

İÇİNDEKİLER

1.	TEK TÜRK ALFABESİ VAFA HASANOVA	4
2.	ABD İSTİHBARATINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER Yrd. Doç. Dr. Sait YILMAZ	10
3.	İRAN-RUSSIA RELATIONS WITHIN THE NEW INTERNATIONAL SPACE Abdol Naser FAİİAZY	16
4.	İBRAHİM EL-YAZICI VE “EN-NAHDATÜ-L EDEBİ-L ARABÎ” Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA	21
5.	INDUSTRIAL AND RESOURCE POTENTIAL AND GEOPOLITICAL POSITIONS OF NATIONS M. Mirazim KHAYDAROV	28
6.	İZMİR LEVANTENLERİ ÜZERİNE İNCELEME Yrd. Doç. Dr. Muharrem YILDIZ	36
7.	KIRGIZİSTAN'DAKİ YER, BOY ADLARINDA KADIN ABDRASUL İSAKOV-GÜLDANA MURZAKULOVA	55
8.	TÜRK DÜNYASININ HABER BÜTÜNLEŞMESİ VE BİLDİRİŞİM VASITASI SORUNU Mirazim HAYDAROV	61
9.	TÜRK ASKERİ MÜZİĞİNİN SAVAŞLARDAKİ YERİ VE ÖNEMİ Dr. Timur VURAL	66
10.	KUTADGU BİLİĞ'İN ÜÇ BOYUTU VE TOPLUM SINIFLANDIRMASI Doç. Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU	75
11.	ORYANTALİST RESSAM Jean-Léon GÉRÔME'nin TABLOLARINDA TASVİRLENMİŞ TÜRK EL DOKUMALARI Yrd. Doç. Dr. Ahmet AYTAÇ	97
12.	İRAN TÜRK SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE TÜRK TARİHİNİ STRATEJİK ETKİSİ Yrd. Doç. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU	105
13.	MERKEZİ ASYA'NIN TÜRK DEVLETLERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ Leyla VAGİF KIZI	116
14.	SOMUNCU BABA'NIN EĞİTİM METODU Yrd. Doç. Dr. Süleyman DOĞAN	123
15.	EKOLOJİK GELİŞME VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA İNSAN FAKTÖRÜNÜN ETKİSİ Yrd. Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU Uzm. Süleyman ERDOĞAN	135
16.	TİKİNTİ İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN MARKETİNG TƏMİNATINDA XARİCİ ÖLKƏLƏRİN MƏSLƏHƏT FİRMALARININ TƏCRÜBƏSİNİN TƏHLİLİ Parham Hossein AHMAD İbrahim İBRAHİMOV Hüseyin oğlu	141
	KİTAP TANITIMLARI ve REKLAMLAR	146

(1)
TEK TÜRK ALFABESİ
Vafa HASANOVA¹

ÖZET

Günümüzde, yazılı basın, kitap basımı, bilimsel alanda ve dokümantasyon alanlarında kullanılmak üzere türk halklarının ortak alfabesine keskin bir ihtiyaç duyulmaktadır. Olduğu gibi latin alfabesini kabul etmek mümkün değil çünkü türk dillerinde, latin alfabesinde bulunmayan bazı özel sesler var (mesela, sert ve yumşak sessizler).

Tek alfabenin oluşturulması için, latin alfabesinin kullanımı ile ilgili devletlerarası bir standardın geliştirilmesi yolunda gidilmesi gerektiğine inanıyorum. Türk halklarının zamanla latin alfabesine geçtiklerini belirtecek gerekiyor. Ve bu geçiş kaçınılmazdır. Araştırmacıların görevi ise her türk dilindeki bir ses için grafiksel bir işaretin olmasını sağlamak.

ABSTRACT

To date, there is an urgent need to establish common alphabet for Turkic peoples for the written media, book publishing and for the flow of documents. The adopting the Latin alphabet in its pure form is impossible because there are specific sounds (hard and soft consonants) in Turkic languages, which are not reflected in the Latin letter.

Creation of a common alphabet should be done through the development of a unified interstate standards. The standard will define rules for using the Latin alphabet. Turkish people are gradually moving to the Latin alphabet. And this transition is inevitable. Researchers must ensure that all the Turkic languages for each sound must be the same graphic sign.

Günümüzde, yazılı basın, kitap basımı, bilimsel alanda ve dokümantasyon alanlarında kullanılmak üzere türk halklarının ortak alfabesine keskin bir ihtiyaç duyulmaktadır.

Tek türk alfabesi fikri, Türkiye ile aynı zamanda çar Rusyasında da geliştiriliyordu. 1857 yılında azerbaycanlı yazar Mirza Fatali Ahundov arap alfabesinin türk dillerine uyarlama alanında ilk projeyi tamamladı (kendi aralarında bağlı olmayan harflerden oluşuyordu). Bir sıra eleştirilerden sonra, arap alfabesini kullanan bütün diller için avrupa yazı sistemini temel alan yeni alfabe projesini sundu. Tek latin «avrupa» alfabesini oluşturma fikri ise alenen tanınmış kişi ve aydın olan Gaspıralı (Gasprinsky) İsmail'e ait. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura Gaspıralı İsmail'in fikirlerini geliştirmektedirler. Kendi çalışmalarında onlar, ortak türk alfabesinin geliştirilmesinin türk dünyasının en önemli görevi olarak değerlendiriyorlar.

1906 yılında Kazanda, tüm rusya tatar türklere için ortak edebi alfabe uygulanması konusunda Üçüncü rusya müslümanları kurultayı gerçekleştirildi. Kongrenin nihai belgesinde tüm türkdilli halklar için tek alfabenin oluşturulmasına vurgu yapılmıştı.

Osmanlı Türkiyesinde alfabe reformunun uzun süre olumsuz algılanması da dikkat çekicidir. Türkiyede alfabenin iyileştirilmesi alanında, devlet ve bilim adamı Ahmet Vefik

¹ Gorki adına edebiyat Enstitüsü Yüksek Edebiyat kursları dinleyicisi, saida.alieva@rambler.ru, nefertiti10@mail.ru, + 7 968 854 48 50, + 99 412 429 28 17, Rusya, Moskva, Dobrolyubova 9/11.
Otaq 311

Paşa, edebiyatçı Ebüzziya Tevfik ve arnavut kökenli sözlükbilimci ve edip Şemsettin Sami (Fraşeri) çalışmıştır. Geçen yüz yılın sonunda Ş. Sami, Konstantinopoliste latin altyapısını kullanan ‘arnavutluk devlet alfabesi’ni oluşturdu. Şemsettin Sami’nin örneği türk gazeteci Süleyman Tevfik’in ilgisini çekti ve o da latin alfabesini baz alarak türk alfabesi projesini çıkardı. Ş. Sami ve S. Tevfik devletin güvenini ve islamın birliğini tehdit etme teşebbüsünde suçlandı.

SSCB’de latin alfabesine geçiş bolşeviklerin dünya devrimiyle ilgiliydi ve bu devrim çerçevesinde tüm halklar latin alfabesine geçecekti. 20. Yıllarda bolşevik rejimi çok aktif olarak devrim ihraç ederek dünyada sosyalist devletler sistemi fikrini yayıyordu. Ortak dil-kültürün oluşturulması için slav dillerini de latin alfabesine geçerek tamamen latin alfabesine geçilmesi planlanıyordu. Öncelikle latin alfabesine geçirilen diller, arap ve mogul alfabesini kullanan dillerdi. 1929 yılında RSFSC Halk Eğitim Komiserliği rus alfabesinin latinleştirilmesi konusunda bir komisyon oluşturdu. Komisyonun 14 Ocak 1930 tarihli oturum protokolünde ‘Rus alfabesinin latinleştirilmesini rus yazı ve baskısının, dünya uluslararası alfabeğe geçişin ilk adımı olan tüm SSCB halkları için tek uluslararası latin tabanlı alfabeğe geçiş olarak kabul edilsin. Rusların yakın zamanda tek latin alfabesi bazlı uluslararası alfabeğe geçişi kaçınılmazdır’ yazını okuyoruz. Latin alfabesine geçişin en yüksek yıllarında ise, yani 1930’lu yılların başında çok uzun zamandır kiril alfabesi kullanan halklar da (komi ve s.) alfabelerini latine geçirdi. Daha sonra latine geçme, bu fikir çok sık reddedildi. 20. Yüz yılın otuzlu yıllarında, SSCB’nin latin alfabesine geçme fikri Sovyet hükümeti tarafından bırakıldı ve politikanın nihai amacı SSCB’nin tüm halklarının tam ruslaştırma ile rus diline geçişi ve milli azınlıkların asimilasyonu oluyor. Bu fikirden vazgeçip ve izolasyonizm siyasetine geçişten sonra latin alfabesi burjuvazi ve milliyetçilik unsuru olarak değerlendirilmeye başlandı. 26 ocak 1930 tarihinde rus alfabesinin latinleştirilmesi alanındaki çalışmaları durduran ‘Latinleştirme’ hakkında Politbüro Kararı çıkıyor. 13 Mart 1938 tarihinde SSCB Halk Komiserleri Konseyi ve Birlik Komünist Partisi ‘Halk Cumhuriyetleri ve bölgelerdeki okullarında mecburi rus dili eğitimi’ hakkında SSCB halklarını kiril alfabesine geçme kararı kabul ediyor. 1939-40 yıllarında, Stalinin emir ile Birliğin tüm Halk Cumhuriyetleri mecburen kirile geçiş yapmıştır. Azerbaycanda kiril akfabesi 1 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe girdi. Ermeni ve gürcülerin kirile geçirilmediği de not edilmeli.

Ama yazının latinleştirilme tecrübesi uzun sonuçlar doğurdu. 20. Yüz yılın başında SSCB’nin tüm türkdilli halkları latin yazısına geçti. Bu yanalfif adında ve baskıda Yeni tatar alfabesi (YTA) olarak adı geçen bir alfabeydi. Yeni alfabenin denenme alanı olarak Orta Asya değil Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya seçilmişti. Hükümetin göstergesiyle, bilim adamları latin bazlı alfabe geliştirdi ve onun cumhuriyette uygulanması 1922 yılında başlandı. Bir sonraki sene Azerbaycan Merkezi Seçim Kurulu alfabeği arap alfabesiyle aynı statüsünü yükseltti (aynı 1923 yılında latin alfabesine Kuzey Osetya, İnguşetya ve Kabarda da geçti) ve 1924 yılında latin Kuzey Azerbaycanın tek alfabesi haline geldi.

1924 yılında Moskovadaki Doğubilim dalında bilim topluluğunda, türk kurultayı hazırlıklarına başlayan türk yazısı için latin alfabesi Derneği(ASLAT) kuruldu. Kurultayın genel organizasyon işini Azerbaycan Öğrenim Topluluğu üstlendi. 1926 yılında Baküde Türkoloji kongresi geçirilmiştir ve bu kongrede yeni alfabeğe geçiş tavsiye edilmişti. Kongrenin yapılma yerinin Bakü olması da tesadüf değildi. Azerbaycanlı dilbilimcilerinin çalışmaları söz konusu alfabeğe baz alınmıştı.

Azerbaycan tecrübesi kongrenin bazı delegeleri tarafından olumsuz değerlendirilmişti. Tatar ve kazak delegeler Azerbaycan tercübesinin iknaedici olmadığını ve türk halkları arasında yaygınlaştırılmayı haketmediğini, tüm çabaların mevcut arap

alfabesinin reformuna yönlendirilmesi gerektiğini iddia etmişlerdi. Tatar delegelerinin hepsi ve kazak delegelerinin bir kısmı arap alfabesinin reformundan yana olduklarını dile getirdi. Bu gerekçesiz ve sadece öncülüğü elde etmeye yönelik itirazlara rağmen kongre katılımcılarının çoğunluğu latin alfabesine geçiş hakkında karar aldı. Bu karara ve Birliğin yeni türk alfabesi merkezi komitesi (VSK NTA) etkinliğine uygun olarak Türkistan sovyet cumhuriyetleri 1929 yılında latin alfabesine geçti. VSK NTA etkinliği sayesinde sonuçta tüm SSCB türk halkarı latin alfabesine geçti. Toplamda 1939 yılında SSCB'nin yazısı olan 72 dilden 50si latin alfabesine geçirilmişti.

Türkiyenin latin alfabesine geçişinin 1928 yılında yapıldığı da not edilmeli. Atatürk tarafından başlayan dil reform kapsamlıydı ve sadece alfabe devrimi ile sınırlanmıyordu. Reform, alfabe devrimine ile başlayıp 1932 yılında Türk Dilini Öğrenme Derneğinin kurulmasıyla tamamlanmıştı (1936 yılından itibaren Türk Dil Kurumu olarak adı değiştirildi). Yeni alfabenin, 1908 yılındaki Jön Türk Devriminden sonra başlamış ve uzun yıllar sürmüş tartışmanın sonucu olduğunu da belirtmek gerekir. Aynı şekilde o devirde, Davud Musullu o zamanki türk meclisine yazı sistemi olarak latin alfabesini kullanma projesini sunmuştu ama bu proje desteklenmemişti.

Bilindiği üzere, Atatürk'ün dil reformlarından önce türk dili arap ve fars kökenli kelimelerle zengindi ve yüzde olarak sözlüklerin çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Alfabe değiştirilmesi ile beraber Türk Dilbilimcileri Derneği tarafından bu kelimelerin kaldırılıp yerlerine türk karşılıklarının yerleştirilmesi konusunda çalışmalar yapıldı. Türk dilinin temizlenmesi – eski fars-arap kökenli kelimelerin değiştirilmesi aşağıdaki yönlerde yapılır:

- türk kelimelerinin tekrar gündemleştirilmesi
- şive kelimelerinin edebi dile dahil edilmesi
- morfolojik (ekleştirme) yöntemlerle yeni kelimelerin üretilmesi
- yabancı kelimelerin türkleştirilmesi

Bu olgunun özelliği, türk dilbilimcilerinin kısa sürede alınma sözlerden arındırarak, türk dilinin sözlük yapısını değiştirebilmeleriydi. Türk örneği, halkın dil ve kültür gelişiminde alfabe değişiminin önemini vurguluyor. Bununla beraber türk reform ana amacı olan Öz Türkçe'yi oluşturma amacına ulaşamadı. Son 10 yılda yeni kelimelerin geçişi çok aktif şekilde gerçekleşiyor. Öncelikle, Türkiyede batı avrupa ülkelerinden alınma kelimelerin sayısı artıyor. Bunlar genellikle bazı alanlarda olan terminolojiler ve günlük genel kullanılan kelimelerden oluşuyor. Bunun yanında türkçedeki ingiliz kökenli kelime sayısının artmasında internet önemli rol oynuyor. İnternet üzerinden bir çok kelime, genellikle terminoloji gazete ve dergi sayfalarında çıkararak günlük kullanıma giriyor. Bu kelimelerin çoğu için türkçe karşılıkların mevcut olmasına rağmen türk basınında hem yabancı kökenli kelime hem de onun türkçe karşılığı kullanılıyor.

Tek alfabe konusu geçen yüz yılın 90. yıllarında tekrar ortaya çıktı. SSCB'nin dağılmasından sonra birçok türk kurultaylarında ve ilgili sempozyumlarda latin alfabesine geçiş fikri onaylanmıştı. Bu dönemde yanliffin tekrar canlandırılmasının yolları çok tartışıldı. 25 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti 'Azerbaycan alfabesinin latin yazısı ile yeniden kurulması' hakkında kanun Kabul edildi. Böylece Azerbaycan artık postsovyet alanında latinleşmenin öncülüğünü yapmış oldu. Azerbaycandan sonra kirilden latine geçiş Özbekistan ve Türkmenistanda yapıldı. 2 Eylül 1993 tarihinde 'Latin yazısı baz alan Özbek alfabesinin uygulanması' hakkında kanun Kabul edildi ve 29 Aralık 1999 tarihinde ise Türkmenistanın yasama organı (Halk Maslahatı) tarafından 'Bağımsız Türkmenistanın devlet idareleri dahil tüm alanlarında Türkmen dilinin ve Türkmen Milli Alfabesinin onaylanması' hakkında kanun Kabul edildi. 20. yüz yılın sonlarında 21. yüz yılın başlarında bu alfabenin Tataristanda uygulanması teşebbüs edildi. 15 Eylül 1999

tarihinde ‘Latin yazısı baz alınarak tatar alfabesinin yeniden kurulması’ hakkında 2352 numaralı Tataristan Cumhuriyeti kanunu Kabul edildi ve buna Yanalif-2 adı verildi. Sözügeçen yasanın yürürlüğü 16 Kasım 2004 tarihli 16-P numaralı Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi kararı uyarınca durdurulmuştur. Yasağa rağmen Yanalif-2’nin yaygın bir şekilde kullanıldığı ve bu alfabe kullanılarak yazılmış tatarca eğitim ve göndergesel ve b. yayınlar basıldığını belirtmek gerekiyor.

Türkdilli halkların sık-sık alfabe değiştirmeleri nesiller arasındaki kültürel ve tarihi sürekliliği olumsuz etkiliyor. Yüz yıl içinde bazı halklar alfabeyi üç kez değiştirdi. 20. yıllarda arap yazısının latin alfabesi ile değiştirilmesi ve 30. yıllarda kiril alfabesine geçiş ve en son olarak yakın geçmişte gerçekleşen latinceye geçiş. Alfabe değişiminin sonucu bir sürü literatur ve kaynakları artık o alfabeyle hakim olmayan nesil için gereksiz hale gele geliyor. Bütün kaynakların yeni alfabeyle harf çevirisinin yapılması çok zahmetli ve pahalı bir süreçtir. Birçok post-sovîyet devletinin tercübesi, halkın tamamen transliterasyonu mümkün olmadığını gösteriyor. Latin alfabesine geçmenin artıları ile geçişin olumsuz sonuçları karşılaştırıldığında ise artıların daha ağır bastığını görüyoruz:

- birincisi, global proseslere ve enformasyon yeterliliği
- ikincisi, tek türk dil coğrafyasının oluşturulabilme beklentileri
- üçüncüsü, halkın içinde eğitim seviyelerinin farklılık sorununa çözüm

Bazı türkdilli halklar bir halkın içinde farklı alfabelerin kullanımı sorunu ile karşılaştılar. Mesela, Kuzey Azerbaycanda latin alfabesi kullanılıyor, Güney Azerbaycanda arap yazı sistemi kullanılıyor. Benzer durum da kazaklarda mevcut. Kazakistan Cumhuriyetinde kiril alfabe kullanılıyor (son zamanlarda latin alfabesine geçme çalışmalarının canlandığını belirtmek gerek). Kiril alfabesini aynı zamanda Moğolstandaki Bayan-Ulegey (Kazak) aймаğında yaşayan kazaklar da kullanıyor. Ama Çinin Sinzyan-Uygur bölgesinin Ili-Kazak özerk ilçesinin Altay ve Tarbagatay aymaklarında yaşayan kazaklar arap alfabesi kullanıyor.

Yanaliften farklı olarak yeni alfabeler ciddi ‘milli farklar’ içeriyordu. Ve bunun sonucunda alfabelerin latinleştirilmesi, 20. yüz yılın 20. yıllarındaki amacını gerçekleştirmedi. İlk başta latinleştirmenin amacı, arapçanın seviyesini koruyan ama arapçadan hiçbir eksiği olmayan ve tüm türk halklarının anlayabileceği bir yazının geliştirilmesiydi. Dillerin yakınlığı kullanılarak tüm türkler bir birinin sadece konuşma dilini değil yazısını da anlayabilmeliydi. Türkdilli ülkelerde Kabul edilen latin alfabeler yazının entegrasyonunu öngörmüyor. Türkdilli halklar arasındaki farklar 1926 kongresinde ele alınmıştı. Ve kongre kararının birinci maddesi şöyle diyordu: ‘Yeni türk (latin) alfabesinin avantajı ve teknik artıları belirtilerek, aynı zamanda arapça ile kıyasta yeni alfabenin kültürel ve tarihi ilerleme açısından önemi dikkate alınarak, Kurultay, yeni alfabenin uygulanması ve gerçekleştirme metodunun türk-tatar cumhuriyetleri ve bölgelerde devreye girmesinin her cumhuriyetin ve halkının kendi işi olduğu varsayıyor’. Böylece tek türk alfabenin geliştirilmesi için platform oluşturulması için fikirbirliğine varılamıyor. Aynı zamanda, kendi çalışmasında VSK NTA, farklı milli alfabelerin uluslararası yazı ve fonetik olarak ortaklaşması olarak algılanan ‘birleştirme’ prensibinden yola çıkıyordu. VSK NTA’nın 1. plenumunda (Bakü, 1927) 34 harften oluşan ve gerektiğinde farklı diller için bazı işaretlerin dahil edilebileceği yeni tek türk alfabesi projesi kabul edilmişti.

Bağımsız Devletler Birliği üyeleri arasında latin alfabesine geçmiş olan devletler arasında Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan var. Kazakistan ve Kırgızistan kiril tabanlı alfabe kullanmaya devam etmektedir.

Aynı zamanda pinyin-çin dilinin romanlaştırma sisteminin kullanma tecrübesini de değerlendirmek gerekiyor. Pinyin Uluslararası Standartlaştırma Kurumu (ISO) tarafından

çin dilinin transkripsiyonu için temel olarak onaylanmıştır. Bununla beraber pinyin, 1964'ten 1984 yılına kadar türk kökenli toplumun yaşadığı bölgelerde, Sincan-Uygur özerk bölgesinde uygulanmıştır. Türk birliğinden çekinen Çin, ülkedeki türk kökenli halkar arasında arap alfabesini canlandırdı.

Olduğu gibi latin alfabesini kabul etmek mümkün değil çünkü türk dillerinde, latin alfabesinde bulunmayan bazı özel sesler var (mesela, sert ve yumşak sessizler). Latin alfabesine türk dillerinin fonetik özelliklerini yansıtacak bazı değişiklikler ve ekler yapılmalı. Bununla bağlı olarak türk dillerindeki benzer sesler farklı halkar tarafından farklı olarak belirtilme sorunu ortaya çıktı. Bu farkların giderilmesi dilbilimcilerin önemli bir görevi olarak karşılarında duruyor. Ve ek harflerin dahil edilmesi alfabelerin birleştirilmesi karşısında duran en önemli sorun. Sosyalizm devrinde olduğu gibi SSCB'nin dağılmasından sonra da alfabe yapımında, dil yapımı alanındaki amaçlar hesaba alınmadan etnik-yerel sembollerin dahil edildiği görülmektedir. Bundan başka siyasi şartlar da kendilerini gösteriyor. 1995 yılında türk-özbek ilişkilerinde zorluklar çıktığında özbek alfabesinden Ç ve Ş harflerinin ingilizceden alınan Ch ve Sh karşılıkları ile değiştirildiğini görebiliriz. Malesef, siyasi factor tek alfabesinin kabulü karşısında duran en önemli olumsuz faktörlerden biri: türkdilli devletlerin üst kademeleri, sıkı işbirliği için milli arenadaki dominant konumlarından vazgeçmeye hazır değiller.

Zaman-zaman eski türk runik yazısı olan Orhon-Yenisey yazı şekline dönüş için çağrılar seslendirilmektedir. Orhon-Yenisey yazı şekli 8.-10. yüz yıllarda yaygın olarak kullanılıyordu. Bu yazı şeklini bulgarlar, türk kağanlıkları, hazarlar ve başkaları kullanıyordu. Orhon-Yenisey yazı şeklinin berpası, bu fikrin savunucularına göre, tüm türklere birleştirecek bir faktör olacaktır. Bu tarz iddiaların büyük geçmiş için duyulan romantik özlem olup gerçekleşmesi mümkün değildir. Runik yazı şekli ise dekoratif amaçlar için kullanılabilir.

Tek alfabenin oluşturulması için, latin alfabesinin kullanımı ile ilgili devletlerarası bir standardın geliştirilmesi yolunda gidilmesi gerektiğine inanıyorum. Bazı postsoviyet ülkelerinin devletlerarası standartlar baz alarak işbirliği tecrübesi olduğu da belirtilmeli. Rusya Bilimsel ve Teknik Bilgiler Enstitüsü tarafından geliştirilmiş 'Kiril yazısının latine harf çeviri kuralları' (GOST 7.79-2000 (ISO 9-95)) devletlerarası standart kastediliyor. Bu standarta Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi türk cumhuriyetlerinin de katıldığı belirtilmeli.

'Kiril yazısının latine harf çeviri kuralları' devletlerarası standartı kiril alfabelerinin latine transliterasyonunun yapılması için iki system sunuyor:

- diatriklik kullanılarak
- harfbirleşmeleri kullanılarak

Diakritiklik kullanarak transliterasyon için geliştirilmiş bu devletlerarası standarttaki kurallar tek alfabenin geliştirilmesi için alınabilir. Bu devletlerarası standarttaki diaktiriklik kullanımı çok katı bir transliterasyondur. Standardın ekinde belirtilmiş bütün diller için tek kural sunuyor. Esperanto yapay dilinin oluşturulma tecrübesi, fazla ayırıcı kullanmanın alfabenin tam harflerden oluşturulması sırasında zorluklar çıkarıp alfabedeki harf sayısının ses sayısı ile uyuşmaması ile sonuçlandığını gösterdi.

Aynı zamanda, harf birleşmeleri kullanarak transliterasyon daha zayıf transliteasyondur. Bu, her bir harf şeklindeki kiril harf karşılığında bir latin harf (sınırlı) veya metinde başka şekilde karşılaşılmayacak latin harf birleşmesi sunuyor. Tek alfabe geliştirilirken yöntemin en büyük eksisi o harf birleşmelerinin farklı dillerde okunması sırasında olan çarpışmalardır.

Tataristanda yerli dilbilimcilerin internette kullanılabilmesi için geliştirdikleri milli yazı şeklinin latin versiyonu çok özel bir tecrübedir. 2003 yılında internet için olan tatar alfabesinin latin versiyonu ‘inalif’ (İnternet+alifba kelimelerinin birleşiminden) ortaya çıkmıştır. İnalifin ana amacı internette diakritik sembollerin veya özel türk harflerinin olmadığı ingilizce klavye ile girilen metinlerin standlaştırılmasıydı. Malesef, inalif sadece internette kullanılıyor ama onun geliştirilme tecrübesi tek türk alfabesinin geliştirilmesi için kullanılabilir.

Tek alfabenin geliştirilmesine Azerbaycan özel ilgi gösteriyor. Azerbaycan-türk parlamentolararası ilişkiler çalışma grubunun yöneticisi ve Azerbaycan Milli Meclisinin kültür işleri ile ilgili sürekli komisyonunun başkanı, Nizami Cafarov bu alfabenin tamamlanmasının 2010 yılına denk geleceğini belirtmişti. Kendi konuşmalarında, Nizami Cafarov, defalarla tek türk alfabesinin türk halkları için ana amaç olduğunu belirtmiştir.

Tüm türk devletleri ve bölgelerinin ortak latin alfabe kabul etmeleri ilerleme için büyük bir destek olurdu. Ama kiril alfabesi kullanarak da ortak türk alfabesinin geliştirilmesinin önemini de unutmamak gerekiyor. Aynı zamanda, latin alfabesi tabanlı olan alfabe ile kiril alfabe karşılıklı değiştirilebilen olmalı. Böylece çok sayıda araştırmalar yapmaya da gerek kalmaz. Yanalifin kirilce ve latince versiyonlarına başvurmak yeterli. Ancak bu durumda gelecekteki dil entegrasyonu için önkoşullar oluşturulabilir.

Bununla beraber, toplumdaki aydınlar arasında bir kısmının yeni alfabe fikrine karşı çıkacağını da unutmamak gerek. Edebi çevrelerin büyük kısmı, yeni alfabenin ortaya çıkması ile onların yayınlanmış olan eserlerine ilginin azalması korkusuyla alfabe değişimine karşı çıkacaklardır. Buna örnek olarak Kazakistanı gösterebiliriz, orda 2006 yılından itibaren alfabenin değiştirilmesi konusu tartışılıyor. Bununla beraber ülkedeki elit tabakanın bir kısmı (özellikle edebiyatçılar) da alfabenin değişmesine karşı çıkacak.

Bir başka sorun da, kıskanç bazı çevreler, tek alfabenin oluşturulmasını birileri ile asimile edilme olarak değerlendiriyor. Özellikle bu olgu yanalif zamanında alfabe kavuşmuş halklar için geçerlidir. Tam da bu dili taban alarak 19. y.y.’ın sonlarında tatar edebi ve yazı dili oluşmuştu. Modern integrasyon girişimleri, genç yazıya sahip halkların çabalarını hiçe sayılarak onların milli-etnik bireyselliklerini yok edecek birşey olarak değerlendiriliyor. Mesela, tatar baskınlığı fobisiyle yaşayan Başkurdistan yönetimi de tek alfabe fikrine karşı ihtiyatlı davranmaktadır. Mevcut başkurd alfabesi (kiril tabanlı 42 harften oluşuyor) beçimsizliğe ile seçilmesine rağmen, başkurd dilbilimci çevreler alfabenin değişmesi konusunda soğuk yavaşlamaktalar. Bununla beraber başkurtlar, başkurd dilinin digger türk dillerine benzemesine rağmen türk dilleri ailesindeki digger dillerden daha farklı olduğu iddiasına vurgu yapıyorlar.

Bunun sonucu dil ve şivelerin zaman ve mekan içinde bir mozaik oluşturduğuna tanık oluyoruz. Kıpçak ve oğuz gruplarına olan daha büyük bölünme bazı dillerin özelliklerini bulmaya engel oluyor. Mesela bazı diller (çuvaş, yakut, uygur) bu bölünmeye kendilerini dahil etmiyor, digger bazı diller ise (kırgız ve kazak ve b.) bir taraftan kıpçak dil grubuna ait özellikler sergilerken diğer taraftan da oğuz dil grubuna ait özelliklere sahip.

Şiveleri farklı gruplara ait özellikler taşıyan bazı diller de var. Mesela, sahil şiveleri oğuz dil grubuna daha yakın duruyorken çöl şiveleri daha çok kıpçak dil grubuna ait görünüyorlar. Konu şu ki, modern türk halkları en son hallerini çok yakın geçmişte aldılar, nerdeyse 20. y.y.’ın sonlarında. Ve bu dil gençliği aslında ortak alfabenin ve onun esasında ortak dilin geliştirilmesinde olumlu bir rol oynayabilir.

Son olarak, türk halklarının zamanla latin alfabesine geçtiklerini belirtecek gerekiyor. Ve bu geçiş kaçınılmazdır. Araştırmacıların görevi ise her türk dilindeki bir ses için grafiksel bir işaretin olmasını sağlamak.

(2)

ABD İSTİHBARATINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER

Yrd. Doç. Dr. Sait YILMAZ*

Giriş

Dünyada istihbaratın güvenlik, dış politika, savunma, özel şirketler ve teknoloji ile dansı her gün yeni örnekler ile başımızı döndürüyor. Geçtiğimiz döneme Wikileaks, El Kaide lideri Bin Ladin'in öldürülmesi damgasını vururken, Arap Baharı adı verilen Orta Doğu ayaklanmaları ile savunma-sosyal medya-istihbarat işbirlikleri bir kez daha öne çıkıyor. Siber alanda her gün yeni bir teknolojik gelişme ile karşılaşyoruz. 11 Eylül 2001'den beri Batılı istihbarat servisleri büyük bir değişim geçirmekte, yeni güvenlik ortamına adapte olabilmek için teknolojiyi önlerine katarak yarışmaktadırlar. Görüntü ve sinyal istihbaratı için uzayda yapılan yarışa, ekonomik istihbarat alanındaki yarış eklendi. Son 50 yıldır istihbarat alanındaki reform girişimleri sadece teşkilat düzenlemeleri ile istihbarat örgütlerinin bir yere varamayacağını göstermiştir. İstihbarat reformları sadece prosedürel değişim değil, yeni durumlara kendini adapte edebilecek şekilde kültürel değişimi de gerektirmektedir. Bu makalede önce istihbarat alanında reform çalışmalarına daha sonra CIA'dan başlayarak, Amerikan istihbarat sisteminde son dönemde yapılan çalışmalara yer vereceğiz.

İstihbarat Alanında Reformlar

Soğuk Savaş sonrası dönemde istihbaratın teknik yöntemlerle sağlanma gayreti ve insan istihbaratının (Humint) ihmal edilmesi 11 Eylül 2001'e kadar olan süreçte ciddi eksiklikler ortaya çıkardı. İstihbarat örgütleri nükleer silahlar ile ilgili teknoloji transferi, ticari istihbarat ve değişen tehdit nedeniyle devlet dışı aktörlere odaklandılar. 11 Eylül ile birlikte istihbarat analizleri ve insan istihbaratı yetenekleri konusunda eskiye dönüş başladı. Soğuk Savaş sonrası dönemi zafiyetini kapatmak için CIA 11 Eylül sonrasında Humint yeteneğini önemli ölçüde artırma gayreti içine girmiş, çeşitli savaş desteği rolleri için bölge operasyonlarına operatörler sağlamış ve Afganistan, Irak, Filipinler, Yemen, Gürcistan gibi ülkelere özel kuvvet askerleri ile birlikte görev yapacak terörle mücadele personeli görevlendirmiştir. Soğuk Savaş'ın bitimi ile Amerikan istihbaratı (başta CIA ve NSA) yeni dinleme sistemleri ve uydu teknolojilerine büyük yatırımlar yaptılar. Sinyal istihbaratı ve genelde teknik istihbarata önem verildi. İstihbarat operasyonları konusundaki kısıtlamalar bir kenara itildi. Hükümetler istihbarat servislerine daha çok kulak vermeye başladı.

Yeni istihbarat görevleri ülke güvenliğinden, ekonomi, uzay, siber-uzay, medya operasyonları ve yurt dışında diplomasiin örtülü faaliyetler ile desteklenmesine kadar geniş bir yelpazede değişmektedir. İstihbarat kabiliyetleri, fonksiyonları, politikaları ve teşkilatları değişen güvenlik ortamının gereklerine uyum sağlamalıdır. İstihbarat servislerinin her şeyden önce kültürel bir değişime, yeni durumlara kendini adapte edebilecek şekilde yeniden organize olmasına gerek vardır. Bu değişim sistemi sorgulayacak, statüko yerine alternatif gelecekler bulacak bir kadro ihtiyacı ortaya çıkarmıştır². Bu organizasyon yapıcı eleştiriye açık ve alternatif çözümler için sorgulamayı teşvik eden bir liderliğe gereksinim duymaktadır. Prosedürel değişimler ise resmi doktrinler çerçevesinde farklı kurumların müşterek beklentilerini karşılamalı ve onların rollerini tam olarak belirlemelidir. İstihbarat

* Yrd. Doç. Dr. Sait Yılmaz, İstanbul Aydın Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi, saityilmaz@aydin.edu.tr

² Deborah G. Barger: Toward A Revolution in Intelligence Affairs, Arlington/VA, (2005), 3-4.

alanında yapılacak reformlar toplayıcı ve analizci kadar, bilgi ile istihbarat arasındaki farkı ortaya koyacak bir sistem geliştirmelidir.

İstihbarat örgütleri ve büyük şirketler arasındaki ilişkiler nedeniyle gözetleme ve izleme işlerinin örtülü operasyonlar içerisindeki rolü çok daha büyümüş ve küresel bir hal almıştır. Echelon gibi küresel istihbarat gayretlerine Bilgi Teknolojileri (IT) ve internet kontrol çabaları eklenmiştir. Son iki yıl içinde ortodoks istihbarat kendi mecrasında yeni konseptlerine uyumlu teknolojiler ararken, siber güvenlik alanında ülkeler birer birer teşkilatlanmaya başlamıştır. İş dünyası istihbaratı ve özel güvenlik şirketlerinin istihbarat fonksiyonları baş döndürücü bir şekilde gelişmektedir. ABD ve Avrupa’da ortalık iş istihbaratı ile ilgili şirket kaynamaktadır. Bunlar arasında Amerikan (Kroll, Veracity Worldwide, Global, Phoenix), İngiliz (RISC, Control Risks Group, Hakluyt, DS&S, Stirling, Assynt, Quest), Fransız (Risk & Co, CEIS, Seawell), Kanada (Garda World) başta gelmektedir. İş dünyası, istihbarat dünyası ile işbirliği yapmaktadır. Ticaret görünümü endüstriyel espionaj faaliyetleri de devam etmektedir. Yüksek hızlı bankacılık işlemleri dâhilinde iş dünyası içinde diğer şirketlerin masrafları, yatırımları ve diğer mali özellikleri yakından izlenebilmektedir.

CIA’da neler oluyor?

Obama döneminde CIA’ya ne isterse verildi ve dış politikanın uygulanmasında büyük güç ve geniş bir alan edindi. CIA bugün bir ölüm makinesi haline geldi, makinenin motoru “terörle mücadele merkezi”dir. Elde edilen sonuçlar harika olmaya yakın çok iyi olduğu için CIA, cehenneme gidiş için operasyonel bir alet kutusu olarak tanımlanmaktadır. Ancak terörle mücadelede yapılan iş yenilerinin ortaya çıkmasından daha fazlasını öldürmeye gayret etmektir. İnsan avı işi terörle mücadele merkezi içinde bir birime aittir ve Afganistan-Pakistan için kurulan birimden birer tane şimdi Yemen ve Somali için kurulmuştur. CIA’in Terörle Mücadele Merkezi’nde 2001 yılında 300 kişi çalışırken, 2011 yılında 2000 civarına (CIA mevcudunun %10’una) ulaşmıştır³. 11 Eylül 2001’den beri CIA önemli bir dönüşümden geçmiştir. CIA halen istihbarat toplamakta ve pek çok değişik konuda analiz yapmakta ise de görev yoğunluğu ve kaynaklarını terörle mücadeleye tahsis etmiştir. Yeni operasyonel odakta “hedefciler” kritik rol oynamaktadır. Bunlar terörle mücadele merkezi içinde özel hücreler şeklinde tutulmaktadır. CIA’nın “terörle soğuk mücadele” konsepti oldukça basittir; hedefleri bulmak ve ele geçirmek ya da öldürmek. 2004 yılından beri CIA tarafından yapılmakta olan 236 drone saldırısının 192’si Obama döneminde yapıldı.

CIA’nın etkisinin artmasında ordu ile daha fazla entegre olması etkili oldu⁴. CIA’nın Afganistan üzerinde uçan drone’ları Hava Kuvvetleri Harekât Merkezi tarafından izlenmektedir. Irak ve Afganistan kadar Somali ve Yemen’deki gizli savaş alanlarında CIA, ordunun özel kuvvetleri ile çok yakın çalıştı. CIA Karargâhı Yemen’deki El Kaide hedeflerini bulmak için yeni bir terörle mücadele birimi kurdu. Arap Yarımadası’ndaki karışıklıklar için CIA gizli drone pistleri inşa etmektedir. Eğer füze savaşına geçilirse bu CIA’in yeni bir askeri görevlerinin genişlemesi anlamına gelecektir. CIA, drone filolarını genişletmektedir. Drone saldırıları öyle rutin hale geldi ki yüksek düzeyli bir El Kaide lideri öldükçe kamuoyunun dikkatini çekmemektedir. Drone saldırılarında 2000’den fazla militan ve sivil öldürüldü. CIA analizcilerinin %20’si artık drone’lar için hedef bulmakta ya da yeni eleman temini için verileri taramaktadır. Hedef bulmak CIA elemanları için bir kariyer, terfi veya ödül faktörü haline getirildi. CIA, drone programını resmen kabul

³ Greg Miller and Julie Tate: CIA shifts focus to killing targets, (September 2).

⁴ Micah Zenko: Crumbling Wall Between the Pentagon and CIA, CFR.org., (April 28, 2011).

etmemekte, kimin-kimi-nasıl (hangi yetki ile) öldürdüğünü açıklamamaktadır. CIA, denetimi olmayan bir askeri örgüte dönüşmektedir.

Drone saldırıları terörle mücadelenin sadece bir yönüdür, bunun haricinde sorgulamalar, tutuklamalar gibi pek çok operasyon yapılmaktadır. Obama yönetimi CIA'nın gizli hapishaneler sistemini bozmuş olsa da Somali dâhil pek çok ülkede şüphelileri tutuklamaya devam etmektedir. CIA ve askerler hassas hedefler için Afganistan, Irak ve Yemen'de "omega" veya "çapraz matris" adı verilen melez birimler teşkil etmişlerdir. CIA Analitik Daire çalışanlarının %35'inin işi operasyonları desteklemek iken, %10'u ülke dışında kullanılmaktadır. Kısaca artık analizciler rapor yazmıyor, olaylara öncülük ediyor. ABD, terörle mücadelede 2004 yılından beri farklı sorgulama teknikleri kullanmaya başladı. Bu teknikler Irak'a gönderilen timler tarafından denendi. Bu timlerin içinde CIA, FBI ve NSA'dan elemanlar bulunmakta idi. Irak'ta El Kaide ağının çökmesinde bu timlerin etkili olduğu düşünülmektedir. CIA'da diğer bir yenilik ise El Kaide için geliştirilen ve sorgulamalarda kullanılan yeni işkence metodudur. Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail istihbarat örgütlerine danışılarak "su tahtası (waterboarding)" ideal yöntem olarak benimsenmiştir. CIA'nın diğer bir güç gösterisi 2009 yılında örtülü operasyonlar için onay almada Ulusal İstihbarat Direktörü'nü atlayarak Beyaz Saray ile doğrudan bir hat kurması oldu. Ayrıca CIA istasyon şefleri dış görevlerde en üst istihbarat yetkilisi konumu edindi.

ABD İstihbaratında Yenilikler

ABD'nin Irak ve Afganistan'da kullandığı insansız hava araçları (İHA) sensörler, özellikle MQ-1 Predators, MQ-9 Reapers ve RQ-4 Global Hawks gittikçe uzaya dayalı verilere bağımlı hale gelmektedir⁵. Bunun için de geniş bir band ile veriyi alacak uydulara ihtiva eden ABD Uzay Komutanlığı'nın hazırladığı Uzaya Konuşlu Enfrared Sistemi (SBIRS) sistemi kullanılmaktadır. Uzaydaki vasıtaların takibi ABD Hava Kuvvetleri Uzay Komutanlığı sorumluluğunda olup, bilgiler NASA ve ticari sektör ile paylaşılmaktadır. Son gelişme Minyatür IV Roketi ile ilk defa bir Uzayda Konuşlu Gözetleme Uydusu'nun (SBSS) yörüngeye sokulması idi⁶. Akıllı İHA'ların sivil sektöre satışına başlanırken, ABD askeri araştırma kurumu DARPA ve askeri istihbaratı Drone kullanımını gittikçe çeşitlendirmektedir. İ-Phone ile de uçabilen Drone'lar; görüntü alma yanında, keşif, dünyanın çeşitli bölgelerinde (örneğin deniz korsanlarına karşı) devriye gezilmesi, TV yayını, elektronik korumalı bölgelerde güvenlik duvarının kırılması gibi pek çok yeni alanda kullanılmaya başlandı. Drone'lar ve robotları kullanabilmek için cep telefonlarını akıllı telefona dönüştüren ve böylece otomatik pilot ile temas eden yeni bir teknoloji geliştirildi⁷. Propaganda amaçlı Amerika'nın Sesi Radyosu (VOA) da sansür ve engellemelere karşı akıllı telefonları kullanmaya başladı.

ABD istihbarat toplumu gereksiz bilgi sistemlerinden kurtularak, personel ve donanımda büyük indirimler yapmadan bulut bilişime dönmek için çalışmaya başladı. ABD istihbarat teşkilleri bir yandan bulut bilişim'e (cloud computing⁸) ve akıcı bilgi teknolojisi sistemlerine geçerek daha fazla tasarruf yapılmasına katkıda bulunacaklardır⁹. McAfee'nin bulut önerisi güvenlik yazılımının daha otomatik dağılımını öngörmektedir. Ancak bu

⁵ Scott Fontaine: Navigating the Crowded Corridors of Space, Defense News, (15 November 2010).

⁶ Scott Fontaine: U.S. Begins To Improve Space Surveillance Ability, 20-Year Plan Aims To Chart Objects, Including Space Debris, Orbiting Earth, Defense News, (15 November 2010).

⁷ İngiltere'de geliştirilen bir mini GSM anteni ile (Femtocell) mobil telefonların takibi ve dinlenmesi engellenebilir hale geldi.

⁸ Bulut bilişim, çalıştırılan yazılımların bilgisayar yerine internet üzerinden erişime açık olan, dünyanın farklı yerlerinde bulunan sunucular üzerinden çalıştırılmasıdır.

⁹ Marcus Weisgerber: IT Budget Savings Outlined for Intel Agencies, Defense News, (27 Oct 2011).

sistemde istediğiniz bilgi bulut'un içinde size açık olmakla birlikte başkalarına da açık olmayacağını kimse garanti edemez. ABD hükümeti gizlilik dereceli bilgilerini korumak ve Wikileaks gibi sızmaları önlemek için özel bir komite kurmaktadır. Wikileaks sonrası McAfee ile birlikte bilgilerin dışarıdan yüklenmesine yönelik tedbirler geliştirildi. Bilgi kaybı önleme teknolojisi denilen bir sistem dâhilinde hangi dokümanların kimler tarafından nasıl kullanıldığı izlemeye alındı. Ana sistem olan Müşterek Dünya Geneli İstihbarat İletişim Sistemi (JWICS) yanında her kurum için güvenlik uygulamaları getirildi. Wikileaks türü içeriden tehditlere karşı gizlilik dereceli bilgiyi gizlilik derecesi olmayan medyaya aktarılmasını yani yüklenmesini (download edilmesini) önleyecek bir sistem üzerinde çalışılmaktadır. ABD siber güvenliğini sağlamak yönünde yeni projelerden biri dışarıdan izinsiz girişleri önlemek için Lockheed Martin tarafından geliştirilen güvenlik ağı ile çift anahtar "SecurID" sistemidir¹⁰.

Ortadoğu'daki ayaklanmalarda kullanılan Facebook ve benzeri sosyal paylaşım siteleri önemli bir istihbarat kaynağı haline geldi. ABD Silahlı Kuvvetleri hedef ülkelerdeki sosyal paylaşım sistemlerine sızmak için Üniversiteler ile birkaç yıldır çeşitli modellemeler ve sızma yöntemleri üzerine çalışmaktaydı. DARPA da sosyal paylaşım sistemleri ve psikolojik savaş unsurlarının ayaklanma hareketlerinde kullanımı ile ilgili çalışmaktadır. İş dünyasında pek çok şirket çalışanlarını Facebook ve Twitter yolu ile espionaja yol açmamak için eğitmeye başladı. Gmail, Yahoo ve Skype'nin kimlik denetim sertifikalarının yakın zaman önce kaldırıldığı da ortaya çıktı. Bu sertifikalar, siber savaşın omurgasını oluşturuyor. Öte yandan savunma bütçesinin yaklaşık üçte birini Özel Askeri Şirketlere harcayan ABD'de şimdi de mantar gibi türeyen Özel Güvenlik Şirketleri yeni iş sahaları edinmektedir. Uluslararası özel güvenlik şirketleri, iş sahalarını genişletmek için insani yardım işine el attılar. NGO'lar ve yardım kuruluşlarının güvenliğini sağlama görüntüsü altında istihbarat çalışmaları yeni oluşumlar edinmektedir. Ulusal güvenlik kuruluşları yanında Savunma Bakanlığı da askeri faaliyetler ile yardım faaliyetlerini birleştiren yeni arayışlar içindedir. Bazı özel güvenlik şirketleri ise korsanlarla mücadele konsepti (Marque System) dâhilinde yeniden teşkilatlanmaktadır.

ABD İstihbarat Örgütleri

ABD'de 16 istihbarat teşkilatının 12'si askerlere aittir ve toplam istihbaratın %80'ini askerler kullanır. Amerikan askeri istihbarat teşkillerinin babası olan Savunma İstihbaratı Ajansı (DIA), bilgi teknolojileri kapsamında kendisi ile çalışacak 11 şirketten oluşan bir havuz oluşturdu. Amerikan askeri istihbaratının son marifeti ise yeraltı GPS'nin geliştirilmesidir. ABD İstihbarat Toplumu Araştırma Merkezi (IARPA), analizcilerin düşünme süreçleri ile ilgili bir model geliştirmek için çalışmaktadır. Amerika'nın üst üste yaşadığı doğal felaketler meteoroloji istihbaratına daha çok önem verilmesine neden oldu. Amerikan istihbarat toplumu küresel ısınma (kıtık, seller vb.) konuların ABD güvenliğine etkileri üzerine çalışmaya başladılar. Amerikan istihbaratının diğer bir araştırma projesi ise güven sağlamak için nörolojik mekanizmalar. Amerikan ordusu sürekli teçhizatını yenilemektedir. ABD, 2011 yılı içinde taktik muhabere ağını geliştirmekte olan en son yazılım ve akıllı telefonlar ihtiva eden yeni bir cihaz teknolojisi ile test etti. Birlik komutanlarının savaş alanında kullanmak istediği Apple, Droid Google ve RIM BlackBerry gibi akıllı telefonların güvenli olduğu test edildi. McAfee, şebekelerden bütün cihazlara güvenli geçme imkânı sağlamaktadır. Kablosuz şebeke için kriptolu Apple iPhone tercih edilmiştir. Bu

¹⁰ Scott Jasper: Protect Global Commons, Leverage Integrated Domain of Cyberspace, Defense News, (19 June 2011).

cihazı kaybettiğinizde onu kilitleyebilir, yerini tespit edebilir ya da kriptosunu bozabilirsiniz¹¹.

11 Eylül öncesi önemli olayları önceden haber veremeyen ABD istihbaratının zayıflığının temelinde dil bilen personel ve analizci eksikliği yatmakta idi¹². Bugün ABD istihbarat teşkilatları gittikçe uzman merkezli hale gelmektedir¹³. 4 yıl önce kurulan istihbarat toplumu uzun dönemli strateji grubu Quad (DIA, NGIA, NRO ve NSA) işbirliğini artırmayı ve gereksiz tekrarları önlemeyi amaçlıyordu. Bu gruba katılmaya yakın zamana kadar gönülsüz olan CIA'in de katılması ile grubun adı "the Quint," olarak değiştirildi¹⁴. 11 Eylül 2001 sonrası kurulan Ulusal İstihbarat Direktörlüğü dâhilinde 2.600 analist çalışmakta, bunlar 56 istasyon halinde sahada yer almaktadır. CIA, Mart 2009'dan itibaren ekonomik istihbarat brifinglerine başladı. ABD'ye yönelik yakın zamanda espionaj faaliyetlerinin başında 'temiz kömür' gelmektedir. Ulusal Keşif Ofisi (NRO) 2011'in ilk döneminde uzaya altı uydu gönderdi. NRO, işlettiği uydular ile Usame Bin Ladin'e yapılan operasyon, Libya'da NATO ve isyancı güçlere yardım gibi pek çok işe yaradı. Yer istasyonu Denver dışındaki Buckley Hava Üssü olan NRO tarafından geliştirilen Kırmızı Nokta (Red Dot) program dost birliklere hazırlıksız atılan bombaları bulmaya amaçlıyor. Bu teknoloji aynı zamanda sinyal takibi yolu ile Taliban unsurlarının yerini tespit edilmesinde de kullanılıyor.

İstihbarat servislerinin bütçesi geçmiş yıllar itibarı ile sürekli artan bir eğilim izlemektedir. ABD Kongresi, 2011 yılı sivil ve askeri istihbarat faaliyetleri için bütçede 2010 yılına göre küçük (1.8 milyar dolar) bir düşüşle 78.6 milyar dolar olarak belirledi. Bu paranın 54.6 milyar doları sivil istihbarat programları, 24 milyar doları askeri istihbarat faaliyetleri için harcandı¹⁵. Bununla beraber, istihbarat servisleri hem sivil hem de askeri istihbarat programları yürüttüğünden bu farkı tespit etmek kolay değildir. Amerikan istihbarat servislerinin 2012 bütçesi 80 milyar dolar olarak belirlendi¹⁶. Yeni kanunla görevde ilen ölen CIA mensupları için cenaze masraflarının karşılanması ve ölenlerin ailesine yardım imkânı sağlanmaktadır. Ekim 2010 itibarı ile ABD'nin siber güvenlik alanındaki ana komuta-kontrol birimi tam operasyonel hale geldi. Bu birimde siber güvenlik alanında potansiyel tehditler için gerekli operasyonel resim ortaya konarak proaktif tedbirler alınmaktadır. Siber Komutanlığı içinde 2.900 subay ve 27.000 diğer personel bulunmaktadır¹⁷. Bu birim elemanları timler halinde Afganistan'da da kullanılmaktadır. Siber Komutanlığın kurulmasından sonra FBI da 1000'den fazla ajanını dijital iz sürme ve analiz konusunda eğitti.

Sonuç Yerine

Sosyal istikrarsızlıklar, ekonomik krizler, çevre sorunları, insan hayatını tehdit eden felaketler gibi uluslararası güvenlik konuları istihbarat teşkillerinin diğer hükümetler ve

¹¹ Ben Iannotta: Company Profile, Dave DeWalt, President and CEO, McAfee, Defense News, (23 January 2011).

¹² George Friedman, America's Secret War: Inside the Hidden Worldwide Struggle Between America and Its Enemies (New York: Random House, 2004).

¹³ Matthew Frankel: A Response to Ken Lieberthal's Report on the Intelligence Community, The Brookings Institution, (October 19, 2009).

¹⁴ Ben Iannotta: U.S. Intel Director Outlines Budget Strategy, Defense News, (17 Oct 2011).

¹⁵ Marcus Weisgerber: Slight Drop in U.S. Funding for Intel Programs, (28 Oct 2011). <http://www.defensenews.com/story.php?i=8084917&c=AME&s=TOP>

¹⁶ Donna Cassata: House passes intelligence bill for next year, Associated Press, (Friday Sep 9, 2011).

¹⁷ Scott Fontaine: New USAF Cyber Unit Grapples With Data Overload, Defense News, (15 November 2010).

hükümet dışı aktörlerle bir arada çalışmasını dikte etmektedir. Bunun anlamı ise istihbarat teşkillерinin süratle değişen güvenlik ortamlarına adapte olmaya hazır olmaları gereğidir. 21. yüzyıl teknolojinin getirdiğı imkânlar vasıtası ile gözetleme, izleme ve dinleme çağı olacaktır. Bununla beraber dünyadaki istihbarat örgütleri içinde eski moda engelleyici tipte olanlar (Çin, İsrail ve Türkiye örnek verilebilir) hala çoğunluktadır. İstihbarat artık büyük ölçüde istihbarat servislerinin işi olmaktan çıktığından siyasi, ekonomik ve teknik istihbarat kabiliyetlerini artırmak için akademik çevreler, özel sektör ve araştırma kurumları ile daha çok işbirliği yapmak zorundadırlar. Jeostratejik olarak Orta Doğu'daki önemli kırılma noktalarının arasında bulunan Türkiye'nin istihbaratı artık kısır teşkilat düzenlemelerinin ötesinde kendini kültürel ve teknolojik olarak da yenilemek zorundadır. Öncelik uzaya dayalı kabiliyetlere ve özellikle terörle mücadelede askeri istihbarata verilmelidir. Bunun için de her şeyden önce istihbarat kültürümüz değişmelidir.

(3)

IRAN-RUSSIA RELATIONS WITHIN THE NEW INTERNATIONAL SPACE

Abdol Naser FAÏIAZY¹⁸

ÖZET

Bugünkü dünya stratejik ortaklık güçlerinin böyle coğrafi, Rusya ve İran gibi bugün, bölgesel istikrar ve güvenlik için bir görünüm ile karşılıklı avantajlı ekonomik ve kültürel bir ortaklık geliştirilmesi için sağlayan bir ortam oluşturma sağlanmasında önemli bir rol büyük ve çok birbirine yakındır oynuyor. O da (özellikle bu çıkarları işbirliği iki devlet çıkarları ile uyumlu değildir eğer) diğer önemli siyasi blok, coğrafi olarak daha uzak, ama kendi çıkarlarını bölgede etkisini sınırlamak istiyor. Yazar görünümünde, Rus-İran stratejik bir ortaklık geliştirilmesi için bir önkoşul bunlar. Bu makalede arka plan, geçmişi ve geleceği İran ve Rusya ilişkileri olan (özellikle Rusya için önemli) büyük ölçüde genel jeopolitik durum Avrasya bölgesi, öncelikle Sovyet alana bağlı devletler arasındaki stratejik işbirliğinin geliştirilmesi üzerinde duruluyor.

РЕЗЮМЕ

В современном мире стратегическое партнерство держав, таких крупных и столь близких друг к другу географически, каковыми являются сегодня Иран и Россия, играет значительную роль в сфере обеспечения региональной стабильности и безопасности с целью создания благоприятной обстановки для развития взаимовыгодного экономического и культурного партнерства. Также оно имеет целью ограничить влияние других крупных политических блоков, географически более удаленных, но преследующих свои собственные интересы в данном регионе (особенно если эти интересы не согласуются с интересами двух сотрудничающих государств). На взгляд автора, именно в этом заключаются предпосылки для развития российско-иранского стратегического партнерства. В настоящей статье речь пойдет о предпосылках, истории и перспективах развития стратегического сотрудничества Ирана и России, государств, от взаимоотношений которых во многом зависит общая геополитическая обстановка в евразийском регионе, прежде всего, (что особенно важно для России) на постсоветском пространстве

Introduction

Morton Kaplan is a theorist of realism school who has put forth six models of historical and non-historical constructs for international system. His systemic looking to international relations and consideration of the system as the "Action System" can be conceived as a proper framework to analyze foreign policy of states. Among the models posited by Kaplan, "balance-of-power" and "loose bipolar system" are sorted out as historical systems and "tight bipolar system", "the hierarchical international system", "the unit veto international system", and "the universal international system" are classified as non-historical systems. Meanwhile, although no predominant paradigm about the current system of international relations has been denoted since Soviet Union collapse and scientists refer to presence of unipolar and/or single-multipolar systems, international transitions, particularly in the aftermath of Sep. 11, 2001, have observed the hegemonic power of

¹ Ph.D. student in the National Academy of Sciences of Azerbaijan

United States as the single sample of hierarchical system in the world. United States' unilateral attacks to Iraq despite oppositions of many states of the world and even international organizations including United Nations Security Council (UNSC) can be considered as the proof of this claim. This transition has introduced a new era, in terms of power distribution manner and rules of the game, to the international system, because not only system construction but also actors' interaction trends are influenced determinately by the manner of power distribution among main actors. Hence, changed international system has changed actors' behavior, in turn.

Accordingly, relations among various states including Iran and Russia have been impressed drastically. Although, initially it seemed that the close relations between United States and Russia during war against terrorism and opposition of

Iran against Washington might affect on relations between Tehran and Moscow, later it was demonstrated that Putin's foreign policy was inconsistent with unilateral objectives of the White House. Thus, relations between Iran and Russia got improved intensely. With regard to influence of international system on relations between Iran and Russia, this substantial question is raised that, "what outlooks would be envisioned for relations between Iran and Russia in the new international space?" In answer to this question, the main hypothesis of the discussion has been posited as "Iran-Russia relations in the new international space enjoy both convergence and divergence indicators, so if the cooperation pivots of parties are intensified in a good manner, then convergence perspectives may be emerged." IRAN-Russia relations include complicated set of economic partnership, nuclear cooperation, energetic issues, saber-rattling and independence in interests and action and of course concerns of Russia about possible achievement of Iran to nuclear weapons¹⁹.

It sounds that Russia considers at least some main criteria and indicators in its relations with Iran. These criteria, which can determine position and policies of Russia against Iran and its nuclear program, are: For its relations with Iran, Russia is interested in strengthening cooperation with Iran in political and economic fields, Russia is not intended to lose participation chances in Iran's lucrative projects including cooperation in peaceful use of nuclear energy, Russia's policy against Iran and its nuclear program is determined by national interests on one hand and international norms and commitments of Moscow on the other hand. Certainly, relations amongst Russia and some other states, particularly USA and Israel, are very influential in this regard, Cooperation of Russia with Iran in the field of nuclear energy drastically depends on Iran's allegiance from peaceful nuclear programs as well as fulfilling international commitments about non-proliferation of nuclear weapons, Iran's accessibility to nuclear weapons is not Russia's intention not a bit, and Russia tries its best to prevent "proliferation" of nuclear weapons by the regional states.²⁰

It is completely obvious, because Russian officials concern that if Iran access to nuclear weapons then their national security may be menaced by this state. In other words, they analyze possible access of Iran to nuclear weapons as a menace against national security of Russia. While possible accessibility to nuclear weapons actually is not equal to threat this state by Iran. In fact, threat from Russia is not the incentive of Iran to move toward construction and production of nuclear weapons, but the main reason to do such is presence of nuclear Pakistan as its neighbor and also Israel in the Middle East along with efforts of other states of the region to be equipped to nuclear weapons. However, some

¹ حسین سیف زاده، نظریه ها و تئوریهای مختلف در روابط بین الملل فردی - جهانی شد: مناسبات و کارامدی تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، 1384، ص 254

²⁰ Kenneth Waltz, Theory of International Politics, Reading, Mass: Addison-Wesley,

believe that any suspicion change in politic power and/or regime of Iran may result in hostility between Russian Federation and Iran. In such condition Iran's nuclear missiles can be a threat against national security of Russia.

Hence, policy of Russia in Iran's nuclear topic is neither **based** on supporting USA nor **supporting** Iran **but** it is designed to **support** interests of **Russian** people²¹. **Russia position against** Iran is **based** on necessity of preventing from violence and even threat of using military force against Iran. Moscow knows that US cannot attack against Iran and makes unstable the condition of the Near East whenever diplomatic process is **continued**, so Russians believe that Iran must cooperate with the world society further actively. However, though Russia is not interested in Iran's accessibility to nuclear weapons, if the Iran accesses to such weapons someday, Moscow prefers to be friend of Tehran instead of considered as its enemy.²²

Therefore, although the above-mentioned remarks show that the current interests of Russia **and** Iran have not sufficient stability in order to be used for building a strategic alliance, it should be note that Russians acknowledge the importance and weight of 72-million Iran, so they use their whole capacity to maintain non-proliferation of nuclear weapons treaty in order to keep intact positive inclination within Russia-Iran relations. At the same time, it **sounds** reasonable if the necessary level of these relations is called "cautious partnership"

While some officials in Tehran emphasize that interests of Iran never have been considered by Russian diplomats during bargains with western society and just have pursued their own interests, some Russian experts and politicians coin Moscow's approach to Tehran as generous, because already Russia frequently has vetoed intense sanctions against Iran.

On the other hand, some people in Tehran think that Moscow's bargains with western society in favor of Iran have not been generously, but Russia has used Iran's card to gain more scores from western society in other fields and aspects and there is not any meaningful relation between their "generous" behavior and Russia irresponsibility to its commitments to Iran including Bushehr Nuclear Power Plant, S300 systems and aye (and not even blank vote) to three sanction resolutions against Iran.

Meanwhile, some other Russian analyzers expressed their worry about the possibility of improved relations of Iran and Western society, particularly with US. In their opinion, if Iran-west relations got improved, then the Russia will be the big loser of this game where will lose many of its interest in Iran. For instance if Iran embarks to conclude nuclear agreements with Germany one more time, then presence of Russia's nuclear industry in Iran will be pale.²³

Some Individuals like **Konstantin Kosachev**, chairman of the Duma Committee on International Affairs, believe; "Current rulers of Iran cannot be safe and convenient partners for Russia. There are cases in which we try to convince Iran to change its method in order to maintain peaceful nuclear program without confliction with world society, but no sign of Iran's support for such remarks has been seen yet.

Nonetheless, United States politicians know very well that the result of intense and deep cooperation between Moscow and Tehran in various fields is a power politic-military

²² Olga Oliker, Keith Crane, Lowell H. Schwartz and Catherine Yusupov, Russian Foreign Policy; sources ad implications, published by RAND Corporation, 2009, p.114.

²³ Aleksandr Lukoyanov, "Iran: Vzgliad bez predubezhdeniya [Iran: a view without preconception], Rossiia v global'noy politike, vol. 6, No. 1, 2008, pp. 120-130.

alliance between two countries. It is a nightmare for United States; hence west would embark to correct its policy about Iran and Russia. For example when United States gave hands to Georgia in 2008, in response Russia announced that intends to develop its nuclear cooperation with Iran. Thus, it can be claimed that politic-military alliance of Iran and Russia is one of the most effective approaches to strike against interests of western states as they will be confined to revise about their aggressive policies against Tehran and Moscow.

As a result, the anticipations about development of nuclear cooperation between Iran and Russia will be confirmed in the coming future. Accordingly, Iran-Russia alliance can be a powerful factor in a condition in which the current configuration of powers is being changed in the international arena. Development of technical and military cooperation between Iran and Russia may lead to establishment of Russian military bases in Iran. East Azarbaijan Province and Qeshm Island in Persian Gulf are the best centers for establishment of Russia armies, since military base in East Azarbaijan Province allows Russia to control situation in Azerbaijan, Georgia and Turkey and presence at Persian Gulf will bring an unprecedented possibility to control performance of United States and NATO in Persian Gulf Region, Iraq and other Arabian States.²⁴

On the other hand, Moscow and Tehran will harvest double profits from development of their nuclear cooperation. Russia is well informed about nuclear market of Iran and predicts its development in the several next years. It can be very lucrative for Russian Federation in the future. While Iran needs to Russia's experience in this regard. Therefore, consolidation of close relations between Iran and Russia inevitably will result in political consistency of then in the energy-based industries. It cannot be a pleasant fact for EU members which fear from more dependency to Russia now. It is understandable that at the current time, the agreements amongst EU states will be enhanced and their tendency to follow US policies against Russia in Caucasian region and against Iran in the Middle East will decrease drastically.²⁵

Accordingly, under approaching Iran and Russia policy Moscow can accelerate the procedure of admission of Iran in Shanghai Cooperation Organization (SCO). Russia can bring Iran under technical-military umbrella of SCO. Undoubtedly, admission of Iran in this organization will be in favor of many members of SCO. Because Iran is able to direct many resources including financial resources through Organization of the Islamic Conference (OIC)- which Iran is its key operator- to Shanghai Cooperation Organization.

At the same it should keep in mind that, close relations between Iran and Russia will result in deep concerns in western states, particularly USA, so United States may try to press Russia through attracting Ukraine and Georgia as new members to NATO, ventilation in Caucasian region by Georgia, attracting Azerbaijan and then Armenia to western political-military bloc.

Similarly, more possibly, United States and its European allies will encounter Iran to more difficulties through more economic sanctions and flaming secessionism spirit in different nations; meanwhile it is possible that US stimulate Israel to Bombard nuclear installations of Iran. Furthermore, a new wave of fake news in media aiming at making disputation between Moscow and Tehran is not inspectable.

Therefore, despite some difficulties, Russia and Iran are considered as potential partners and allies in terms of economic, commercial bilateral relations and regional

²⁴ Tatyana Shakleyina and Aleksei Bogaturov, "The Russian Realist School of International Relation". Communist and Post Communist Studies.No. 37(1), March 2004, p. 45

²⁵ IV.Morozov, "Putin's Westernization and the Future of Russia's Relations with Europe". Policy Memos. Helsinki. The Finnish Institute of International Affairs, 2002, p. 70

cooperation, as some people in both states stress on strategic alliance and postulate this fact as a grand outlook for Tehran and Moscow which is achievable under mutual cooperation.²⁶

Anyway, Iran-Russia cooperation in the new international space owns some aspects of cooperation in Central Asia, Caucasasia and Caspian Sea.

Conclusion

Iran-Russia Relations always have been impressed by international factors, as such relations have been influenced either by structure of international system or by powerful operators and superpowers who have acted as other wings of Tehran-Moscow relations. USA can be observed clearly as the bigwig of this scene in both previous terms and contemporary era. Hence, consideration of cooperation pivots and fields between both parties and international factors which play active and of course destructive roles in these relations is imperative during analysis of Iran-Russia relations in the new international space in aftermath of 09/11. Accordingly, the effective set of factors on Iran-Russia relations indicates that Iran and Russia not only can be good partners, but also they can become potential rivals. In other words, "Iran-Russia relations in the new international space enjoy both convergence and divergence indicators, so if the cooperation pivots of parties are intensified in a good manner, then convergence perspectives may be emerged."

(علی رضا نوری' تحولات مفهوم امریکا سنتیزی در سیاست خارجی روسیه پس شوروی (با تمرکز بر دور ه پوتین. 1²⁶ فصلنامه مطالعات راهبردی . س 11 ش 42 صص 864-870 6

(4)
İBRAHİM EL-YAZICI VE “EN-NAHDATÜ-L EDEBİ-L ARABÎ”
Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA²⁷

ÖZET

İçerisinde farklı etnik yapıları barındıran Osmanlı İmparatorluğu, 1789 Fransız İhtilali sonrasında, gerek Balkanlarda ve gerekse Ortadoğu’da baş gösteren milliyetçilik akımıyla büyük zarara uğramıştır. Arap halkı milliyetçilik fikri ile ilk olarak Lübnan’da, bir takım Hıristiyan Arap edip ve düşünürler vasıtasıyla tanışmıştır. “Arap Edebî Rönesansı” şeklinde isimlendirilen bu hareketin fikir babalarından birisi olan İbrahim el-Yazıcı ve arkadaşları, fikirlerini çıkarmış oldukları muhtelif dergilerde, makale ve şiir şeklinde yaymaya çalışmışlardır. Bu çalışmada, şair İbrahim el-Yazıcı’nın kısa biyografisiyle birlikte, muhtelif şiirlerinden Arap milliyetçiliği ile alakalı örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap edebi uyanışı, İbrahim el-Yazıcı, Milliyetçilik.

ABSTRACT

Ottoman Empire that was containing different ethnic structures suffered major damages to due the nationalism movement that began both in the Balkans and in the Middle East in the aftermath of the French Revolution of 1789. The Arabian met with the idea of nationalism firstly in Lebanon via a number of Arab Christian authors and philosophers. Ibrahim el-Yazıcı and his colleagues who are known as one of the pioneers of the idea of this movement called as "The Arab Literary Renaissance" tried to spread their ideas with essays and poetry in various journals they issued. In this study, with the aforementioned poet’s brief biography, some examples associated with Arab nationalism in his various poems will be given.

Keywords: The Arab Literary Renaissance, Ibrahim al-Yaziji, Nationalism.

Osmanlı imparatorluğu 1517’den 1917 senesine kadar tüm Ortadoğu’da hükümlerini sürmüştür, böylece çok farklı halk, din ve mezhep sahiplerinin hamiliğini yapmıştır. Bahsedilen halkların başında hiç şüphesiz ki Araplar gelmektedir. Farklı din, ırk ve mezhep sahiplerini bir arada tutmak, tek bir bayrak altında yaşamalarını sağlamak elbette ki çok zordur. 1789 Fransız İhtilali’ne kadar Osmanlı ile tebaası arasında milliyetçilik temelli önemli bir karışıklık veya isyan anlamında gözle görülür bir olay olmamıştır. Mezkûr ihtilal ile hem Osmanlı imparatorluğu, hem de diğer hükümler devletlerle tebaaları arasında ciddi ayrılıklar baş göstermiş, hatta bağımsızlıklar ilan edilmeye başlanmıştır. 1797’de Avusturya ile imzalanan anlaşma gereği, tarihte ilk kez Osmanlı Devleti ile Fransızlar ortak sınıra sahip olmuşlardır. Dalmaçya kıyılarına yerleşen Fransızlar; Sırp, Hırvatlar ve Rumlar arasında ihtilal fikirlerini yayılmasına katkıda bulunuyor, diğer gayri Müslim halkları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtıyordu. Bu olaydan bir yıl sonra Napolyon Mısır’ı işgal etmiş ve Osmanlı için zor yıllar bu şekilde başlamış bulunuyordu. Napolyon’un bu seferine baktığımızda, aslında bu seferden umduğunu elde edemediğini görmekteyiz. Temel Hedef olan Akdeniz’i bir Fransız gölüne çevirmek, Hindistan yolunu kontrol etmek gibi emellere ulaşamamış olan Fransızlar, yaklaşık olarak üç yıl kaldıkları bu bölgede, Arap

²⁷ - Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat fakültesi, Arap dili ve Edebiyatı bölümü.

halkının “özgürlük, eşitlik, millet ve milliyet” gibi kavramlarla tanışıp, ileriki dönem Arap Milliyetçiliğinin gelişmesine sebebiyet vermiştir.²⁸

Arap edebî uyanışı veya Arap milliyetçiliği

Arap milliyetçiliği ilk olarak Lübnan’da bir takım Hıristiyan-Arap edip ve entellektüelleri arasından çıkmıştır. Dikkatimizi çeken başka bir önemli nokta ise, 1755’ten itibaren Suriye’de kurulmaya başlamış olan yabancı misyoner okullarında eğitim almış olmalarıdır. Arap Milliyetçiliği kendisini ilk olarak edebiyat alanında göstermiş ve bu süreç “en-Nahdatü-l edebi-l Arabî”- “Arap edebî uyanışı” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu hareketin bağlıları, savundukları fikirleri çıkardıkları dergi ve gazetelerde dile getirmişler ve özellikle 1878–1881 yılları arasında Beyrut sokaklarına astıkları yönetim karşıtı afişlerde; din farkı gözetmeksizin herkesin vatandaş sayılacağı bir Arap devleti kurmaktan söz etmişlerdir. Bu ise hareketin sadece kültürel olmaktan ziyade, siyasi bir oluşum olduğunun en büyük kanıtıdır.²⁹

Arap edebî uyanışı kendisini üç farklı şekilde hissettirmiştir. İlk olarak; Edebiyatta asıl olan fasih-klasik Arapçaya dönmek ve özlenen maziyi yeniden canlandırmak. İkinci olarak ise; mevcut Arap edebiyatını, batıda gelişmiş olan batı edebiyatı verilerine göre geliştirip yeniden tasarlamak. Üçüncü ve sonuncusu ise; Arap edebiyatının aslını korumakla beraber, içerisini batı edebiyatı ile süslemek ve zenginleştirerek, klasik edebiyattan modern edebiyata geçişini sağlamak şeklinde zikredebiliriz.

Bu çalışmanın başında Arap milliyetçiliğini tetikleyen en önemli unsurun Fransız İhtilali olduğunu söylemekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğunda II. Meşrutiyetin ilanı sürecinde yaygınlaşan Türkçülük, ittihat ve terakki gibi ulusçu yaklaşımlar, Araplarda baş gösteren milliyetçilik hareketine ivme kazandırmıştır demek çokta yanlış olmasa gerekir. Şöyle ki; Osmanlı İmparatorluğu ile kendisine tabi Müslüman ulusları birlikte tutan en önemli bağ İslamiyet’tir. Genelde Osmanlı yönetiminin, son dönemde ise özellikle Sultan Abdülhamit’in savunmuş olduğu İslam Birliği siyaseti sayesinde, Müslüman Araplar, hem Hilafetin hem de İslam’ın sembolü olarak gördükleri Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını bu şekilde devam ettirmişlerdir. Fakat Hıristiyan Arapların Osmanlı devletiyle aralarında böyle bir bağ söz konusu olmadığı için, bu milliyetçi akımdan kısa sürede etkilenmişken, aynı durum Müslüman Araplar için geçerli değildir. Çünkü bu dönemde Müslüman Arap bir kişi, kendisini kimlik olarak Araplıktan önce, Müslümanlıkla tanımlamaktaydı. Osmanlıda II. Meşrutiyet sürecinde yaygınlaşan Türkçülük akımı sebebiyle, Müslüman Araplarla Türklerin ilişkileri gerilmiş, bu sayede Hıristiyan Araplar uzun süredir bekledikleri halde alamadıkları desteği, 19. yüzyıl başlarından itibaren, Müslüman Araplardan bu şekilde almışlardır.

Arap milliyetçiliğinin Lübnan’da başlaması, Lübnan’ın hem konum, hem de bünyesinde bulundurduğu farklı etnik yapılar sebebinden kaynaklanmaktadır. Lübnan’da mevcut bulunan etnik farklılıklar sebebi ile Osmanlı hükümetleri tarafından bir bakıma yarı-özerk bir şekilde yönetilmekteydi. Başka bir ifadeyle Lübnan, Lübnanlılara bırakılmış olup, içişlerine müdahale edilmeyen bir sistem hâkimdi. Bu durum doğal olarak, Lübnanlı fikir ve hareket önderleri için, daha geniş bir alan, daha rahat bir ortam demektir. 1864 yılı itibariyle Lübnan Meclisi dört Marunî, üç Dürzî, iki Rum Ortodoks ve bir Rum Katolik ile bir Sünni

²⁸ - bkz; Kamil Çolak, Mısır’ın Fransızlar tarafından işgali ve tahliyesi, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 2008 c.10, Sayı 2 s. 145-152.

²⁹ - Ali Bilgenoğlu, Osmanlı devletinde Arap Milliyetçi Cemiyetleri, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Yayınları, İstanbul 2007, s.44.

ve bir Şii'den oluşmaktaydı.³⁰ Farklı din mensupları arasındaki birliktelik, elbette ortak bir hedef doğrultusunda elde edilebilirdi. Bu yüzden Arap milliyetçiliğinin başlangıç noktası, öze dönmek olarak tabir edilen “Arap edebi uyanışı” isimli harekettir. Aksi halde ne Hristiyan Araplar kendi aralarında, ne de Müslümanlarla ortak hedefler doğrultusunda yürüyebilirlerdi.

Konuyu özetlemek gerekirse Arap edebî uyanışı hareketini üç sebep dâhilinde sıralayabiliriz:

a- Siyasi sebepler: Mısırın Fransa tarafından işgaline karşın, Osmanlı devletinin bölgedeki güçsüzlüğü, bunun yanında son dönemlerde ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin etkisiyle Araplara karşı mesafeli durulması.

b- Kültürel sebepler: Suriye ve Lübnan'da Misyonerler tarafından açılan okullar ve buna bağlı olarak resmi ya da gayri resmi Kültür cemiyetlerinin ortaya çıkıp, Arap milliyetçiliğini teşvik etmesi. Ayrıca Matbaanın Osmanlı'da, dolayısı ile Lübnan'da yaygınlaşmasıyla birlikte gazete ve dergi gibi yayınların Arap milliyetçileri tarafından silah olarak kullanılması.

c- Sosyal sebepler: Suriye, Lübnan ve Mısır'da kültürlü denilen bir tabakanın çıkararak, bağımsızlık ve eşitlik söylemleriyle, diğer Arapları etki altına alması. Bunların dışında Amerika ve İngiltere misyoner teşkilatlarının destek ve çalışmalarını da unutmamak gerekir.

İbrahim el-Yazıcı; hayatı ve Arap diline katkıları

İbrahim bin Nâsıf bin Abdullah bin İbrahim Canbolat (1847 - 1906): Arap milliyetçiliği ve klasik Arap edebi uyanışının önde gelen isimlerinden birisi olan İbrahim el-Yazıcı, Katolik Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak, 1847 yılında Lübnan'da doğmuştur. Kendisi gibi edip ve şair olan babası olan Nâsıf el-Yazıcı aslen Suriye'nin Humus kentinden olmakla birlikte, 1840 yılında Beyrut'a taşınmıştır. Asıl soy isimleri Canbolat olup, Beyrut vali/emirlerine kâtiplik yapmaları sebebiyle “el-Yazıcı” şeklinde tanınmışlardır.³¹ Gerek İbrahim el-Yazıcı, gerekse babası Nâsıf ve dedesi Abdullah şiir ve edebiyata olan düşkünlükleri ile tanınırlardı. Küçük yaşlardan itibaren Kur'an-ı Kerim'i ezber ile başlayan ilim yolculuğu, babasından nahiv, belagat, şiir dersleri, Muhyiddin el-Yafîi'den Hanefî fikhî dersleri ile devam etmiş ayrıca kimya, tabiat, tıp ve astroloji ilimleri ile de uğraşmıştır.³²

Yirmi dört yaşında bir genç olmasına rağmen babasının te'lif etmiş olduğu Divan'a yapılan eleştiriler sebebiyle, Ahmet eş-Şıdyak ile girdiği edebi tartışmalar uzun süre hafızalardan silinmemiş, bu tartışma sebebiyle kendisi, klasik Arap edebiyatına yönelme kararı vermiştir. 1872 yılında “en-Necâh” (başarı) isimli gazeteyi kurarak yayın ve gazetecilik hayatına başlayan el-Yazıcı, Cizvitlerin 1856 yılında babası Nâsıf el-Yazıcı ile başlayıp yarım kalan, Kitâb-ı Mukaddes'i Arapçaya tercüme teklifi üzerine, Süryanice ve İbranice öğrenmiş, yaklaşık dokuz senelik bir süre içerisinde tercümeyi bitirmiştir. Yapmış olduğu bu çalışma ona 1878 Paris fuarından altın madalya getirmiştir. Osmanlı hükümetinin baskısıyla Mısır'a kaçan el-Yazıcı, 1906 yılında orada vefat etmiş olup, cenazesi Beyrut'ta Zeytuniye mahallesindeki Katolik Mezarlığına defnedilmiştir.³³

³⁰ - Nesrin Taşkesenlioğlu, Arap Milliyetçilik Hareketleri ve Lübnan Örneği, basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2006 s.11.

³¹ - Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemul-Müellifin Terâcimu Musannifil-Kütübil-Arabiyye, Müessesetü-r-Risale Beyrut 1993, c.1 s.78.

³² - Hanna Fahuri, el-Câmi fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî, Darü'l-Cil, Beyrut, t.y. c.1 s.153.

³³ - Hayreddin ez-Ziriklî, el-'Alâm, Beyrut 1984,c.1 s.76-77.

Arap dili ve edebiyatına zengin sayılabilecek bir miras bırakan İbrahim el-Yazıcı, kendi te'lifleri dışında, babasının yarım kalan eserlerini de tamamlamıştır. Eserlerini üç ayrı kategoride değerlendirmek mümkündür.³⁴

i. Telif eserler: El-Urfu-t-Tayyib fi şerh-i Divan ebî-t-Tayyib (el-Mütenebbî), Şerh Makamat el-Bedeviyye, Tenbihat el-Yazıcı 'alâ Muhit el-Büstani, Tenbihat 'alâ Lugati-l-Cerâid, el-'İkad isimli divan, el-Feraidi-l-Hisân min qalâidi-l-Lisân, Na'cetü-r-Râid ve Şer'ati-l-Vârid fi-l-Müteradifi ve-l-Mütevârid, muhtelif dergi ve gazetelerde sayısız makale.

ii. Özet(ihtisâr)kitaplar: Naru-l-Qurâ fi şerh-i- cevfi-l-Ferâ, el-Cimâne fi şerhi-l-Hizâne, el-Cevheru-l-Ferd.

iii. Düzeltmeler(Tenkîh): Kitab-ı Mukaddes, Tarih-u Bâbil ve Aşûr, 'Uqûd ed-Dürer fi şerhi Şevâhidi-l Muhtasar, Delilü-l-Hâim fi Sın'ati-n-Nâsir ve ven-Nâzım, Nefhu-l-Ezhâr fi Mutahabati-l-Eş'âr.³⁵

Arapçaya olan ilgi ve düşkünlüğü sebebiyle, modern dönem(19.yy.) edebi eleştirinin babası sayılan İbrahim el-Yazıcı, Patrikhaneye bağlı bir okulda öğretmenlik yaparken, kalan zamanını yanlış ve hatalı baskı kurbanı olan eserleri düzeltmekle geçirmiştir. Buna bir örnek verecek olursak; "Lisan el-Arab" isimli muhteşem sözlükte iki yüz farklı maddede baskı ve imladan kaynaklanan hatalar olduğunu belirterek, sorumluların bunları acilen düzeltmesi gerektiğini belirtmiştir. Çıkarılmış olduğu dergi ve gazetelerde, Arapça yayın yapan dergi ve gazetelerde kullanılan, yanlış Arapça ifadelere dikkat çekmiş ve bunları düzeltme amacıyla muhtelif makaleler yazmıştır.³⁶

1868 yılında kurulmuş olan Suriye ilim cemiyetine katılan el-Yazıcı, burada "Arap edebi Uyanışı" şeklinde isimlendirilen, özünde ise Arap milliyetçiliği ve bağımsızlığı için çalışan ve Amerikan ve İngiliz misyoner teşkilatlarının kurup, maddi olarak destekledikleri, çoğunluğu Suriye'deki Protestan Koleji mezunlarından oluşan siyasi bir teşkilata katılmıştır. Cemiyeti oluşturanların büyük bir kısmı Hristiyan-Arap edip, aydın ve subaylardan müteşekkil olup, temel hedefi Arap topraklarını Osmanlı hâkimiyetinden kurtararak, bağımsız ve seküler bir Arap devleti kurmaktır.³⁷

İbrahim El-Yazıcı'ya göre Arapları eski ihtişamına döndürecek olan tek yol Arap milliyetçiliğinden geçmekteydi. Batı medeniyetinin ileride, Arapların ise geride olmalarının tek sebebi, Arapların Osmanlı gibi yabancı bir millet tarafından yönetilmesi idi. O'na göre Hâkim milletlere esir olmaktan kurtulan bir Arap toplumu eskiden olduğu gibi uygarlık ve medeniyet yolunda en önde gidebilirdi.³⁸ 1884 yılında arkadaşları Doktor Beşare Zelzel ve Halil Saade ile birlikte "et-Tabib" isimli dergiyi çıkaran el-Yazıcı, sürgün sonrası Mısır'da 1898 yılında Doktor Beşare Zelzel ile birlikte "el-Beyan" ve son olarak tek başına "ed-Dıya" isimli dergisini çıkarmıştır.

Şiirin gerek cahiliye devrinde, gerekse yakın dönemde; genelde tüm milletler, özelde ise Arap toplumunda büyük önem ve tesiri vardır. Mahmut Akkad'ın tabiri ile "Şiir, içten bir sezginin estetik anlatımıdır". İnsanların, duygu, düşünce ve hayallerini dile getirmede kullanılan en önemli vasıta olan şiir, İbrahim el-Yazıcı'da vücut bulmuş, şiirleri ile binlerce kişiyi tesiri altına almış, özgürlük fikrini, katıldığı toplantılarda okuduğu şiirlere dökmüş ve bu şiirleri binlerce kişi tarafından ezberlenmiştir. İbrahim el-Yazıcı'nın, içerisinde milliyetçilik temalarının işlendiği şiirlerinden bazı seçkiler sunarak, konuyu bitiriyoruz.

³⁴ - Luis Şeyho, Târih el-Âdâbi-l-Arabiyye, Darü-l- Meşrik, Lübnan 1991, s. 165.

³⁵ - Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Mucemül-Müellifin el-Muasırin, Riyad 2004, c.1 s.43.

³⁶ - Hanna Fahuri, age. s.158-159.

³⁷ - Mişel Cuhâ, Silsiletü 'Amali-l- Mechule, İbrahim el-Yazıcı, Mektebetü Riyad er-Reyyis, Londra/Kıbrıs 1992, s. 14-15.

³⁸ - Hanna Fahuri, age. s.154-158.

Şiirlerdeki tercüme denemesi, bire bir tercüme olmayıp, bir Arap tarafından anlaşıldığı şekliyle ifade edilmiştir.³⁹

وَجَادَ رِبُوعَ قَطْرِكُمْ الْغَمَامُ سَلَامٌ أَيُّهَا الْعَرَبُ الْكِرَامُ
مَضَتْ قَدَمًا فَلَمْ يَضَعْ الْغَمَامُ لَقَدْ ذَكَرَ الزَّمَانَ لَكُمْ عَهودًا
Selam size ey şerefli Araplar, Bulutlar (rahmetle)vatanınızı ıslatsın.
Zaman, şeref ve tarihinizi bildirdi, tarih hiçbir zaman değişmez.

وما الْعَرَبُ الْكِرَامُ سِوَى نَصَالٍ لَهَا فِي أَجْفَانِ الْعُلْيَا مَقَامُ
لَعَمْرُكَ نَحْنُ مَصْدَرُ كُلِّ فَضْلٍ وَعَنْ آثَارِنَا أُخِذَ الْأَنَامُ
وَنَحْنُ أَوْلُو الْمَآثِرِ مِنْ قَدِيمٍ وَأَنْ جَدَدَتْ مَآثِرُنَا اللَّثَامُ
Arap, düşmana karşı kılıcın keskin kenarıdır, Arapların makamı çok yüksektir.
Yemin olsun ki, tüm faziletler bize ait, tüm insanlar bizden faydalanır.
Her ne kadar gizli kalmışsa da, biz eskiden beridir, fazilet ve ahlak sahibiyiz.

وَسَلِّ فِي الْغَرْبِ عَنْ آثَارِ فَخْرِ لَهَا فِي جِبْهَةِ الزَّمَنِ إِرْتِسَامُ
وَلِسْنَا الْقَانِعِينَ بِذِكْرِ هَذَا وَلَيْسَ لَنَا بَعْرُوتِهِ اعْتِصَامُ
وَلَكِنَّا سَنَجْهَدُ فِي الْمَعَالِي إِلَى أَنْ يَسْتَقِيمَ لَهَا قِوَامُ
Batı'ya bizim tarih kitaplarında bulunan fazilet ve eserlerimizi sor.
Bize yetmez bu fazilet,(çünkü) artık birbirimize bağlı değiliz.
Fakat izzet ve şerefe tekrar erişip, bu defa onu bırakmayacağız.⁴⁰

تَنَبَّهُوا وَاسْتَفِيقُوا أَيُّهَا الْعَرَبُ فَقَدْ طَمَى الْخَطْبُ حَتَّى غَاصَتْ الرُّكْبُ
فِيمَ التَّلَعُّلِ بِالْأَمَالِ تَحْدَعُكُمْ وَأَنْتُمْ بَيْنَ رَاحَاتِ الْفَنَاءِ سُلْبُ
اللَّهُ أَكْبَرُ مَا هَذَا الْمَنَامُ فَقَدْ شَكَكُمُ الْمَهْدُ وَاسْتَأْفَكُمُ التُّرْبُ

Dikkat! Uyanın ey Araplar,-çamurun dize ulaşması gibi-musibetler çoğaldı.
Neden emellerle kendinizi kandırıyorsunuz? Savaş sizleri un gibi öğüttü.
Allahü Ekber! Bu uyku nedir? Yatağınız sizden şikâyet edip, kabriniz sizi çağırıyor.

خَلُّوا النَّعْصَبَ عَنْكُمْ وَاسْتَوُوا عَصَبًا عَلَى الْوَنَامِ وَدَفَعِ الظُّلْمِ تَعْتَصِبُ
لَأَنْتُمْ الْفَيْئَةُ الْكَثْرَى وَكَمْ فَيْئَةٌ قَلِيلَةٌ تَمَّ إِذْ ضَمَّتْ لَهَا الْعَلْبُ
هَذَا الَّذِي قَدْ رَمَى بِالضَّعْفِ قُوَّتَكُمْ وَغَادَرَ السَّمْلَ مِنْكُمْ وَهُوَ مُنْتَسِعِبُ

Taassubu bırakın, hep birlikte toplanın, tek olup zulmü engelleyin.
Sizler çoğunluktasınız, nice az gruplar, birlikte olduğu zaman kazanmıştır.
Osmanlı sizi zayıflattı, kendisi dağılmış olmasına rağmen, sizi dağıttı.

لَا يَسْتَقِيمُ لَهُمْ عَهْدٌ إِذَا عَقَدُوا وَلَا يَصِيحُّ لَهُمْ وَعْدٌ إِذَا ضَرَبُوا
إِذَا طَلَبْتَ إِلَى وَدِّ لَهُمْ سَبَبًا فَمَا إِلَى وَدِّهِمْ غَيْرَ الْخَنَى سَبَبُ
وَالْحَقُّ وَالْبَطْلُ فِي مِيزَانِهِمْ شَرَعٌ فَلَا يَمِيلُ سِوَى مَا مِيلَ الدَّهْبُ
أَعْنَاقَكُمْ لَهُمْ رِقٌّ وَمَالِكُمْ بَيْنَ الدُّمَى وَالطَّلَا وَالنَّرْدِ مُنْتَهَبُ

Onlar ki, söz verdiklerinde tutmazlar ve durmazlar sözlerinde
Onları seversen eğer, onlarda sevgi değil, kandırma ve ihaneti bulursun.
Hak ve batıl yanlarında eşittir, Altın terazisi dahi onlarda ağır çalışır.
Sizler kölesiniz, malınız içki, oyun ve eğlence ile kaybolmuştur.

³⁹ - http://www.poetsgate.com/poet_124.html 14.02.2012

⁴⁰ - Bkz: Luis Şeyho, age. s. 166-167.

فَمَا لَكُمْ وَيُحْكُمُ أَصْبَحْتُمْ هَمَلًا وَوَجْهٌ عَزَّكُمْ بِالْهَوْنِ مُنْتَقِبُ
لا دَوْلَةً لَكُمْ يَسْتَدُّ أَرْزُكُمْ بِهَا، وَلَا نَاصِرٌ لِلْخَطْبِ يُتَدَبُّ

Ne oluyor size! Yazıklar olsun, yüzünüzdeki izzet, zilletle maskeleymiştir.
Övünüp, savunduğunuz bir devletiniz yok, kimse zorluklarda yardım etmiyor.

وَلَيْسَ مِنْ حُرْمَةٍ أَوْ رَحْمَةٍ لَكُمْ تَحْنُو عَلَيْكُمْ إِذَا عَضَّتْكُمْ النَّوْبُ
أَفْذَارُكُمْ فِي عُيُونِ التُّرْكِ نَازِلَةٌ وَحَقُّكُمْ بَيْنَ أَيْدِي التُّرْكِ مُغْتَصَبُ
فَلَيْسَ يُدْرَى لَكُمْ شَأْنٌ وَلَا شَرَفٌ وَلَا وُجُودٌ وَلَا اسْمٌ وَلَا لَقَبُ

Musibetler sizi kuşattığında, Size karşı ne hürmet, ne de merhamet vardır.
Türk gözünde değeriniz düşük, haklarınız Türk elinde gasp edilmiştir.
Konum ve şerefiniz bilinmez oldu, varlık, isim ve lakabınız kalmadı.

صَبْرًا هِيَ أُمَّةُ التُّرْكِ الَّتِي ظَلَمَتْ دَهْرًا فَعَمَّا قَلِيلٍ تُرْفَعُ الْحُجُبُ
لَتَطْلُبَنَّ بِحَدِّ السَّيْفِ مَارَبَنَا فَلَنْ يَجِيبَ لَنَا فِي جَنْبِهِ أَرْبُ
وَتَتْرَكَنَّ عُلُوجَ التُّرْكِ تُتَدَبُّ مَا قَدْ قَدَّمْتَهُ أَيَادِيهَا وَتَتَّجِبُ

Ey yıllardır Araplara zulmeden Türkler, yakında engeller kalkacaktır.
Hakkımızı kılıçlarla alacak, bu emelden asla vazgeçmeyeceğiz.
Türkler bize yaptıklarına ağlayıp, pişman olacaklardır.
Yaşayan gerçeği görecek, dediklerimiz tahakkuk edecek, göreceksin.

SONUÇ

Mezkûr çalışmada Arap milliyetçi hareket öncülerinden İbrahim el-Yazıcı'yı anlatmaya çalıştık. Arap Edebiyat tarihinde, her ne kadar Arap edebi dirilişinin öncüsü sayılsa da, birçoklarına göre siyasi kişiliğini, edebi kişiliğinin içerisine gizleyen bir şahsiyetti. Kendisi sürekli Arapça ve fasih Arapçaya çağrıda bulunuyordu. Lübnan gibi karmaşık bir toplumda milliyetçilik adına, dilden başka farklı bir malzeme kullanılması aklen mümkün görünmemektedir. Nüfus olarak, Sünni ve Şii Müslüman, Katolik, Ortodoks ve Marunî Hıristiyan ile Nusayri ve Dürzî gibi mezhepleri barındıran bir toplumda, kullanılacak olan ortak bayrak, ortak konuşulan bir dilden başkası olamazdı. Aksi halde, bu tür bir fikir kendisine taraftar bulamazdı. Mezkûr konu, İbrahim el-Yazıcı gibi bir şairin hayatı, şiirlerinden yola çıkılarak, ideal ve hedeflerine kısa bir yolculuk yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- 1) **Ali Bilgenoğlu**, Osmanlı devletinde Arap Milliyetçi Cemiyetleri, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, İstanbul 2007.
- 2) **Hanna Fahuri**, el-Cami fi Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, Darü'l-Cîl, Beyrut, tarihsiz.
- 3) **Hayreddin ez-Zirikî**, el-'Âlâm, Beyrut 1984.
- 4) **Luis Şeyho**, Târih el-Âdâbi-l-Arabiyye, Darü'l- Meşrik, Lübnan 1991.
- 5) **Mişel Cuhâ**, Silsiletü 'Âmali-l- Mechule, İbrahim el-Yazıcı, Mektebetü Riyad er-reyyis, Londra/Kıbrıs 1992.
- 6) **Muhammed Hayr Ramazan Yusuf**, Mucemül-Müellifin el-Muasirin, Riyad 2004.

7) **Nesrin Taşkesenlioğlu**, Arap Milliyetçilik Hareketleri ve Lübnan örneği, basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2006.

8) **Ömer Rıza Kehhâle**, Mu'cemu-l-Müellifin Terâcimu Musannifi-l-kütübi-l-Arabiyye, Müessesetü-r-Risale Beyrut 1993.

9) **Sakarya Üniversitesi**, Fen Edebiyat Dergisi, yıl 2008, sayı 2, ISSN:1301-3769

İstifade edilen internet kaynakları:

http://www.poetsgate.com/poet_124.html 14.02.2012

<http://www.diwanalarab.com/spip.php?article7274> 01.02.2012

http://www.asharqalarabi.org.uk/markaz/m_rijal-i-y.htm 12.02.2012

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=ssd&shid=152>

12.02.2012

(5)

INDUSTRIAL AND RESOURCE POTENTIAL AND GEOPOLITICAL POSITIONS OF NATIONS

M. Mirazim KHAYDAROV

Historical Review

Availability of natural resources and the level of production potential to a large extent determine the character of a country's interaction with other countries. Owing to approximately same level of technological development of nations in ancient times, the difference between them mainly consisted in the possession of various natural resources being typical for certain geo-climatic conditions. For instance, northern nations possessed and thereafter exported to other countries fur and honey, nomadic peoples exported livestock products, coastal nations exported marine products etc.

Nevertheless as a result of creation by some nations of certain goods production technologies and keeping their secret, then already certain differentiation between nations arose in point of possession of production resources. For instance, China for a long time had exclusive position in production of silk and porcelain etc.

The role of industrial production as a strategic factor significantly increased in XVIII-XIX centuries, when industrial revolution took place in several Western European countries and USA, as a result of which technological and quantitative levels of goods manufacturing in these countries considerably outrun all other countries. Owing to the growth of production European nations faced the need in colonies as raw materials source for developing industries and as markets for industrial products sales.

Technologies development made possible to cardinaly improve the armaments and that had particular significance. European nations gained exclusive position in possession of armaments being the most technologically advanced for that period in comparison with all other world nations. This let European nations colonize vast parts of America, Asia and Africa with the population and territories considerably exceeding the mother countries.

The conquest and plunder of colonies provided European nations with the reserves for rapid industrial development. If the initial conquest of colonies provided flow to mother countries of plundered values and precious metals etc., then afterwards colonies' conquest purposed both plundering the country and establishment of long-range order under which a colony provided the mother country with cheap raw materials and labor; industrial production in the colony was destroyed, and it was turned to a sales market too. The most obvious case is India, conquest of which actually provided the means for industrial revolution completion in England.

In XIX century the colonial system as a whole corresponded to the level of industrial development: England being the most industrially developed country as an adjunct to its' industrial potential possessed the largest colonies as sales markets and raw materials' source.

However by the end of XIX century an imbalance arose in this regard. Germany was becoming the most industrially developed country, but because of completion of colonization by European nations of the most part of the world, Germany did not manage to conquer the colonies which by the scope of sales markets and raw material sources would satisfy Germany's industrial sector's needs.

The contradictions becoming acute between European nations concerning this problem became the main reason for World War I origin.

European nations' possession and provision by industrial and natural resources turned to be the main factor of both World War I and the World War II course and outcome.

In World War I one of the main reasons for military failures of Russia was its' relative technological lag from European nations.

The main reason for Germany's defeat in World War I was its lack of natural resources. If before war alimentary products for Germany had been imported from Russia and from overseas, during war import of foodstuffs from Russia stopped, and naval communications providing foodstuffs import from America, Asia, and Africa regions were cut off by British navy. It doomed Germany to the defeat "by hunger", i.e. worsened social problems that grew into social protests and revolutionary moods in society and army became the reason for Germany's defeat.

The role of resources in World War II

By the beginning of World War II Russia-USSR managed to create tremendous technological base for armaments production. Rapid industrialization lasted from the end of 1920-es during all the 1930-es up to the beginning of World War II. Colossal funds were spent for the industrialization at the expense of timber, gold, metals, grain exports, and plunder of the social groups being undesirable for the Bolsheviks.

Industrialization in USSR to a large extent had militaristic character, i.e. it was first of all aimed to achieve quantitative and qualitative supremacy of armaments production in USSR over capitalistic countries. If the end of the 1920-es and the beginning of the 1930-es were the period of metallurgic, energetic, and transport base creation for industrial development, then the middle and the end of the 1930-es were the period of rapid development of armament technologies in USSR. By the beginning of World War II USSR had no match in the world regarding quantity of armaments production and quality of some of its types.⁴¹

Suddenness of German armies intrusion into USSR, capture by German armies of huge amounts of strategic stocks at the border and occupied territories, and interim (1941-1942) suspension of USSR military-industrial complex were the key factors of USSR setbacks in 1941-1942. After the remaining part of USSR military-industrial complex had been launched at sites of evacuation, USSR military production volumes became overwhelmingly high in comparison with German military production.

The war in fact was proceeding between the nations that had vast territories with natural resources: British Empire, USA, USSR, and France on the one hand, and the nations who attempted to redivide the world for their favor: Germany, Japan, and Italy on the other. Meanwhile the war outcome was to a large extent predetermined by the nations' initial possession of natural resources.

Germany and Japan thanks to their swift offensive managed to provide control over territories rich in oil and other strategic raw materials. Thus Germany provided control over Europe and the west of USSR European part. Japan conquered regions of South-East Asia rich in natural resources.

Nevertheless time anyway acted not in favor of Germany and Japan and they did not manage to enable these resources for strategic goods production in amount adequate to their enemies'. Military operations of Germany and Japan just resulted in dissipation at vast territories of their armed forces that were smaller in comparison with the Allies' armies, and that was one of the main causes of Germany and Japan's defeat.

⁴¹ Suvorov V. M-Day: When did World War II begin? Moscow, 1994.
<http://militera.lib.ru/research/suvorov2/index.html> (in Russian)

The strategy of blockade by the Allies of Germany's naval communications as well as blockade by Germany of naval communications of Britain and USSR was one of the elements of war for resources.

The Soviet-German front was the key seat of war in World War II both in terms of scope and intensity of military operations and in terms of their military and political significance.

From three strategic dimensions of the Soviet-German front – northern, central, and southern, the central dimension had the most political significance, because Berlin-Moscow line passed along this dimension, therefore armies' advance along this line maximally approached them to enemy's capital accordingly moving the enemy away from their own capital. Also armies' advance along the central dimension provided capture of communications' junction points, simultaneously separating the enemy's front. The central strategic dimension was key one in German commanders' plans for 1941 when Germans purposed to complete the Blitzkrieg, i.e. rapid military and political defeat and capitulation of USSR.

However after the war had assumed protracted character, capturing strategic resources and accordingly prevention of their utilization by enemy turned to the main object of military operations. That's why starting from 1942 the most intense military operations took place at the southern strategic dimension namely along the Romania-Ukraine-Caucasus line. The reason of this was that Romania and Caucasus were the main oil sources for Germany and USSR accordingly, and Ukraine located between them was itself an important region of grains, metals, and hydro energetic and military stocks production.

While the territories providing the Allies with resources were located deep in the rear for German armies, the territories providing with resources Germany such as Romania were much more attackable for the Allies' raids. By the end of war air superiority of the Allies threatened German industrial regions. As the territory controlled by Germany shrunk (loss of Romania, Hungary etc.), Germany faced more and more difficulties in operating its' military machine at full capacity, because of lack of fuel and other reserves.

Postwar and the modern world

World War II resulted in collapse of the world imperial system. European nations suffered the largest geopolitical losses, because military operations not only inflicted tremendous humanitarian and economic damage in Europe, but also caused the collapse of British and French colonial empires. Germany's military and political power was shattered, and it was separated to two parts. Europe itself had been divided between two geopolitical blocs, in which USA and USSR played leading roles.

As a result of the world imperial system collapse the number of leading military empires, possessing colossal territories and natural resources decreased to two namely USSR and USA. Might of these empires and weakening of all of other empires enabled USSR and USA to establish bipolar world order.

After World War II production technologies, including military production technologies became even more sophisticated. Not only technological development level but also availability of relatively cheap resources that could provide economies with the reserves for implementation of expensive scientific-technical works was not the least of the factors of the armaments drive. That's why USSR and USA possession of vast natural resources as well as the global order providing them with cheap resources i.e. mineral resources production in third countries, for USA – their advantages in the world financial

system etc., were one of the reasons of USSR and USA leadership in military technologies sphere.

If for nations who claim for the leading nations' roles developed industrial sector and appropriate scientific and technological base are the means for providing maximal self-sufficiency of their military-industrial complex, then for middle and small nations industrial sector development determines the level of independence of population provision by consumer products from external sources, i.e. it's the means of economic security level increase.

Meanwhile industrial sector development requires increase of raw materials and energetic resources consumption, which in XIX and XX centuries forced industrialized countries to begin wars for colonies acquisition.

Therefore nations possessing the most complete cycle of resources, including industrial, energetic, geo-climatic, and mineral resources have appropriate geopolitical advantages.

USSR possessing vast natural resources managed to create within the period from 1920-es to 1950-es (and later on) colossal military-industrial complex, including manufacturing facilities, technologies, and high quality education system. Thereby USSR managed to achieve maximal level of self-sufficiency (in a degree enabled by drawbacks of socialistic type of economy) both in the whole resources cycle, including alimentary products, mineral and energetic resources and in the main types of industrial production.

USSR weak point consisted in orientation of USSR industrial and technological sectors primarily on military-political tasks solution. Thereupon USSR did not manage to achieve Western countries level of population provision with consumer goods both in terms of quality and quantity. Differentiation in standard of living of an average inhabitant of the West and USSR became the factor of ideological defeat of socialistic system.

The modern Russia is one of the most provided with energetic resources countries, which puts Russia amongst the leaders in oil and gas exports. Russia possesses vast areas of fertile lands and historically had been important exporter of grain to Europe and Middle East countries. However sizeable potential of foodstuffs production is not being adequately exploited and the modern Russia is dependant on the import of many kinds of alimentary products.

Within the period after USSR collapse many strategic enterprises in Russia found themselves in crisis, and Russia's industrial potential considerably reduced. Thanks to the high-class military industrial complex set up during soviet times Russia manages to hold niche in the world armaments market, despite its' problems in this sector too⁴². Though the modern Russia transformed from the country possessing the whole resources cycle and high level of self-sufficiency to the country mainly specialized in natural resources export.

At present USA outruns Russia in terms of technological development, but is inferior to Russia in terms of natural resources possession. Nevertheless USA possesses vast amount of natural resources, but above all USA secures the global order under which USA have the opportunity for unhindered import of all needed resources from third countries.

Bipolar global system collapse nominated several nations who claim for leading geopolitical positions in the world. China, India and European Union can be reckoned among these nations. 1990-es and 2000-es became the period of rapid development of China and India and intensive integration of European nations.

⁴² Rogozin D. U otechestvennogo OPK yest' budusheye. Izvestiya, 17 November 2011.

China's weak point consists in disproportion between its population number and natural resources availability. Therefore China with its high population density and growing economy, and appropriately growing consumption of resources will face increasing foodstuffs and especially energetic dependence from the third countries, which will force China to pursue the strategy of diversification of the channels of these resources supply. China's geopolitical competitors' policy will be aimed to create the most obstacles for the sources and routes of energy supply to China.

In a condition similar with China is India which also demonstrates high rates of industrial growth although they are lower than China's. India is very vulnerable in terms of energy provision. Strategic vulnerability of European Union also consists in the lack of own energetic resources.

Table 1. Dependency of the leading nations on energetic resources imports

Country	Oil (bbl/day)			Gas ⁴³ (million cubic meters)		
	Consumption ⁴⁴	Imports ⁴⁵	Imports share	Consumption (2010)	Imports (2010)	Imports share
USA	19 500 000 (2008)	13 470 000 (2008)	69.1%	683 300	105 800	15.5%
China	7 999 000 (2008)	4 393 000 (2008)	54.9%	106 700	16 330	15.3%
India	2 670 000 (2009)	3 060 000 ⁴⁶ (2009)	114.6%	64 950	12 150	18.7%
EU	14 390 000 (2007)	8 613 000 (2007)	59.9%	522 700	-	-

Geopolitical positions of China, India and European Union in the world will to a large extent be determined by their interactions with countries that are able to provide them with energetic, foodstuffs, mineral and other natural resources.

Nowadays countries achieve control over resources of third countries without direct military occupation either. The necessity of achieving geopolitical advantages leads to the competition increase among leading nations for providing the access to third countries' natural resources by political, financial, and other means. Access to third countries' natural resources is not just economic issue, but an instrument of political pressure of powers one to other, that's why establishment of control over production and transportation of natural resources even without purpose of self-consumption has become an important geopolitical task for some powers.

Thereby only USSR and USA managed to become the most geopolitically self-sufficient empires during the second half of XX century.

At present thanks to availability of vast natural resources and human capital Russia has enough potential to reinstate its geopolitical positions. Its precondition consists in development of civil industrial sector and agricultural sector able to provide the population

⁴³ CIA WORLD FACTBOOK. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

⁴⁴ List of countries by oil consumption. Wikipedia.
http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_oil_consumption

⁴⁵ List of countries by oil imports. Wikipedia.
http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_oil_imports

⁴⁶ CIA WORLD FACTBOOK. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

with the main types of consumer goods and domestic alimentary products, and maintaining the military industrial complex development. Russia has enough financial and human reserves for realization of these tasks.

Central Asia

Central Asia as a whole region is adequately provided with energetic and alimentary resources. Meanwhile Central Asian countries differ among themselves in possession of natural resources: Kazakhstan and Turkmenistan possess abundant energetic resources; Kyrgyzstan and Tajikistan possess abundant water and hydro energetic resources; different kinds of mineral resources are available in all Central Asian countries, and Kazakhstan is the most rich in possessing them. Uzbekistan is a significant exporter of the cotton in the world, and Kazakhstan – of the grain. Uzbekistan and Kazakhstan possess the most of human potential. However Central Asia does not possess sufficient forest resources.

Table 2. General information on Central Asian countries⁴⁷

Country	Population, July 2011	Territory (square kilometers)	Population density, July 2011	GDP (PPP), 2010	GDP per capita, 2010
Kazakhstan	15 522 373	2 724 900	5.7	\$196.4 billion	\$12 700
Uzbekistan	28 128 600	447 400	62.9	\$85.85 billion	\$3 100
Turkmenistan	4 997 503	488 100	10.2	\$36.9 billion	\$7 500
Tajikistan	7 627 200	143 100	53.3	\$14.74 billion	\$2 000
Kyrgyzstan	5 587 443	199 951	27.9	\$12.02 billion	\$2 200
Total	61 863 119	4 003 451	15.5	\$345.91 billion	\$5 700

Table 3. Balance of production and consumption of oil and gas in Central Asian countries⁴⁸

Country	Oil (bbl/day), 2010		Gas (million cubic meters), 2009	
	Production	Consumption	Production	Consumption
Kazakhstan	1 610 000	249 000	35 610	8 572
Uzbekistan	58 650	144 000	61 410	46 210
Turkmenistan	202 400	119 000	38 100	20 100
Tajikistan	946	16 000	15.4	665.4
Kyrgyzstan	220	40 000	38	227
Total	1 872 216	568 000	135 173.4	75 774.4

As we can see from the Table 3, total oil production surpasses total oil consumption nearly 3.3 times; total gas production surpasses total gas consumption nearly 1.8 times.

⁴⁷ CIA WORLD FACTBOOK. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

⁴⁸ Ibid.

Consolidation of Central Asian nations' potential, concerted consumption of available resources would turn Central Asia into self-sufficient region in terms of provision by energetic resources, the main kinds of raw materials necessary for industrial production, foodstuffs and human resources.

Central Asia is characterized by a low population density and accordingly by a small population in comparison with the occupied territory. Thus Central Asia occupying a territory comparable with the whole Europe's territory has population slightly exceeding population of France or United Kingdom alone.

In strategic terms low population density is a disadvantage because low population density provides lower economic and mobilization potential. Nevertheless population density is an indicator inversely proportional to the level of energetic and alimentary security in this connection low population density is an advantage in terms of provision with resources and consequently in terms of geopolitical vulnerability too.

Low population density is frequently inherent to territories with arid climate where significant hydrocarbon resources are located and this also provides an extra advantage for countries with low population density. Strong point of regions with arid climate again consists in the surplus of renewable energy sources such as solar and wind, at least per capita, taking into account imminent end of hydrocarbon resources in the world.

Due to its' scopes that are smaller in comparison with the most powerful global actors, Central Asia even theoretically as a single whole can not claim for the leading geopolitical positions in the world. Meanwhile Central Asia has considerable resource potential for strengthening its' geopolitical positions.

Together with availability in Central Asia of adequate amounts of natural resources, industrial sector of the region is developed insufficiently both in terms of share of local resources processing and in terms of providing the region with domestic industrial production. Therefore Central Asian nations' geopolitical positions enhancement requires rapid development of industrial sector.

Central Asian countries' natural resources exports creates extra financial reserves for industrial sector development, in other words Central Asian nations have the chance to transform natural resources into productive and technological capital, particularly by means of directing the funds received from natural resources exports to:

- 1) State investments into industrial enterprises;
- 2) State investments into productive infrastructure including transport and information communications, energy and water saving projects, alternative energy sources development etc;
- 3) Interest-free and lax credits allowance and tax exemptions at the expense of natural resources exports for the entrepreneurs investing into industrial sector;
- 4) Extra financing of education and scientific sectors as a basis for formation of appropriate personnel and technologies;
- 5) Extra financing of state bodies which together with the tight control reinforcement has to decrease corruption level and thereby improve business climate in countries.

Due to labor redundancy in many Central Asia areas employment is a key security factor. That's why it is expedient in pursuing industrialization policies to proceed not from the prestige or even high technological level of sectors to be financed, but from the following criteria:

- 1) Securing the maximum employment, i.e. investments should be made on account how many work places creation is to be achieved by means of a unit of investment (labor-

intensive sectors should be given preference while choosing economy sectors to be invested);

- 2) Maximal utilization of raw materials and labor potential available in countries;
- 3) Minimal dependence of the set up industries from raw materials and components import.

Therefore economic security purposes imply priority development of industries that ensure maximal self-sufficient manufacturing of basic commodities, in the first place of alimentary products, garments, building materials, as well as the main types of household appliances, because:

- 1) These industrial sectors are relatively labor-intensive;
- 2) Central Asia possesses considerable potential in cotton, meat, grains production, as well as production of raw materials for construction materials.

For instance, priority development of textile sector would enable to maximize share of raw cotton processing, provide creation of higher number of work places per unit of investment, and increase the level of self-sufficiency in garments.

At the same time high competitiveness of these sectors in nearby countries particularly in China requires determination of ways to ensure appropriate quality-price ratio of production of these sectors' and industrial sector of the region in whole. Rational selection of sectors priority in the aspect of their competitiveness proceeding from competitive advantages of Central Asian countries plays important role either.

Production facilities' ecological requirements satisfaction and preservation of rural potential should be intangible aspects of industrialization policy.

Preservation of rural potential as well as support of rural population employment in Central Asia is directly connected to the problem of water resources provision. Nowadays there are three main ways of improvement of region's water supply:

- 1) Implementation of water saving technologies;
- 2) Projects on water transportation to Central Asia from adjacent regions;
- 3) Development of water resources not being utilized, especially in Kazakhstan.

Though implementation of water projects require considerable investments, investments in water resources have priority importance because in Central Asian conditions these investments have both economic and humanitarian significance.

Due to situation at the intersection of available and potential routes of goods and energetic resources transportation, Central Asian nations have great prospects of increasing the amount of transit traffic in the region with the precondition of deepening interaction in their foreign economic policy.

Maintenance of social and political stability in Central Asia is precondition of economic development and mutually beneficial cooperation between them, and this requires heightened attention to the issues of information and ideological security, policy of rational redistribution of resources in societies in section of social and ethnic groups, counteraction to criminal and corrupted structures.

(6)
İZMİR LEVANTENLERİ ÜZERİNE İNCELEME
Yrd. Doç. Dr. Muharrem YILDIZ⁴⁹

ÖZET

Levanten kavramının ortak bir tanımı yoktur. Genellikle, 17.yy.'dan itibaren çeşitli sebeplerle Osmanlı topraklarının liman şehirlerine yerleşen; İngiliz, Hollandalı, İtalyan, Fransız, Macar ve Slav kökenli topluluklardır. Müslüman olmadıkları hâlde çeşitli kültürlerle iletişim kurarak sosyal kültürel ve ekonomik alan başta olmak üzere Müslümanlarla aynı çatı altında yaşamayı başarmışlardır. Özellikle ticari faaliyetlerle ön plana çıkmışlardır. Mütareke ve işgal döneminde, Levantenler Yunanlılara karşı Türklerin yanında yer almışlardır. Günümüzde de İzmir ve İstanbul gibi şehirlerde siyasi ve ekonomik anlamda etkinlikleri sürmektedir. Levantenlerin Osmanlı-Türk tarihinde önemli bir etkisi olmasına rağmen Türk tarihçileri tarafından çok fazla araştırma konusu yapılmamıştır. Makalede, Osmanlı Devleti döneminde ve günümüzde, büyük liman kentlerinden biri olan İzmir'de yaşayan Levantenler incelenmiştir. Bu çalışma; yerinde gözlem, röportaj, literatür ve kaynak tarama yöntemleriyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Levanten, Azınlıklar, Rum.

ABSTRACT

There isn't a common definition of the concept of the Levantines. Usually, who have settled in the port cities of Ottoman territories for various reasons from the 17th century, are British, Italian, French, Hungarian and Slavic- based communities. Although they aren't Muslims, by communicating with various cultures, mainly in the social, cultural and economic fields, they've been able to live with Muslims. Particularly they have stood out in the commercial activities. During armistice ad occupation, Levantines took part in the Turks against the Greeks. And still, in cities such as Istanbul and Izmir, political and economic activities carry on. Levantines, despite having a significant impact on the Ottoman-Turks, haven't been searched thoroughly. In the article, Levantines who have been living in Izmir, one of the great port cities, in the time of Ottoman Empire and today, are investigated. This study is discussed by the methods of obvervation, interview, literature and scanning resources.

Keywords: Izmir, Levantine, Minorities, the Greek.

GİRİŞ

İzmir tarih boyunca "Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. M.Ö.3000 yıllarında kurulmuş⁵⁰ olan ve birçok medeniyetin yaşadığı bu şehir, özellikle 17-19. yüzyıllarda Levantenlerin yoğun olarak yaşadığı bir şehir hâline gelmiştir. Bu dönemde İzmir'in önemli bir ticaret merkezi olmasında ve ticaret hayatının gelişmesinde Levantenler önemli bir yol oynamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan çeşitli milletlere mensup yabancılar Osmanlıların kendilerine tanıdığı ticari ayrıcalıklar (kapitülasyonlar) nedeniyle önemli bir ekonomik gücü ellerine geçirmişlerdir. Bu yabancılar değişik ülke, ırk, dil ve din gibi

⁴⁹ D. Ü. İlahiyat Fak. FDB. Dinler Tarihi, e-posta: dr.m.yildiz007@hotmail.com

⁵⁰ Ekrem Akurgal, Eski İzmir I.Yerleşme Kantları ve Athena Tapınağı, Ankara,1983, s.103

farklılıklarına rağmen azınlık psikolojisi, ortak yarar ve akrabalık ilişkilerine dayanan bir yaşama düzeni oluşturmuşlardır.

Bu çalışmada, Levanten kavramı üzerinde yapılan tanımlamalar ve coğrafi alan olarak İzmir'e yerleşmelerine etken olan etmenler ile birlikte İzmir Levantenleri ele alınmaktadır. Çalışmanın birinci kısmında Levanten kavramı ve Levantenlerin ait oldukları kimlik yapısı, ikinci kısmında İzmir ve İzmir Levantenleri ayrıntılı bir şekilde irdelenmiş ve sonuç kısmında ise diğer azınlıklar ve onların Levantenlerle olan ilişkileri incelenmiştir.

1. LEVANTEN KELİMESİ ÜZERİNE

Levanten kelimesi; Fransızca Güneş'in doğması anlamında da kullanılan "Lever" kelimesinden türemiştir. Kelime olarak ise, doğulu, doğuya ilişkin veya doğuda yaşayan manalarına gelmektedir.⁵¹ Günlük dilde bu adın yaygınlaşması, Venedikliler ve öteki Avrupalı tüccarlar aracılığıyla, Haçlı seferleri sonunda Sur ve Sayda gibi kentlerle ticaretin geliştiği döneme rastlar.⁵² Küçük Asya (Anadolu) ve Suriye kıyılarını kapsayan Levant, bazen Yunanistan ve Mısır'ı da içine alacak biçimde geniş tutulmuş, bazen de Anadolu anlamında ya da Orta Doğu ve yakınoğu ile eşanlı olarak kullanılmıştır.⁵³ Coğrafi olarak doğu'dan maksat, Orta Doğu veya Yakın Doğu tabirleriyle paralellik arz eden ve Akdeniz'in doğu kısmı olarak tanımlanabilen bir konumu ifade etmektedir. Bu anlamda, Fransızca'da ki Levant kelimesi çoğu zaman Osmanlı topraklarını kapsayan bir bölgeyi nitelemektedir.⁵⁴

Bu konuda yapılmış olan çalışmalara baktığımızda; kimileri Levantenleri Roma Katolik Kilisesine mensup olup şarka yerleşmiş batılı insanlar olarak değerlendirir. Kimisi olaya sosyo-ekonomik bir anlam katar ve Levantenleri dinî kimliklerini bir kenara bırakmış doğuda yaşayan batılı tüccarlar olarak ifade eder. Bazıları da Levantenlerin gerçek menşeyini Haçlı seferlerine kadar götürür ve o dönemlerde Orta Doğu'da kurulmuş olan Latin devletlerinden arda kalanlar olarak açıklamaktadırlar. Bu vb. yaklaşımları daha da artırmak mümkündür. Levantenler meselesinin öncesinden beri üzerinde kesin mutabakata varılamayan bir konu olduğunu düşündüğümüzde konunun ne kadar karışık olduğunu anlamak zor olmayacaktır.

Ortak kabul edilen bir tanımlaması olmayan Levantenler, yerli azınlık gruplar ile Batılı insanlar arasında farklı bir toplum ve kültür olarak görülmektedir. Bu toplumu meydana getirenler, İngiliz, İtalyan, Fransız, Macar ve Slav kökenlidir.

1.1. Levant veya Levanten Kelimesi Üzerine Yapılan Tanımlamalar

Memalik-i Osmaniye'de doğmuş Frenklilerdir.(Herhangi bir Avrupa milletine mensup insan)⁵⁵ Tatlı su Frenki demektir. Yani; Frenklik taslayan ve Garp âdetlerini taklit eden Şarklı Hıristiyanlar hakkında kullanılan tabirdir.⁵⁶ Levanten; Avrupa asıllı olup Yakın Doğu ülkelerinde yerleşmiş kimse. Uzun yıllar Osmanlı Devleti idaresinde bulunan Yakın Doğu Ülkelerine, özellikle kapitülasyonların kabulünden sonra çeşitli sebeplerle gelip yerleşmiş olan Avrupalılar, zamanla kendi aralarında başka ırktan olanlarla evlenerek hayli çoğalmışlardır. İçinde buldukları şartların neticesi olarak, şive v.b.yönlerden değişik bir

⁵¹ Bülent Şenocak, Levant'ın Yıldızı İzmir, İzmir, 2008, s.12

⁵² Şenocak, a.g.e., s.13

⁵³ Ana Britannica, c.14, s.427

⁵⁴ Ethem Eldem, 6-8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda

Yaptığı "Levantenler ya da Avrupalılar" toplantısı panel metni.

⁵⁵ Redhouse 1880 tarihli baskısı, s.177

⁵⁶ Mehmet Ziya Pakalın, Osmanlı Tarih Deneyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1946, c.3, s.422

biçim almışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında daha ziyade deniz ticaretinin yoğun olduğu İstanbul, İzmir, Antalya, Beyrut, İskenderiye gibi merkezlerde toplanmışlardır. Hâlen de buralarda Levantenler vardır.⁵⁷ İlber Ortaylı ise bir makalesinde; esasen Katolik ve Batı Avrupa ile Akdeniz kökenli olup Osmanlı topraklarında yerleşen topluluklara verilen bir tanımlama olarak belirtmektedir.

Bir başka tanımda ise; Yakın Doğu ülkelerinde yerleşmiş Avrupalı ailelerin soyundan olup, bu ülkelerde doğup büyümüş, bu yüzden buldukları yerin kültürünün az çok tesirinde kalmış, bununla birlikte Avrupalılık iddiasında olan kimse, doğu ülkelerinde doğmuş Latin, Tatlı su frengi, Levantenlik ise, Levanten olma hâli, Levanten'e uygun davranış, olarak tanımlanmıştır.⁵⁸

Ethem Eldem'e göre Levantenler, Avrupalılardır. Bunun da "Avrupalı" ve "Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Avrupalılar" gibi anlamlara gelebileceğini belirtmektedir.

İlhan Pınar ise; "Genellikle Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan batılı insanlar için kullanılan bu kavram, Avrupa'nın dünya hâkimiyetini kurduğu bir süreçte karşısına çıkan her şeyi kendi biricikliğinde ve onun dışında tanımlama merakından ötürü yeniden kullanılmış bir kavramdır."⁵⁹

Buraya kadar çeşitli İlgili Kişiye, alıntılarla yapmış olduğumuz tanımlara baktığımızda Levanten kelimesi üzerindeki anlam benzerliklerinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Burada konuyu biraz daha farklı boyutuyla anlatan Alex Baltazzi'nin düşüncelerini de ifade etmekte fayda mülhaza ediyoruz. Şöyle ki; bilindiği gibi Batı'dan yani Avrupa'dan gelip Doğu'da (Levant) birkaç nesil yerleşen Hıristiyanlara Levanten denirdi. Bunlar genellikle Latin yani Katoliklerdi. Sonradan Protestanlık vb. gibi bazı mezheplerden olanlar da Levantenler arasında yer aldılar. Çoğu Bizans asıllı olan ve Fener Patrikhanesine bağlı olan Hıristiyan Ortodokslar, Osmanlı millet anlayışı çerçevesinde Doğulular, Rum ve Avrupalılar tarafından Grek olarak adlandırılmışlardır. Daha açık bir ifade ile Levantenler, dinlerini, âdetlerini ve bir yerde Avrupa ile benimsedikleri bağlantılarını, düşünce tarzlarını muhafaza ederek kendilerini yaşadıkları ülkeyle bütünleştirmiş ve entegre etmiş insanlardır.⁶⁰

Bütün bu çalışmalar sonucunda Levanten kavramının tanımını biraz daha somutlaştırmak mümkün olsa gerektir. O hâlde diyebiliriz ki: Levantenler aslen Batılı olanlardır. Müslüman olmadıkları hâlde daha sonraları çeşitli sebeplerle Osmanlı toprakları üzerinde yerleşen, çeşitli kültürlerle iletişim kurarak aynı çatı altında yaşamayı başarmış, özellikle ticari faaliyetlerle ön plana çıkmış olan topluluklardır. Türk Dil Kurumu'nun 1969 yılında hazırladığı Sözlükte, 497. sayfada da ifade edildiği gibi Yakın Doğu'da uzunca kalıp yerleşmiş veya evlenerek soyu karışmış Avrupalılardır.

1.2. Levantenlerin Ait Oldukları Kimlik Yapısı

Levanten kavramı üzerinde dururken, üzerinde tam bir uzlaşıya varılmayan bir tarifi olduğunu görmüştük. Kavramın kökü ve manasıyla ilgili bu kadar karmaşık bir durumun olması, aynı şekilde Levantenlerin kimlik yapısıyla ilgili olarak da ister istemez karmaşık bir durum ortaya çıkarmaktadır. Fakat yine de bilinen bir gerçek vardır ki, o da Levantenlerin yabancı olduklarıdır. Zira Levantenlerin neredeyse tamamı İtalya, Fransa,

⁵⁷ Türk Ansiklopedisi, c.23, s.12-13

⁵⁸ Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, 2005, s.83

⁵⁹ İlhan Pınar, "Levant, Levanten, Levantenlik", İzmir Kent Kültür Dergisi, İzmir, Mart 2001, s.3.

⁶⁰ Alex Baltazzi, 6-8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda yaptığı

"Levantenler ve Levantizm" konulu panel metni.

İngiltere, Hollanda, Avusturya, Avusturya-Macaristan vb. devletlerin tebaasındaydılar.⁶¹ Bu devletlere Venediklileri, Cenevizlileri ve Ermenileri de eklemek daha doğru bir sonuç ortaya koyacaktır.

Arus Yumul'un 6-8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda yaptığı "Melez Kimlikler" başlıklı konuşmasında, Lucy Garnett'en aktardığına göre; Levantenlerin damarlarında neredeyse Avrupa'nın her milletinin kanı dolaşmaktadır. Garnett, bu cemaatin diğer yabancılar gibi kendisini de şaşırttığını söylüyor:

"İzmir'de karşılaştığım birçok kişinin milliyetini sorduğumda bana söylenen onların Katolik olduğu." "

"Fransız ya da İtalyanlar mı?" diye sorduğumda aldığım cevap "hiçbiri" oluyordu.

Çünkü bu tip sorulara karşı cevapları genelde cevapsızlık şeklinde olmaktadır. Fakat Katolik olduklarını saklamıyorlardı. Bu strateji belki de onların uyguladığı var olabilme mücadelesinin bir parçasıydı. Burada şu sonucu ifade etmek daha gerçekçi olur kanaatindeyiz: Levantenler asılları itibarıyla hangi milletten olurlarsa olsunlar, burada yaşadıklarından dolayı asıl kimliklerinin çok fazla ön plana çıkmasını istemiyorlardı. Neticede başka bir ulusun topraklarında yaşıyorlardı ve kimlik söylemi hayat şartlarını zorlaştırabilirdi. Peki, bu hep böylemi devam etmiştir? "Elbette ki hayır."

Tarihi sürecin belirli dönemlerinde bu kimlik onlara ayrıcalık kazandırmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlardan sonra batılılara karşı takınmak zorunda olduğu avantajlı durum, Levantenleri daha açık kimlikli hâle getirmiştir. Bu konuya daha sonra bir başlık altında değineceğimizden burada bırakıp asıl konumuz olan Levanten kimliği meselesine dönüyoruz.

Levantenler buldukları coğrafyada birçok kültürü bir arada yaşatmayı başarmışlar, kültürler arası bir uzlaşmaya gitmişlerdir. Bu uzlaşma, bugün de hâla Levanten kimliğinin yaşamasına neden olmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal vs. birçok kimlik tehdidiyle karşılaşmış olmalarına rağmen kimlik yok olmamıştır. Kendilerine yöneltilen bu tehditlerle de uzlaşma yoluna gitmişler, kültürlerine, hayat pratiklerine yeni öğeler katmışlar, fakat tam manasıyla asimile olmamışlardır. Yaşadıkları bölgelerde diğer insanlarla her türlü iletişimi kurmuşlar, kültürel faaliyetlere katılmışlar, kız alıp vermişler. Âdeta melez bir yapıyı ortaya çıkarmışlar. Fakat yine de çoğunlukla, asıl kimliklerine sahip çıkmayı başarmışlardır. Hatta bir Levantenin sözlerinden aktaracak olursak;

"kökenleri batıda, ayakları doğuda olan bu melezlik, batıda tekrar şekil değiştiriyor. Burada Levantenler

kökenlerinin batıda yattığını hissettirirken, batıya göç edenlerde ise tam tersi bir duygu yaratıyor. Bu

kez Levantenler kökenlerinin doğuda olduğunu hissediyorlar."⁶²

Bu anlayışa göre değerlendirdiğimizde aslında Levanten olmanın çok da kolay olmadığını görmekteyiz. Çünkü daima iki dünya veya iki kültür arasında kalan, kâh bir o

⁶¹ Şenocak, a.g.e., s.156

⁶² Arus Yumul, a.g.mkl.

tarafa, kâh öbür tarafa çekilen, her an adapte olmak için direnen, fakat köklerinden kopmamak için de gayret gösteren biridir.⁶³

Daha önce Levanten kimliği meselesinin karmaşıklığını söylemiştik. Buraya kadar ortaya koyduğumuz yaklaşımlar bunu onaylamaktadır. Bu karmaşık yapıyı somutlaştırma adına birkaç örnek sunmak daha belirleyici olacaktır.

“Levantenler, genellikle İstanbul ve İzmir gibi diğer büyük liman şehirlerinde yaşamaktadır; Levantenleri Türkiye’nin zencileri olarak kabul etmek pek yanlış olmaz. Bu insanlar bir zamanlar bu topraklara yerleşen Venedikli ve Cenevizliler’in soyundan gelmektedirler... Levantenler akıllı ve yeteneklidirler.

Genel olarak birden fazla dil konuşurlar... Her ne kadar dünyayı algılayışları tamamen doğulu olsada, kendilerini Avrupalı olarak lanse etmeleri temel özellikleridir... Herhangi bir çıkar beklentisi içinde oldukları insana her türlü dalkavukluğu yaparlar, fakat kendilerinden alt tabakada olanlara burunlarından kıl aldırtmazlar.”⁶⁴ “Ortaçağda izi sürülebilecek bir Latin kökene dayanan (Haçlılar, Venedikli,Cenevizli, Katalan vs.) veya daha geç dönemlerde esasen Katolik ve Batı Avrupa ile Akdeniz kökenli olup Osmanlı topraklarında yerleşen topluluklardır.”⁶⁵

Buraya kadar Levantenlerin kimlik oluşumları üzerine verilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat her ne kadar örnekleri çoğaltsakta çok farklı bir içerik ortaya konulamayacaktır. Kimliklerinin özünde Avrupa olduğu kesindir. Fakat buna ne kadar sahip çıkabildikleri Avrupalılara ve Türklere göre farklılık arz etmektedir. Belki şunu söylemek daha uygun olacaktır: Levantenler, doğululaşmış Avrupalılardır. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka konu ise, onların Avrupa’nın Avrupalılık bilincine ulaşmasından önce Avrupa’yı terk etmiş ve buna bağlı olarak Avrupalılık zihniyet bilincine tam olarak vakıf olmamalarıdır. Fakat Avrupalı olmanın kendilerine bir üstünlük sağladığı fikrini çoğu zaman korumuşlardır.

Levantenler, İtalya, Fransa, İngiltere, Hollanda, Avusturya-Macaristan vb. ülkelere mensup yabancılarıdır. Bu durum onlara her zaman özellikle Türklere karşı bir üstünlük anlayışı oluşturmuştur. Levantenler tabiiyetinde buldukları bu ülkelerin dünya üzerindeki (söz sahibi olma) konumları nedeniyle üstün oldukları duygusunu hissettirmekten geri durmamışlardır.

2. BİR LEVANTEN ŞEHİRİ İZMİR

M.Ö. 3000 yıllarında kurulmuş⁶⁶ olan eski İzmir, tarih boyunca birçok şekilde adlandırılmıştır. İzmir, sonraları Smyrna, Smira, Smire, Semire, Lesmire, Lesmirr, Le Smirle, Ksimire, Zmirra, Asmira, Esmira, Esmire, İsmira, İsmire gibi değişik şekillerde anılmıştır.⁶⁷

Günümüze kadar Smyrna ismi ile yaşayan ve Türkçede İzmir şekline giren bu kent adının kökeni konusunda, antik yazarlar çeşitli yorumlar öne sürmüşlerdir.⁶⁸ Herodot, Strabon ve diğer bazı klasik yazarlar, Smyrna kelimesinin bir kadın ismi olduğu konusunda

⁶³ Yumul, a.g.mkl.

⁶⁴ Pınar, a.g.mkl.

⁶⁵ Eldem, a.g.mkl.

⁶⁶ Ekrem Akurgal, Eski İzmir I.Yerleşme Kantları ve Athena Tapınağı, Ankara,1983, s.103

⁶⁷ Tuncer Baykara,İzmir Şehri ve Tarihi,İzmir,1951,s.21

⁶⁸ Akurgal,a.g.e., s.11

birleşirler.⁶⁹ Bu konuyla ilgili anlatılan tarihi hikâyelere de bakıldığında, Smyrna isminin kadın olma ihtimali güçlenmektedir. Yunan tarihçisi Herodot'a göre, Smyrna, İmparator Theseus'un karısının adıdır. Fakat Smyrna'nın bir amazon olduğunu iddia eden rivayetin doğru olduğu fikri daha yaygındır. Adı Amazon olan bir Anazon topluluğu, Efes yahut Kolonfon'dan Naulochon adını taşıyan Bayraklı'da ki şehre gelerek buraya Amazonların ismini vermişlerdir.⁷⁰ Bu görüş, şehrin çevresinde toprak altında bulunan çok sayıda eski bakır madalya ve sikkeye dayanmaktadır. Bunların bir yüzünde, başında taç olan Amazon Smyrna, sağ elinde hilal şeklinde şilt ve Amazonların geleneksel silahı olan iki uçlu balta tutmaktadır.⁷¹

Smyrna ismi yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Ancak Türkler Smyrna ismini, kelimeyi meydana getiren ses unsurları nedeniyle benimsememişler, bu nedenle Smyrna ismi, Smür veya Smir diye kullanılmıştır. Daha sonraları ise İsmür veya İsmir'e dönüşmüştür.⁷² 1681'de İzmir'i ziyaret eden Holandalı gezgin Olferti Dapper, 17. yüzyılda Türkler tarafından İsmir, Lamira, Ismyra isimlerinin kullanıldığını yazmaktadır.⁷³ Tuncer Baykara'nın ifadelerine ısrarla bakıldığında, Türkler'in başlangıçtan beri, bu şehri İzmir olarak adlandırdıkları kanaatimizi ortaya çıkarmaktadır.

İzmir'in geçmiş tarihi hakkında birçok şey söylenebilir. En azından çeşitli medeniyetlerin yaşadığı bilinmektedir. Fakat çok eski bir tarihi geçmişe sahip olan İzmir'in tarihi hakkında yeterli ve güvenilir kaynak bulmak bir hayli zor. Eski İzmir'in tarihiyle ilgili en önemli bilgileri, İzmir'de ki arkeolojik kazıları değerlendiren başta Akurgal gibi değerli araştırmacıların eserlerinden öğreniyoruz.⁷⁴ Bu araştırmalarda da belirtildiği gibi İzmir kelimesinin ve İzmir'in tarihi çok eskilere gitmekte ve hatta yine Akurgal'ın ilgili eserinde söylediği gibi M.Ö. 3000 yıllarına kadar dayanmaktadır. M.Ö.630-545 döneminden ise, İzmir'in en parlak çağı olarak söz edilmektedir.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan İzmir, özellikle 17-19. yüzyıllarda aktif olarak Levantenler'i ağırlamıştır. Levanten etkisi bahsedilen yıllar arasında etkisini yoğun bir şekilde göstermiştir. Çeşitli araştırmalara göre de, İzmir, 17. yüzyıldan sonra öteki Levant şehirlerinden çok daha hızla gelişmiş ve özellikle 17-19. yüzyıllar arsında en parlak dönemini yaşamıştır. Bu nedenle de İzmir'e gelen birçok gezgin, gezi notlarında İzmir'den; "Levant'ın başşehri", "Levant'ın en parlat ticaret şehri", "Levant'ın en önemli ticaret merkezi", "Levant'ın incisi", Anadolu kıyılarının Marsilyası", "Küçük Asya'nın kıyısında bir Marsilya" diye bahsetmişlerdi.⁷⁵ İlhan Pınar, yine İzmir'in tarihteki yerini anlatırken ünlü bir gezgin olan Tournefort'un İzmir ve İzmir Limanıyla ilgili şunları söylediğini ifade eder:

"İzmir, Levant'a giden yol üzerinde en güzel limandır ve dünyanın en büyük Donamasını içine alabilecek kadar büyük bir körfeze sahiptir. Küçük Asya'daki yedi kiliseye sahip şehirler arasında en çok ünlenmiş şehir İzmir, Levant'ın en büyük ve en zengin şehirlerinden birisidir..."⁷⁶

Nemci Ülker ise;

⁶⁹ Baykara, a.g.e.,s.21

⁷⁰ Baykara, a.g.e.,s.21

⁷¹ Pınar, Gezinlerin Gözüyle İzmir, 17. Yüzyıl, İzmir, 1998, s.82

⁷² Çınar Atay, İzmir'in İzmir'i, İzmir, 1993, s.22

⁷³ Pınar, a.g.e., s.81

⁷⁴ Bülent Şenocak, Levant'ın Yıldızı İzmir, İzmir, 2008,s.12

⁷⁵ Şenocak,a.g.e.,s.13

⁷⁶ Gezinlerin Gözüyle İzmir, 18.Yüzyıl, İzmir, 1996, s.9-10

“...İzmir tüm özellikleriyle bir Doğu Akdeniz limanı kentiydi. Uzaktan görünüşü ile bu kent,

Avrupa’dan gelenleri hemen etkilemiştir. Hatta İzmir’e ilk kez gelen bazı Avrupalılar, İzmir’in güzelliğini bir İtalyan şehrine benzetmekten kendilerini geri alamamışlardır.”⁷⁷

2.1. İzmir’de Levanten Hayatın Başlaması

İzmir sadece bugün değil, geçmişte de Anadolu’nun önemli ihracat ve ticaret merkezlerinden birisi olagelmıştır. İzmir’in dünya ticareti açısından yıldızı 17. yüzyılın ortalarına doğru parlamış ve burası belli başlı Avrupa ülkeleriyle Osmanlı Devleti arasındaki ticaretin en önemli bağlantı noktalarından biri hâline gelmiştir. İzmir, batılı gezginlerin şehirdeki ticari hareketlilikten, çevrenin zenginliği ve ticaretle uğraşanların ekonomik zenginliğinden övgüyle söz etmesi gibi sebeplerin de etkisiyle 18. Yüzyılda, pek çok Avrupalı tüccar ve şirketlerinin ilgi odağı olmuştur.⁷⁸ Burada Levantenlerin İzmir tercihlerinin sebeplerine değinmekte fayda vardır. Bu sebeplerden bazılarına temas etmek istiyoruz.

2.1.1 Batılıların İzmir’i Tercih Etme Sebepleri

Bu ilginin temelinde yatan sebeplerden birisi; batı gezginlerinin şehirdeki ticari hareketlilikle, çevrenin zenginliğini ve ticaretle uğraşanların ekonomik seviyelerinden övgüyle söz etmeleridir. Daniel Goffman,⁷⁹ ünlü gezgin veya seyyahlardan birisi olan İngiliz George Sandys’in, İzmir’i daha çok beğendiğini ifade ederek, anılarında: “sakız’da biraz ipekli yapıyorlar biraz da pamuk yetiştiriyorlar, ama İzmir’dekine göre daha değersiz” diyor ve İzmir art alanı için heyecan ve hayretle şunları ekliyordu:

“İzmir’in başlıca ürünü pamuktur ve bol miktarda yetiştirilir. Pamuğun tohumunu tıpkı bizim tahıl

ektiğimiz gibi tarlalara ekerler. Bu kadar küçük bir kabukta bu kadar çok pamuk olmasını garip

bulabilirsiniz. Fakat asıl pamuğun gemilere yüklenişini görmelisiniz. Kolunuzun sığamayacağı kadar küçük

bir yere yün çuvalı kadar büyük bir balyayı sokarlar.”⁸⁰ Fransız William Lithgow ise şehirden, “bütün

ülkelerle büyük bir ipek, pamuk ve pamuklu dokuma ticareti yapılan canlı ve zengin bir liman“ olarak

⁷⁷ Nemci Ülker, 17.Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi, İzmir, 1994, s.1

⁷⁸ www.yerelgundem.com/yazarlar, Ayla Congar, “İzmir’in Müslüman Olmayan Halkı” İzmir 2010

⁷⁹ Osmanlı Tarihi Uzmanı olan Prof.Dr.Daniel Goffman, ABD’li bilim adamı. Chicago Üniversitesi, “Bir Ticaret

Merkezi Olarak İzmir(1570-1650)” başlıklı doktora tezi ve İzmir ve Levanten Dünya kitabı ile Levantenler

hakkında derinlemesine bilgi vermektedir. Halen ABD-Indiana, Ball State University’de öğretim üyesidir.

Ayrıca, İzmir ve Ege’den Mimari İzlenimler kitabı, İzmir Tarihi, Osmanlı ve Yahudi Tarihi,Osmanlı Tarihinde

İngilizler üzerine birçok makalesi vardır.

⁸⁰ Daniel Goffman,İzmir ve Levanten Dünya , İstanbul,1995, s.45

bahsediyordu.⁸¹

Bir başka sebep ise; 1856 yılında yabancılara mülk edinme hakkının verilmesidir. Bu ayrıcalık önemli miktarda yabancı nüfusun İzmir'e akmasına neden oldu. 1847-1880 yılları arasında İzmir'deki yabancı nüfusun önemli bir artış gösterdiğine şahit olmaktayız. 1847'de 15.000 kişi olan yabancı nüfus, 1880'de 50.000 kişiye ulaşmıştı. Bundan dolayı İzmir'e yerleşen Avrupalı tüccarlar, çerçiler, aracılar, komisyoncular, toptancılar vb. hızla artmış ve şehirâ ticari bir Levanten şehri olmuştur. Yaşayan halkın sayı bakımından nüfus dağılım durumuna baktığımızda bunu daha net olarak görmek mümkün olacaktır. Mesela; ünlü seyyahlardan olan William Jowett'in 1818 yılına ait nüfus tahminini şu şekilde ifade etmektedir: Türkler 60.000, Rumlar 40.000, Yahudiler 10.000, Latinler 3.000, Ermeniler 7.000 şeklindedir.⁸² İzmir şehrinin yıllara göre nüfus dağılımına daha sonra değinileceğinden burada ayrıntısına girmeyeceğiz.

Bülent Şenocak'ın belirttiğine göre, İzmir'i Levant'in Yıldızı yapan unsurların başında, liman gelmektedir.⁸³ Nitekim Mübahat Kütükoğlu, bu konudaki görüşünü;

“Açık denizin tesirlerinden uzak mükemmel bir liman olması, sahile pek yakın bir mesafede suların derinleşmesi dolayısı ile gemilerin girip çıkmasına elverişli bulunması, Anadolu'nun, Batıya açılan kapısı durumundaki İzmir'e dünyada rakipsiz bir yer sağlamıştır.”⁸⁴

Şeklinde belirtmiştir.

İzmir'in Levantenlerin ticaret merkezi olarak yükselişinin bir diğer önemli sebebi de; Halep, İskenderun ve Bağdat gibi bölgelerden yapılan ticaret ürünlerindeki darlıktır. Bu ürünlere baktığımızda, ipek, pamuk ve tahılgiller ön plana çıkmaktadır. Yani İzmir coğrafyasında da ticaretin merkezini oluşturan ürünlerdir. O bölgelerdeki ürün darlığının yanı sıra sık sık çıkan iç çatışmalar ve hatta savaşlar nedeniyle de bölge her geçen gün daha emniyetsiz bir hâl alıyordu. Bu bölgelerdeki ülkeler ticari darlık nedeniyle vergi oranlarında da inanılmaz artışlara gitmişlerdi.⁸⁵ Ayrıca taşımacılık güvenliği her geçen gün azalıyordu. Çünkü korsanlar ve çeteler büyük ekonomik kayıplara neden oluyordu. Bu durum karşısında çaresiz kalan Avrupalı tüccarlar, daha güvenli ve daha ucuz olan İzmir'e yönelmeye başladılar kanaati belirgin bir hâl almaktadır.

Bir başka neden ise; Osmanlı Devleti'nin özellikle kapitülasyonlarla birlikte Batılılara verdiği ekonomik imtiyazlardır. Bu faktör çok önemli bir rol oynamıştır. Batılı tüccarlardan alınan vergilerin çok aza indirilmesi, dışarıya çıkarılan ürün kotasının artırılması ve hatta bu konuda ciddi bir denetimin yapılmaması da sebepler arasındadır. Osmanlının neden böyle bir ayrıcalığa gittiği konusunda farklı yaklaşımlar vardır.⁸⁶ Bu konuda Raziye Oban; devletin gümrük gelirlerini artırma düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Oban'a göre devlet gelirlerini artırmak için çok cazip toleranslar tanıyor, bu da tüccarları

⁸¹ Goffman,,a.g.e.,s.46

⁸² Şenocak,a.g.e.,s.161

⁸³ Şenocak,a.g.e.,s.16

⁸⁴ Mübahat Kütükoğlu, İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir, 2000, s.285

⁸⁵ Goffman,a.g.e., s.44

⁸⁶ Raziye Oban, Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme, Türkiyat Araştırmaları Dergisi,2006,s.345

cezb ediyordu. Başlangıçta sadece ticaret için giden tüccarlar, zamanla buralara yerleşmeye başladılar.⁸⁷ Daniel Goffman ise; devlet yapısındaki otoritesizliği sebep göstermektedir. Diğer çalışmalara da baktığımızda ise devletin ticari hayatı canlandırma ve gelirleri artırma düşüncesinin ağırlık kazandığını görmekteyiz.

Ön plana çıkan diğer önemli neden ise uluslararası denizlerde gerçekleştirilen ticari hareketlilikte korsanların başa bela olmasıdır. Büyük ve korunaklı bir körfezin içinde geniş bir liman olan İzmir, korsan akınlarını püskürtmek açısından İskenderun, Sakız ve diğer doğu Akdeniz limanlarından daha iyi durumdaydı. Livorno'ya, Venedik'e ve diğer batı Akdeniz limanlarına İskenderiye, İskenderun hatta İstanbul'dan daha yakındı, üstelik girişi, yalnız korsanların değil, tüccarında saklandığı ya da güvenli bir liman aradığı sayısız ege adası tarafından korunuyordu.⁸⁸

Bütün bu sebepler Batılı tüccarların İzmir'e olan ilgisini her geçen gün daha da arttırmıştır. Hatta belirli bir zaman sonra şehrin ekonomisinde tek söz sahibi olmuşlardır. İzmirli Levantenler arasında ticari alanda Fransızlar ve İngilizler daha çok söz sahibi idiler. Daha sonraları bunlara Hollandalılar da eklenmiştir. Ermeniler genelde ürün üretici veya yetiştirme pozisyonunda kalmışlardır. Rumlar ise daha çok ara eleman olarak yer almışlardır. Hemen hemen batılı zengin Levanten ailelerin hepsinde Rum hizmetçiler vardı. Dolayısıyla ticareti yönlendirenler Fransız, İngiliz ve Hollandalı Levantenlerdir. Bunların arasına Venediklileri de eklemek daha doğru olacaktır. Çok ciddi kazanç sağlamışlardır. Buna bağlı olarak ta bu ülkelerin vatandaşlarının sayısı gittikçe artmaya başlamıştır. Bu aşırı ticari hareketlilik Batı dünyasında geniş yankı bulmuş sıradan işçi vatandaşlar bile akın akın Batı Anadolu kıyılarına yerleşmeye başlamışlardır. 1604-1607 yılları arasında kısa sürede İzmir'in ticaretinde bir patlama oldu. Kentin gümrük gelirleri 981.854 akçeden 1.332.733 akçeye çıktı.⁸⁹

2.2. İZMİRDE BULUNAN LEVANTENLER

İzmir'de Levanten dünyayı oluşturan Batılı ve diğer azınlıklara baktığımızda, tarihi süreç içinde farklılıkların arttığını görmekteyiz. Farklılıktan maksat; mensubu olunan reaya sayısının gün geçtikçe artmasıdır. İlk başlarda İtalyan ve Fransızlar hemen hemen tek millet olarak bulunurken, daha sonraları bu milletlerin çeşitlilik arz etmesidir. Bu da doğaldır. Bu doğallığı anlamak için Frenk diye de tarif edilen Levantenlerin İzmir tercihlerinin sebeplerini ifade etmekte fayda vardır. O da şudur: Levantenlerin İzmir tercihinin ortak paydası, Osmanlı Devleti'nin, özellikle İzmir'in sunduğu benzersiz özgürlükten yararlanmak ve çok para kazanmak arzusudur. İzmir limanının özelliği ve etkinliği, gümrük gelirlerinin artırma düşüncesiyle yerel yöneticilerin toleranslı yaklaşımları sonuç itibarıyla İzmir'i batılı göçmenlerin ve tacirlerin ilk tercihi yapmıştır.

Şimdi bu azınlıkları sırasıyla görelim: Türklerin Avrupa'ya Frengistan, çeşitli sebeplerle Türkiye'ye gelen ve yerleşen Avrupalılara da Frenk dedikleri bilinmektedir. Doğu Akdeniz ile ilişkileri çok eskilere dayanan İtalyan ve Fransızlara, daha sonra sırasıyla İngiliz, Hollandalılar, Almanlar vb. katılır.⁹⁰

2.2.1. İtalyanların İzmir Tarihi

Frenkler arasında tarihî olarak ilk akla gelen İtalyanlardır. Onların Levanten dünyanın, ilk çekirdeğini oluşturdukları söylenebilir. Ortaçağ'da Bizans'tan imtiyaz elde

⁸⁷ Oban, a.g.e., s.346

⁸⁸ Goffman, a.g.e., s.60

⁸⁹ Goffman, İzmir ve Levanten Dünya, s.51

⁹⁰ Serap Yılmaz, "İzmirli Levantenler", Avrupalı mı Levanten mi?, İstanbul 2006, s.121

eden Cenevizliler, İstanbul gibi, bu kentte de koloni kurdular. Venedik dönemi ise daha sonra başlar. Venedikliler Doğu Akdeniz ticaretine hâkim olduklarında, öncelikle Sakız adası başta olmak üzere Ege adalarına yerleşip sonra İzmir'e geçmiştir. İzmir'in eski İtalyan ailelerinden bazıları günümüze kadar gelmiştir. "Aliotti Biraderler" adıyla ün salan aile bunlardan birisidir. Bu aile, 17. yüzyıla kadar Sakız adasında bulunup, daha sonra İzmir'e yerleşmiştir. Floransa kökenlidir. 17.yüzyıl başlarından itibaren İtalyanların ticaret ağları öneminden çok şey kaybeder.⁹¹ Bu sonucun ortaya çıkmasındaki en büyük sebeplerden birisi Fransızların kente yoğun ilgi göstermesi ve ticarete etkin söz sahibi olmaya başlamalarıdır.

2.2.2. Fransızların İzmir Tarihi

İzmir'de yaşayan Avrupalılar arasında yerleşim alanlarını, yerleşim zamanlarını, uğraştıkları faaliyet alanlarını, kolonilerinin oluşumunu ve tarihsel gelişim sürecini en iyi izleyebildiklerimiz Fransızlardır. Özellikle 1640'lı yıllardan sonra Fransızların İzmir'e gelişleri hız kazanmıştır. Bu göçmenler şu değişik şehirlerden gelmektedir: Paris, Bourgogne, Berry, Lyon, Dauphine, Grenoble, Toulouse, Carcasson, Narbonne, Montpellier, Toulon, Marsilye vb. Bununla birlikte tüccarların neredeyse tamamı Marsilya'da, sanatkâr ve hizmetliler ise çoğunlukla Güney Fransa da yer alan değişik şehirlerden yola çıkmıştır.⁹²

Fransızlar devam eden zaman içinde ağırlığını iyice hissettirecek, hatta en etkin millet olacaktır. Öyle ki; sonraları Fransızca, Levantenler arasında kullanılan ortak dil hâline gelmiştir. Fransızları İngilizler takip etmiştir. Onlardan sonra ise, Hollanda, Almanya ve hatta Portekizliler kente yerleşmeye başlamışlardır. Ama hiçbiri Fransızların ağırlığını kıramamışlardır diyebiliriz.

Doğu Akdeniz ticaretine sonradan katılan Fransız ve İngiliz tüccarların kente yerleşmeleri kimi belki de eski İtalyan ailelerinden hanımlarla evlilikler yoluyla olmuştur. Fransa hem bayrağı hem de dili ile Levanten dünyaya damgasını vuran ülke olmuştur. 1536 ahitnamesine göre Venedikliler dışında Osmanlı limanlarında kabul gören tek bayrak Fransa bayrağıdır.⁹³ 17. yüzyıldan başlayarak, yalnız Musevî ve Hıristiyan Osmanlı halkı değil, diğer Avrupalılar arasında da pek çok insan, özellikle 18.yüzyılda bu bayrağın altında himaye aramıştır.⁹⁴ Fransızlara verilen kapitülasyonların bu durumun ortaya çıkmasında etkili olduğunu unutmamak gerekir. Bunun sonucu olarak ta Fransızca Levantenler arasında âdeta bir ticaret dili olmuştur. Zaten bir Fransız okulunda okumanın, başarılı bir Levanten olmanın kurallarından birisi olması, bu sonucu en iyi ifade eden davranış olarak kendisini göstermektedir.

İzmirli Levantenler arasında Fransızların sayısı resmi rakamların üzerindedir. Çünkü kaçak yollardan gelip, kendisini bir şekilde kamufle ederek yaşayanların sayısı az değildir. Özellikle ticaret yoğunluğundan kaynaklanan ve kaptanların oturma iznine bakmaksızın bu kişileri gemilere almalarıyla kaçak olarak İzmir'e gelen göçmenler, dikkat çekmeden dolaşabilmek ve işlerini yürütebilmek için Türk usulü giyim kuşam tercih ediyorlardı. Saç sakal traşlarını bile Türk kültürüne uyduruyorlardı. Aynı dikkat kadınlar içinde geçerliydi. Dolayısıyla o zamanın şartlarını da hesaba kattığımızda gerçek sayıları net ifade etmek mümkün olmamaktadır.

Fransızların toplumsal ve ekonomik etkinlikleri "Levant Kumpanyası"nın kurulma öncesi ve sonrası büyük farklılık göstermektedir. 1670 öncesi daha çok, ülkelerinde

⁹¹ Yılmaz, a.g.e., s.122

⁹² Yılmaz, a.g.e. is.124

⁹³ Yılmaz, a.g.e., s.125-126

⁹⁴ Yılmaz, a.g.e, s. 90

bulamayacakları bir hayat şartı veya bir iş bulmak için gelen, çeşitli meslek dallarına mensup olanlar koloni içinde çoğunluktadır. Bu dönemde tüccarlar krala bağlı olmaksızın, kendi hesabına çalışmakta, ticaret etkinlikleri Marsilyalı tüccarların özel girişimine bağlı olarak seyretmektedir. Aslında çocuk ve kadınlar hariç, her iki dönemde de kentte 75 Fransız var. Ancak bir dönemden ötekine tüccar ve sanatkâr sayısı görece olarak azalırken, aksine din adamı ve himaye altına alınanların yani “beratlıların” sayısı artmaktadır. Bu olguyu, izlenen sayı sınırlaması politikası ve 1740 kapitülasyonları ile açıklamak mümkündür.⁹⁵

17. Yüzyılda İzmir’deki Fransız nüfusu gençtir. Kadın ve çocuklar bir yana, kolonide 20-40 yaş arasındakiler çoğunluktadır. 1670’lerden itibaren diğer Osmanlı limanlarında olduğu gibi İzmir’de de evli Fransızların, yani ailelerin yaşadığını biliyoruz. Fransız yetkililerce kadınların Osmanlı limanlarına gitmesi yasaklanmış olmasına rağmen genellikle göz yumulduğu anlaşılmaktadır. Karma evlilik ancak 1750’de serbest bırakılır. İzmir’de 1750-1760’lı yıllarda kendi gibi Fransız veya diğer Frenklerle evlenmiş 18’i sanatkar, 11’tüccar, 12’si yardımcı olarak çalışan olmak üzere toplam 40 kişi bulunmaktadır. Fransızların gayr-ı müslim reaya ile evliliklerine gelince, o yeni hukuki problemler ortaya çıkarabilmektedir. Mesela Fransız Büyükelçisinin tercümanı (Fanton), 1792’de Osmanlı Hükümeti’ne başvurarak, İzmir’de saatçilik yapan ve reaya kızı ile evli bir Fransız esnafın (Berthold), İzmir cizyedarı tarafından ahitnamelere aykırı olarak, cizye vermeye zorlandığını bildirip şikâyetle bulunur. İstanbul’dan İzmir naibine gönderilen emirde “bu gibilerin müste’min farz” olduğunu ancak saatçinin satın aldığı emlak ve araziler var ise sair müste’min misillü bunları tekrar Müslümanlara satarak kendilerinin iş yerinde ve diğer mülklerde kiracı olarak oturması gerektiği belirtilir. Aslında Fransız hükümeti de vatandaşlarının Osmanlı limanlarında mülk edinmesini yasaklayan bir politika izlemektedir. 18.yüzyıl ortalarındaki bu politika İzmir’de de tüccar ve görevli sayısının azalmasına neden olmuştur. Ancak kentte yaşayan Frenkler arasında yine de Fransızlar çoğunluktadır.⁹⁶

Buraya kadar söylenenlerden sonra, Fransızların İzmir’in Levanten tarihindeki yeri daha net ortaya çıkmaktadır. İzmir’in büyük dönüşüm geçirdiği 19. yüzyılın başlarından itibaren Fransız etkisi hep aktif olmuştur. Bu etkinin temelini oluşturan Fransız aileler vardır. Bunlar özellikle ticaret alanında çok ileri düzeylere gelmişler, sonrasında ise şehrin çeşitli kurumlarında önemli makamlarda yöneticilik pozisyonunda bulunmuşlardır. Hatta şehrin yönetiminde dahi siyasi bir aktör haline gelmişlerdir. Bunların en göze batanları La Fontaine, Whithal ve Giraud aileleridir. Bu aileler hakkında kısa da olsa bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

1- La Fontaine Ailesi

Ailenin ilk üyesi James La Fontaine, İngiltere’de iken Levant Kumpanyasının üyesidir. İzmir’de Edwards Hayes ile ortaklık kurarak, iş hayatını “Hayes La Fontaine and Co.” isimli firmada sürdürür. Büyük oğul Charles Constantine, babası öldüğünde adı geçen firmanın büyük ortağı olur.⁹⁷ Büyük oğul Charles, ortağı olduğu büyük firma 1852’de kapandıktan sonra, Trakya’da Pelion gümüş ve kurşun madenlerinde yöneticilik yapar. 1855’de Osmanlı Bankası’nın İzmir şubesi müdürlüğüne atanır. Charles daha sonra bu bankanın genel müdürü olur.⁹⁸ Ve ailenin bu üst düzey yöneticilik serüveni diğer üyeleri

⁹⁵ Yılmaz,a.g.e., s.126

⁹⁶ Yılmaz,a.g.e.,s.126

⁹⁷ Yılmaz,a.g.e.l,s.129

⁹⁸ Yılmaz,a.g.e.,s.129

tarafından farklı platformlarda devam eder. La Fontaineler bu gelişmelerden sonra Osmanlı topraklarında kök salmış ailelerden olmuşlardır.

2- Whithall Ailesi

Whithall ailesinin ilk üyesi, 1809 yılında bir İngiliz ticaret evi (Breed et Co.) tarafından İzmir'e gönderilen, Liverpoollu tüccar Charlton Whithall'dur. Charlton, Giraud evlerinden birini kiralayarak Bornova'ya yerleşir. Hemen arkasından kardeşi James ve diğer aile üyeleri gelir. Charlton Whithall, Jean Babtiste Giraud'un aile şirketi"J.B ve Giraud et Cie" yi 16 yaşındaki oğlu Alexandre Giraud'a bırakarak vefat ettiği 1881 yılında, kendini İzmir'e gönderen İngiliz şirketinin de içinde yer aldığı şirketini kurar:La Societe C.Whithall Co. Bu şirket zamanla Anadolu'nun en önemli ticaret evi hâline gelir.⁹⁹

Whithall ailesi zamanla diğer Levanten ailelere de örnek olmuştur. Özellikle Fransa'dan bir çok kişinin bu şirket aracılığıyla İzmir'e yerleşme imkânı bulduklarını belirtmek gerekir. Âdeta ticari bir imparatorluk hâline gelen Whithaller, devam eden süreçte diğer Levantenlerin çoğunda olduğu gibi İzmir'de tutunamazlar ve İzmir'i terk ederler.¹⁰⁰

3- Giraud Ailesi

Fransız aile Giraudlar, İzmir'in köklü ailelerinden biridir. Ailenin tarihi, özel arşiv ve yaşayan aile üyeleri ile yapılan sözlü tarih çalışmasına göre, 1760'lı yıllarda İzmir'e yerleşen tüccar ve armatör Jean Babtiste Giraud ile başlamaktadır. Babtiste, daha sonraları kendi şirketini kurar. 1780'li yılların sonlarına doğru, kendisi gibi İzmir'in banliyösü Bornova'da yaşayan Venedik Konsolosu Lukas Cortazzi'nin kızı ile evlenir. Giraud zamanla İzmir'in en zengin tüccarlarından birisi olmuştur.¹⁰¹ Bu ailelerin sadece İzmir'in değil Türkiye'nin de sanayi uyarlığına girişte büyük rol oynadıklarını belirtmek gerekir. Mesela; Giraudların ekonomik alandaki etkileri daha çok tekstil alanında. Bu alanda birçok fabrikaları ve üretim tesisleri vardır. Bunlardan bir tanesi olan İzmir Pamuklu Mensucatı T.A.Ş.'dir. Yine yün mensucatı konusunda da önemli söze sahiptirler. Belki de bu gelişmişlikleri onları, İzmir'de kalan nadir Levanten ailelerden birisi yapmıştır.¹⁰²

Fransız ailelerin sayısını daha da artırmak mümkün. Fakat Fransızları üstün kılan bu ticari durum çok uzun sürmeyecektir. Bu durumun ortaya çıkmasında muhakkak ki Osmanlı-Fransız ilişkilerinin uzantısı etkin rol oynamıştır. Özellikle İngilizlerin sanayi devriminin bundaki rolü fazladır. İngilizlerin sanayi devriminden sonra Osmanlı limanlarında İngiliz gemileri daha çok görünmeye başlamıştır. Bu fazla görünme durumu, İngilizlerin bütün dünyadaki ticari bağlarını hesaba katarsak kendini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Zamanla Fransızların etkisi iyiden iyiye kırılarak İngiliz etkisi ortaya çıkmıştır. Bu etkinin ortaya çıkışının tabii ki çeşitli nedenleri vardı. İngilizlerin ticari faaliyetleri ve etki alanları konusuna daha sonra değinileceğinden burada bu kadar bilgi ile yetiniyoruz.

2.2.3. Hollanda ve İngilizlerin İzmir Tarihi

Osmanlılar, Katolik olmamaları ve dolayısıyla İslamiyet ile ideolojik çekişme geleneğine sahip olmamaları nedeniyle, Hollanda ve İngiliz devletlerine daha açıktı.¹⁰³

⁹⁹ Bkz. Resul Çatalbaş, Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri, Y.15, S. 24, Şanlıurfa

2010, s. 174-176; Yılmaz,a.g.e.,s.132

¹⁰⁰ Yılmaz,a.g.e., s.134-135

¹⁰¹ Yılmaz,a.g.e., s.136

¹⁰² Yılmaz, a.g.e., s.136

¹⁰³ Goffman, a.g.e., s.85

Fakat özellikle İngilizlerin Anadolu'ya olan ilgilerini ve İzmir'e yerleşimlerini sadece bu açıdan izah etmek yetersiz olacaktır. Osmanlı ile İngiliz devleti arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler göz ardı edilemeyeceği gibi, İngilizlerin dünya ticaretindeki rolünü unutmamak gerekir. İngiltere'de uygulanan yenilikçi ekonomik yapı onları birçok konuda avantajlı konuma getirmekteydi. Bu yapı Levant Kumpanyası'nın Londra'daki yöneticileri, İstanbul'daki elçi, taşradaki konsololar ve dört bir yandaki tüccar arasında sık sık sert tartışmalara neden olmakla birlikte, Osmanlı güç örüntüleri karşısında esneklik sağlıyor, yönettikleri tüccar topluluğunun saygısını kazanmış yetenekli ve mucid kişilerin şirket içinde sorumlu görevlerde bulunmasına imkân veriyordu.¹⁰⁴ Dolayısıyla, İngiliz sisteminde, katı yetki sınırlarının olmaması işlerini biraz daha kolaylaştırıyordu.

Bütün bunların karşısında Hollandalıları da göz ardı etmemek gerekir. İngilizlerin karşısında ki tüm dezavantajlı durumlarına rağmen, İzmir'de ki konumlarını güçlendirmekte, Osmanlı Devleti'nde ki merkezi otoritenin kısmen zayıflamasından yararlanmışlardır.

İzmir'deki Hollandalılar 17.yüzyılın ilk on yıllarında Kalenderoğlu, Cennetoğlu ve İlyas Paşa gibi eşkıyaların da hazırladığı bulanık ortamda hayat buldular. Levanten konsolos Nicolini Orlando, İzmir'de ki ilk Hollanda konsolosuydu. Yeni kurulan Hollanda Levant Kumpanyası'nın yöneticileri, rakip devletlerin çoktan yerleşmiş konsolosluklarıyla rekabet edebilecek kadar bilgili adamları olmadığını görünce, yerli kozmopolit cemaatler arasından Ermeni, Rum ve Yahudileri kullandılar.¹⁰⁵ Nitekim söz konusu stratejinin faydasını gördüler ve önemli bir ticari argüman haline geldiler. Bunun devamı olan süreçte Hollandalılar da İzmir'in Levanten Dünyası'na önemli bir giriş yapmış oldular.

3. DİĞER AZINLIKLAR VE LEVANTENLERLE OLAN İLİŞKİLERİ

Azınlık, bir toplumsal kategoridir. Azınlık terimi dil, din, ırk ya da etnik köken bakımından azınlıkta bulunan farklı özellikler gösteren toplumsal bir kategoriyi ifade eder.¹⁰⁶ Azınlık terimi "Egemen bir devlet içerisindeki diğer gruplardan farklı olan ulusal, etnik, dinsel veya dilsel bir grup"¹⁰⁷ olarak ta tanımlanabilir.

İzmir'i kısa zamanda bir Levanten şehri yapan önemli unsurlardan birisi de farklı dil, din ve millete sahip olan Rum, Ermeni, Yahudi ve Levantenlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük hoşgörüsü sayesinde kendi kültürlerini ve inançlarını özgürce yaşayabilmeleri olsa gerektir. Zaten muhtelif yerlerde açılmış olan ve âdeta iç içe geçmiş olan ibadethane, hastane, tiyatro vs. kurumlarına baktığımızda bunu görmek daha da kolay olacaktır. Diğer azınlık gruplar ile Levantenler arasındaki ilişkilere değinmeden önce bu grupların hangi milletlerden olduklarına kısaca değinmek daha faydalı olacaktır düşüncesindeyiz.

19. Yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok kentinde olduğu gibi, İzmir'de de Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, gayri müslimlerin oluşturduğu en kalabalık ve en önemli cemaatlerdi.¹⁰⁸ Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, uzunca bir süre birlikte olmanın da etkisiyle, dinsel gereklerin zorunlu kıldığı farklılıklar dışında âdet ve gelenekler yönünden birbirlerine ve Türklere yakındılar.¹⁰⁹ Bu yönüyle bahsettiğimiz üç azınlık grup Levantenler'den ayrılmaktadır.

¹⁰⁴ Goffman, a.g.e., s.85

¹⁰⁵ Goffman, a.g.e., s.86

¹⁰⁶ Şenocak, a.g.e., s.155

¹⁰⁷ Erol Anar, Öte Kıyıda Yaşayanlar, Azınlıklar, Yerli Halklar ve Türkiye, İstanbul 1997, s.15

¹⁰⁸ Şenocak, a.g.e., s.155

¹⁰⁹ Şenocak, a.g.e., s.156

3.1. Rumlar

Rum sözcüğü Türkçe' de şu anlamlarda kullanılır:

Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içinde yaşamış ve Roma yurttaşı haklarına sahip olmuş kişi.

Eskiden Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşamış, günümüzde ise Müslüman ülkelerde yaşayan Helen soyundan gelen kişi.

Yunanistan dışında yaşayan, Yunanca konuşan ancak Yunan vatandaşı olmayan kimse.¹¹⁰

Tarihte Doğu Roma İmparatorluğu'nu oluşturan 6. yüzyıl'a kadar Latince konuşan ve 6. yüzyıl'dan sonra Yunanca konuşan kimselere Müslüman ülkelerde Rum denirdi. Günümüzde Rumların büyük kısmı Kıbrıs'da yaşamaktadır. Anadolu'ya yerleşmeleri çok eski tarihlere dayanan Rumlar, 1923 yılından sonra Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ve en son olarak 6-7 Eylül Olayları ile Türkiye Cumhuriyeti'nden neredeyse tamamen ayrıldılar.¹¹¹

Rum kelimesi herhangi bir dinî/mezhepsel anlam taşımamakla birlikte Rumların tamamına yakını Doğu Ortodoks Kilisesi mensubudur. Bu tanımdaki Rum sözcüğü Helen kökenli Rumları kapsamaktadır. Diyar-ı Rum'da (Anadolu'da) yaşayan ve farklı dinlere mensup olan kimseler için de "Rumî" (Rum Diyarından olan) sıfatı Mevlana Celaleddin Rûmî örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.¹¹²

Rumlar tarih boyunca Anadolu'nun önemli bir azınlık grubu olarak hep var olmuşlardır. Rumların Türkiye'de ki yaşadığı çevrelere baktığımızda bunu söylemek mümkündür. Rumlar, yüzyıllardır bu bölgede yaşamış ve Anadolu'nun yerli kültürü ile yoğrulmuş Hıristiyan bir halktı. Grek kültürünün, İskender İmparatorluğu ile İran'a kadar taşınması söz konusu olmuşsa da, bu kültür Anadolu'nun diğer kültürleriyle karışmış ve dolayısıyla Grek kültüründen apayrı bir kültür oluşmuştu. Yine Anadolu Hıristiyan halkını taşıdığı kültürde, ilk bakışta Grek kültürünün daha egemen olduğu izlenimi çıksa da bu sadece dış görünüştedir. Halkın aynı din ve mezhebe sahip olması, Grekçeye benzeyen bir dil kullanması böyle bir görüşe neden olmaktadır. Halbuki, Anadolu'nun yerli kültürüne, geniş ölçüde bir Türk-İslam kültürü de karışmıştı. Bunun sonucu olarak, birçok yerde halk Rumcayı unutmuş ve anadil olarak Türkçeyi kullanmaya başlamıştı.¹¹³ Mesela, İzmir-Manisa demiryolu üzerindeki 4.500 nüfuslu Horozköy kasabasında anadili Türkçe olan Rumlar yaşıyordu. Üstelik bu kasaba, batı sahillerinde bulunduğu hâlde anadili Türkçe olan Rumların yaşadığı tek yerleşim birimi de değildi.¹¹⁴ K.A.A.M.'ın aynı sayfasındaki bir başka ifadeye göre, Roma imparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra doğuda kalan parçasına, 16. Yüzyıldan itibaren Avrupalılar "Bizans" adını verdiler. Ancak, yüzyıllar boyunca, Romalı anlamına gelen Rum kelimesi gerek Türkçede değişik biçimlerde diğer dillerde Bizans'ı ve özellikle de Anadolu'yu ifade etmek için kullanıldı. Anadolu Selçuklu döneminde ise daha çok Rum kelimesi kullanılmaya başladı. İşte bu sebeple, Anadolu Selçuklularından sonra tek kullanılan tanımlama olduğu söylenebilir.

Biz burada Rumların, bütün Anadolu tarihini ortaya koyacak değiliz. Çünkü esas amacımız Rumların İzmir tarihini anlatmaktır. Diğer türlü Karadeniz'de ki Rum Pontus

¹¹⁰ TDK.gov.tr

¹¹¹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Rum>

¹¹² <http://tr.wikipedia.org/wiki/Rum>

¹¹³ Yavuz Ercan, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Ankara, 2001 s.77

¹¹⁴ K.A.A.M.(Küçük Asya Araştırmaları Merkezi-Atina), Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), İstanbul, 2001, s. 50

Devleti'nden başlayıp İstanbul Roma İmparatorluğu'na kadar çok farklı konulara girmek durumu ortaya çıkacaktır. Hatta Anadolu'daki irili ufaklı diğer Rum yerleşimlerinden de bahsetmek gerekecektir.

İzmir'in nüfusunu oluşturan cemaatler ayrı semtlerde yaşardı. Kentte bir Türk Mahallesi, bir Rum Mahallesi, bir Ermeni Mahallesi, bir Yahudi Mahallesi ve bir de Frenk Mahallesi vardı.¹¹⁵ İzmir'de Türklerden sonra gelen en kalabalık nüfus Rumlara aitti. Nitekim 1914 yılı resmi nüfus rakamlarına göre bakıldığında; 378.000 Müslüman-Türk'e karşılık; 217.686 Ortodoks-Rum bulunurken, ABD İzmir konsolosluğu verilerine göre, savaş öncesinde İzmir'in nüfusu 400.000 dolayındaydı ve bunun 165.000'i Türk, 40.000' Yunanistan uyruğunda olmak üzere 155.000'i Rum'du.¹¹⁶ Rakamlara bakıldığında çok ciddi bir Rum nüfusun olduğu dikkat çekmektedir.

3.1.1 Rumların İzmir Tarihi ve Varlık Süreci

Yunan ulus devletinin kurulmasıyla birlikte Rumlar için durum değişmeye başladı. Osmanlı Devleti'nin siyasi uygulamalarında her yabancı devlet için olduğu gibi Yunanistan vatandaşları için de yabancı statüsünün getirmiş olduğu ayrıcalıklar vardı. Bu dönemde binlerce Yunan vatandaşı, sahip oldukları yabancı statüsünün avantajlarının bilinciyle, Osmanlı Devleti'nin başlıca ticaret merkezlerine yerleşiyorlardı. Onları çeken şey, ticaret, serbest meslek ve hatta din yani hangi alanda olursa olsun, şanslarının yüksek oluşuydu.¹¹⁷ Yunan vatandaşları bu tarihten sonra, varlıklarıyla yerli Rum nüfusun ulusal bilincini geliştirmekteydi. Okudukları gazete ve dergiler, ülkelerinin diplomatik temsilcileriyle ilişkileri, yerli Rumlarla birlikte devam ettikleri kiliselerde dile getirdikleri milli duygular, hep bu gelişmeye katkıda bulunuyordu.¹¹⁸ Aslında Rumlara bu tutumunun, İzmir'deki hayatları için sonun başlangıcını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Yani Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde yaşayan bütün Rumlara için müthiş bir propaganda ve ulusal bilinci uyandırma mücadelesi ön plana çıkmıştır. Nitekim Rauf Beyru'nun ifadelerine bakarsak durum biraz daha netleşmiş olacaktır. Şöyleki: 1821 yılından önce "Rumlara sınırsız bir özgürlükten yararlanmaktadır. Onları her yerde davranışlarındaki küstahlık ve gürültülü neşeleri ile saptamak olanaklıdır." denildiği hâlde, sonraki anlatımlarda "İzmir'deki Rumlara, Mora Yarımadasındakilerin aksine, sanki özgürlükten çok, barış için yaratılmış gibidirler. Osmanlı Devleti'nin hiçbir kentinde Rumlara, İzmir'de olduğu kadar baskı altında yaşamamışlar. Buna rağmen yine böyle kalmışlardır."¹¹⁹ denilmesi bu farklılığı açıkça ortaya koymaktadır.

Yunan ulus devletinin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum uyrukluları basit bir seçimle karşı karşıya kaldılar: Ya Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olarak kalacaklar, ya da krallıktaki soydaşlarının örneğini izleyip bağımsızlık mücadelesine girişeceklerdi. Nitekim, Gezgin Ubcini, 1850'lerde şöyle diyordu:

"Siyasi eğilimlerine gelince. Türkiye'deki Rum uyruklular ikiye ayrılabilir: Türkiye'ye ve var olan

statükonun idamesine bağlı olanlar ve değişimin, hırsın, hayalin Rum halkını özgürleşmesinin partizanları

¹¹⁵ Erkan Serçe, İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, İzmir, 1998, s.5

¹¹⁶ Serçe, a.g.e., s.6

¹¹⁷ Gerasimos Augustinos, Küçük Asya Rumlara. Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite, Ankara, 1997, s.326

¹¹⁸ Augustinos, a.g.e., s.326

¹¹⁹ Rauf Beyru, 19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sosyal Yaşam; Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.169

olan diğerleri.”¹²⁰

Ama aslında İzmir’de Rumlar kendilerini özgür ve mutlu hissediyorlardı. Türkler’le de pek sorunları yoktu.¹²¹ İzmirli Rumlar Türkler’e göre çok üstün bir refah düzeyine sahiptiler. Tüccarların, sanayicilerin, küçük esnafın büyük bir çoğunluğu Rum’du. Tarım sektöründe çalışan nüfusun içinde Rumların ekonomik durumları Türklerden çok üstündü.¹²² Yunanistan’dakiler ise, Türkiye’deki Rumları esir olarak görüyorlardı. Onlara göre Türkiye’deki Rumlar mutlaka özgürlüklerine kavuşmalıydılar.¹²³ Bu sebep çerçevesinde Yunanistan tarafından, içerde ve dışarıda birçok plan devreye sokulmuştu.

Bu planların bazılarını kısaca değinecek olursak; Yunanistan’dan İzmir’e göç eden Yunan vatandaşlarının veya I. Dünya savaşı sırasında Yunanistan’a kaçıp, orada askerlik eğitimi almış, daha sonra da gizlice geri getirilmiş yerli Rumların Rum toplumu üzerinde oluşturdukları baskıyla, toplumsal hakimiyet, değişimin, hırsın, hayalin ve Rum halkının özgürleşmesinin partizanları olan grubun eline geçti. Rum okullarında gizlice askeri eğitim yapmak için izci örgütleri kuruldu. Türkiye’ye getirilen bazı Rumlar, eşkıya çeteleri kurmakla görevlendirildi.¹²⁴ Tekrar hatırlatmak gerekirse; Rumlar, o zamanlar bu tehlileli oyunun Anadolu’da ki varlıkları için sonun başlangıcı olduklarını bilmiyorlardı.

3.1.2. İzmirli Rumlarda Dini Hayat

Rumlar, din konusunda çok tutucu idiler. Onların bu tutuculuğu, yalnızca Müslümanlığı kabul etmiş olanlara karşı değildi. 1809’da Ortodoks bir Rum kızının Katolik olma isteği, kentte bu toplumlar arasında büyük karışıklığa neden olmuş, Rumlar başta papazları olmak üzere çeşitli toplu girişimlerde bulunup zor kullanma yolunu seçmişlerdi.¹²⁵ Rumlar, Paskalya Bayramı sırasında taşkınlık yapıyorlar ve olaylar çıkarıyorlardı. Sarhoş olup sağa sola saldırıyorlardı. Bazen, yaralanmalar oluyordu. Birkaç kişinin yaralanması, Rumların Paskalya törenlerinde normal kabul edilen olaylardı.¹²⁶

Bazı Rumların dinsel hoşgörüsüzlükleri nedeniyle, İzmir’de çıkardıkları olayların çokluğu bir hayli dikkat çekicidir. Din yüzünden çıkan olayların en önemlisi, “Kan İftirası” nedeniyle çıkan olaylardı. Rumların, Yahudilerin ekmek yapımında Hristiyan kanı kullandıkları şeklindeki asılsız suçlama nedeniyle çıkardıkları olaylar, bazen can, bazen mal kaybıyla sonuçlanıyordu.¹²⁷

¹²⁰ Augustinos, a.g.e., s.326

¹²¹ Kozmas Politis, Yitik Kentin Kırk Yılı, İstanbul, 1994, s.5 (Politis, Yüksek öğrenimini İzmir’de tamamlamıştır.

1922 yılına kadar İzmir’de kalmıştır. Ünlü bir Rum yazar olan Kozmas Politis, 1922 yılından sonra ailesi ile

birlikte İzmir’den ayrılmıştır. Bahsedilen eserinde İzmir ile ilgili bir çok hatırası anlatılmaktadır. Şu ifadeleri

konumuza ışık tutması açısından önemlidir: “İzmir’de yaşarken kendimizi hür hissediyorduk. 1914 öncesi

Türkler’le hiçbir sorunumuz yoktu.....Ama Yunan orduları İzmir’e yerleşince kendimizi, düşman bir gücün

demeyeyim ama, yabancı bir gücün altında hissetmeye başladık.”)

¹²² Bilge Umar, İzmir’de Yunanlılar’ın Son Günleri, Ankara, 1974, s.58

¹²³ Engin Berber, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı., D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1993, S.137

¹²⁴ Umar, a.g.e., s.49

¹²⁵ Beyru, a.g.e., s.69

¹²⁶ Beyru, a.g.e., s.79

¹²⁷ Erpi, a.g.e., s.9

3.2. Levantenler ve Rumlar Arasındaki İlişkiler

Levantenler ile diğer azınlık gruplar arasındaki ilişki de, ticari menfaat mücadelesi zaman zaman etkin rol oynamıştır. Bu sebeple Mütareke ve işgal döneminde, Levantenlerin genellikle Yunan aleyhtarı oldukları, Türkleri Yunanlılara tercih ettikleri, Van Der Zee, Wood, Giraud, Whittall ve Maltass aileleri gibi birçok Levanten ailenin Türkleri destekledikleri bilinmektedir.¹²⁸ Bülent Şenocak bu durumu; “Kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklar sayesinde büyük bir servet yapan Levantenlerin, Yunanlıların hâkim oldukları bir İzmir’de, istedikleri düzeni kuramayacaklarını bilmeleriydi.”¹²⁹ şeklinde ifade etmektedir. Nitekim, aynı meseleyle ilgili olarak, o dönemin Amerikan Konsolosu olan Gerge Horton, 19 Temmuz 1919 tarihli raporunda:

“...Bir tek atla çekilen eski püskü arabalardan oluşan İzmir’in tramvay sistemini ya da ortaçağdan kalma ışıklandırma sistemini görenler, Türk Hükümetinin himayesinde kötü hizmetleri pahalıya satarak zengin olan bu bayların niçin Yunan aleyhtarı olduğu anlaşılabilir. Hemen hemen bütün firmalar, Türk ortaklarla ya da Türk memurlarla birlikte çalışarak, büyük kâr sağladıkları ve büyük ayrıcalıklardan yararlandıkları için, Doğu’da başlıca ticari rakipleri olan Yunanlıların gelişinden hiç hoşnut olmadılar...”

diye açıkça belirtmektedir. Uzun süre İzmir’de yaşamış olan Forbes adlı Ünlü İngiliz iş adamı¹³⁰ ise 30 Nisan 1921 tarihinde, Lord Riddell’e gönderdiği yazısında şöyle diyordu:

“Yunan işgali altında bulunan bölgelerde durumun olduça kötü olduğunu belirtmekten üzüntü duymaktayım. Yunanlılar, Türkleri yönetecek yeteneğe sahip kişiler değillerdir. İngiltere’dekilerin, Yunanlıların gerçek çehrelerini bildiklerini sanmıyorum. Nazilli bölgesinde bu güne dek yapılan kamçılama, şimdi kurşunlamaya dönmüştür. Tüm ülkede bir terör havası

¹²⁸ www.compapp.dcu.ie/humphrys/FamTree/Maltass/turkey.history.html

¹²⁹ Şenocak, a.g.e., s.175

¹³⁰ http://www.nedimatilla.com/index.php?option=com_content&task=view&id=135&Itemid=39

“Forbes Ailesi, Buca’da ve Bornova’da köşklere olan İzmir’deki Levanten aileler içinde en zenginlerden biriydi. Forbes Ailesi

de uzun romanlara konu olabilecek bir aileydi ama İzmir romanları henüz yazılmaya başlamadığı için onların da öyküsü henüz

edebi bir eser hâline dönüşmemiştir. Forbes’lerin Birinci Kordon’da bir “döviz büroları” da vardı. İzmir’e yanaşan gemilerden

inenlerin yanlarında getirdikleri paralar ile İzmir’de “geçen paralar” arasında da bir değişim yapılması gerekirdi. Burada en

güvenli “change-exchange” için Forbes’lere başvurmak yeterliydi. Forbes ailesi, Rumlar’ın Anadolu’dan çıkarılmasına

paralel olarak, 1920 yılından sonra İzmir’i terk ederek İngiltere’ye yerleşmiştir.”

esmeye başlamıştır. Yunanistan'dan en son gelen askerlerin disiplini oldukça zayıftır.

Gördükleri her Türk'ün başı boş bir köpek gibi öldürülmesini görev sayıyorlar. Hiçbir Türk

şimdi bölgede güven içinde dolaşmıyor ve hatta Osmanlı Rumları bile Yunan askerlerince

tedhişe tabi tutuluyor.”¹³¹ Forbes bir başka yazısında yine Riddell'e “İzmir kentinde, her iki

taraf da çirkin olaylar çıkarıyor; ama bunun nedeni, Türkleri ürküten Yunan propagandasıdır. Bu

ülkeyi veya herhangi bir bölümünü bu sırada Yunanlılara vermenin korkunç bir hata olacağı

kanısındayım.”

diyordu.¹³²

Harold Francis adlı bir İngiliz de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 25 Şubat 1920 tarihinde gönderdiği bir yazıda; “İzmir'i Yunan'a vermek, Liverpool'u Rusya'ya ve Marsilya'yı veya Havr'ı Almanya'ya teslim etmeye benzer.” demektedir.¹³³

SONUÇ

Sonuç olarak bütün bu örnekler baktığımızda; Levantenlerin, Osmanlı devleti toprakları üzerinde yaşayan batılılar olduklarını söyleyebiliriz. Levantenler, İzmir serüveni boyunca her türlü kültürel etkileşimde bulunmuşlar ve uyum sürecini başarıyla sürdürmüşlerdir. Ekonomi, eğitim, sağlık, spor gibi birçok alanda İzmir'in gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bugün sayıları çok azalmış olsada, Forbes, Aliberti, Arkas, Battalzi ailelerinin hâla büyük bir ekonomik etkinliğinin olduğu görülmektedir. Fakat özellikle Cumhuriyet döneminden sonra yabancılara tanınan birçok ticari ayrıcalığın sona ermesiyle, İzmir'in levanten nüfusu oldukça azalmıştır. İzmir'i kısa zamanda bir Levanten şehri yapan önemli unsurlardan birisi de farklı dil, din ve millete sahip olan Rum, Ermeni, Yahudi ve Levantenlerin Osmanlı Devleti'nin büyük hoşgörüsü sayesinde kendi kültürlerini ve inançlarını özgürce yaşayabilmeleri olsa gerektir. Zaten muhtelif yerlerde açılmış olan ve âdeta iç içe geçmiş olan ibadethane, hastane, tiyatro vs. kurumlarına baktığımızda bunu görmek daha da kolay olacaktır.

KAYNAKÇA

- **AKURGAL Ekrem;** Eski İzmir I.Yerleşme Kantları ve Athena Tapınağı, Ankara, 1983
- **Ana Britannica Ansiklopedisi;** c.14
- **ATAY Çınar;** İzmir'in İzmir'i, İzmir 1993
- **ANAR Erol;** Öte Kıyıda Yaşayanlar, Azınlıklar, Yerli Halklar ve Türkiye, İstanbul, 1997
- **AUGUSTINOS Gerasimos;** Küçük Asya Rumlar Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç,

¹³¹ Salahi Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde Yunan İstilacıların Batı Anadolu'da Uyguladığı Siyaset, Son Yıllarda

İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, İzmir, 1994, s.69

¹³² Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul, 1994, s.30

¹³³ Sonyel, a.g.m.s.67

Cemaat ve Etnisite, Ankara 1997

• **BALTAZZİ Alex;** 6-8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda yaptığı "Levantenler ve Levantizm"konulu panel metni.

• **BAYKARA Tuncer;** İzmir Şehri ve Tarihi,İzmir,1951

• **BEYRU Rauf;** 19.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sosyal Yaşam; Üç İzmir, İstanbul,1992

• **BERBER Engin;** Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı.D.E.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,Doktora Tezi,İzmir,1993

• **ÇATALBAŞ Resul;** Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 15, S. 24, Şanlıurfa 2010

• **DOĞAN Mehmet;** Büyük Türkçe Sözlük, 2005

• **GOFFMAN Daniel;** İzmir ve Levanten Dünya, İstanbul,1995

• **K.A.A.M., Göç;** Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), İstanbul, 2001

• **KÜTÜKOĞLU Mübahat;** İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir, 2000

• **ELDEM Ethem;** 6-8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda yaptığı "Levantenler ya da Avrupalılar"toplantısı panel metni.

• **ERCAN Yavuz;** Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler,Ankara 2001

• **Redhouse;** 1980

• **ŞENOCAK Bülent;** Levant'ın Yıldızı İzmir, İzmir 2008

• **SERÇE Erkan;** İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, İzmir 1998

• **PAKALIN Mehmet Ziya;** Osmanlı Tarih Deneyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1946, c.3

• **Türk Ansiklopedisi;** c.23

• **OBAN Raziye;** Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme,Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2006

• **PINAR İlhan;** "Levant,Levanten, Levantenlik",İzmir Kent Kültür Dergisi, İzmir, Mart 2001

• _____; Gezginlerin Gözüyle İzmir, 17.Yüzyıl, İzmir 1998

• _____; Gezginlerin Gözüyle İzmir, 18.Yüzyıl, İzmir 1996

• **POLİTİS Kozmas;** Yitik Kentin Kırk Yılı, İstanbul,1994

• **UMAR Bilge;** İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri, Ankara,1974

• **ÜLKER Nemci;** 17. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi, İzmir, 1994

• **YILMAZ Serap;** "İzmirli Levantenler", Avrupalı mı Levanten mi?, İstanbul 2006

• www.compapp.dcu.ie/humphrys/FamTree/Maltass/turkey.history.html

• [www.yerelgundem.com/yazarlar,Ayla Congar, "İzmir'in Müslüman Olmayan Halkı"](http://www.yerelgundem.com/yazarlar,Ayla Congar,) İzmir 2010

• <http://tr.wikipedia.org/wiki/Rum>

(7)

KIRGIZİSTAN'DAKİ YER, BOY ADLARINDA KADIN ABDRASUL İSAKOV-GÜLDANA MURZAKULOVA¹³⁴

ÖZET

Kadın adlarından esinlenerek adlandırılan boy ve yer adları günümüz Kırgızistan topraklarında fazla olmamakla beraber çeşitlilik arz etmektedir. Bu çeşitlilik kadının Kırgız toplumunda önemli yere sahip olduğunu gösteriyor. Kırgızların konar-göçer yaşamındaki kadının rolü, Kırgızistan'daki yer, boy adlarında kadın adlarının kullanılmasında etkili olmuştur. Bu makalemizde Kırgızistan'daki yer ve boy adlarındaki kadın adlarını sınıflandırmaya ve neden kadın adının kullanıldığını açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kadın, yer adları, boy adları.

Giriş

Geniş Avrasya coğrafyasında yaşayan Türkler tarih boyunca kadına verdiği önemden dolayı kendinden sık sık söz ettirmişlerdir. Konar-göçer hayat tarzı yaşayan Türkler'de kadının yeri önemlidir ve bu yer adlarında da yansımıştır. En eski Türk halklarından olan ve XX. yüzyıla kadar konar-göçer yaşam tarzı sürdüren Kırgızlarda da kadının yeri de diğer Türk toplumlarından farklı değildi.

Makalemizde kullanmak üzere 2003 yılında yayımlanan “Kırgız Etnonimder Sözdüğü” ve 2004 yılında yayımlanan “Kırgızistan'da Cer-Su Attarı Sözdüğü” çalışmalarını taradık. Ayrıca Kırgız şecere eserlerinden de istifade ettik. Kadın adlarından esinlenerek Kırgızistan'da yer ve boy adı olarak kullanılan bütün adları bulduğumuzu söyleyemeyiz. Mutlaka bizim göremediğimiz, bu kategoriye dahil edilebilecek birçok yer ve boy adı mevcuttur. Burada amacımız da onların bütün listesini vermekten ziyade, yer ve boy adı olarak neden kadın adının tercih edildiğini araştırmak, insanların dikkatini bu konu üzerine çekmektir.

Konar-göçer hayat tarzı benimseyen Kırgızlar için boy teşkilatı ve hayvanlarını otlatılabileceği ortam, yani coğrafya çok önemlidir. Artı konar-göçerlilikte kadın “Zayıf”¹³⁵ yani güçsüz, zarif, başka bir deyişle sadece ev hanımı değildir. Kadın, bey dışarıda veya savaşırken ailenin bütün işlerinden sorumludur. Çoluk-çocuğuna bakar, hayvanları besler. Gerektiğinde de atına binerek erkeklerle beraber yurdunu düşmanlardan korur. Bundan dolayı boy ve yer adlarında kadın adlarının kullanılması dikkat çekici bir meseledir. Halk arasında bu adların her birinin bir hikayesi mevcuttur.

Kırgızistan'daki yer ve boy adlarının geneline baktığımız zaman, kadın adlarından esinlenerek kullanılan yer ve boy adları çok fazla değildir. Fakat kullanıldığı yer ve anlamlarına göre çeşitlilik arz etmektedir. Biz de tespit edebildiğimiz boy ve yer adlarını sınıflandırmaya çalışacağız.

Kırgız şecerelerine baktığımız zaman genelde daha çok uruğ adlarında kadın adlarının kullanıldığını görmekteyiz. Şecereye göre, Kırgız halkının oluşumunda Kızçoro, Naalı Ece¹³⁶ gibi kimselerin payı büyüktür. Örneğin, Naalı Ece günümüz Kırgız halkının cetleri olarak sayılan Adıgine ve Tagay'ın kızkardeşidir. Üstelik Mogoldor boyunun da

¹³⁴ Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

¹³⁵ Kırgızca'da bey eşine “zayıp” diye hitap eder. Zevce, karı anlamında (Yudahin, Kırgız Sözlüğü, Ankara 1998, s. 805)

¹³⁶ Ece, Kırgızca'da abla, büyük kız kardeş anlamındadır (Yudahin, Age., s. 320).

kurucusudur. Mogollar boyu Kırgızların büyük boylarından biridir¹³⁷. Bazı şecerecilerin Kırgızlar'ın "Kırk Kız"dan türediğini söylemeleri de konumuzla ilgili önemli bir husustur. Tablo 1'de de belirttiğimiz gibi, Talas vadisinde "Kırk Kız" adında bir ark bulunmaktadır.

Konuyla ilgili dikkatimizi çeken başka bir yer adı da "Kurtka"dır. Kurtka kelimesi Kaşgari'nin sözlüğünde "Kocakarı" anlamındadır.¹³⁸ Kurtka tabiri günümüzde yer adı olarak da kullanılmaktadır. Bunun eş anlamlısı olan "Kempir" kelimesi gerek yer adı olarak, gerekse uruğ adı olarak da kullanıldığını görüyoruz.

Kırgızların kadın adını uruğ adı olarak seçmelerinin en önemli sebebi, Kırgız hanımlarının yetenekli, bilgili, sözü dinlenen, sorunları çözen kimseler olmalarındandır. Kara Kız Uulu, Kempir Uulu, Naalı Ece, Uluu Katın uruğ adları böyle kimselerin boy üzerindeki etkisi ve yaptığı hizmetlerinden dolayı uruğ adı olarak Kırgızlar'ın boy teşkilatında yerini almıştır. Bununla ilgili şecereelerde birçok örnek de bulunmaktadır. Sözün kısacası, Kırgızlar kadimden beri cinsiyet ayırımı yapmadan, herkesin hakkını vermiş, herkesi layık olduğu yerine oturtmuştur.

Kadın adlarından esinlenerek kullanılan yer adlarına gelince: tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi yedi (26) köy, yirmi dört (24) dere, dokuz (9) dağ geçidi, sekiz (8) dağ, altı (6) ayıl ökmöü,¹³⁹ beş (5) ebedi kar, birer (1) ark, dağ tepesi, dağ boğazı, dağ yamacı ve vadi adı bulunmaktadır.

Ünlü isimlerden esinlenerek kullanılan yer adları: Kız Saykal, Kurmancan Datka,¹⁴⁰ Zuurakan Kaynazarova, Roza Lyuksenburg, Nadejda Krupskaya. Son iki şahıs adı Sovyet döneminde Komünist Partisi propagandası nedeniyle Kırgızistan'da yer adı olarak kullanılmıştır.

Kadınların sosyal yaşamdaki konumundan esinlenerek kullanılan yer adları: Sekelek (kız çocuk), Kız, Kelin (gelin), Katın (hatun), Baybiçe (hatun) ve Kempir (kocakarı) kelimesi geçen yer adları bunlardandır. Buradan biz kadınların sosyal yaşamda aktif yer aldığını görebiliriz. Kadın adıyla anılan dere, ark, kurgan, göl, mezar vs. mevcut. Eski Türklerde kağanın karısına hitaben kullanılan "Hatun" tabiri Kırgızlarda "Katın" şeklinde korunmuştur ve günlük hayatta olduğu gibi yer adlarında da sık kullanılan bir kelimedir. Ayrıca buradan biz kadınların çocukluğundan yaşlılığına kadarki bütün hitap ediliş şekillerini görebiliriz.

Sıfat olarak kullanılan kadın yer adları: Suluu (güzel), Gül (çiçek), Şirin.

Benzetmeden dolayı kullanılan yer adları: Baybiçe (hatun), Baybiçe Soorusu (hatun sağrısı). Konar-göçer halklarda yazı işleri pek gelişmediğinden, insanların hayal gücü, hafızaları çok iyi gelişmiş olsa gerek. Tıpkı bir dağı yaşlı hatuna (baybiçe) benzettiği gibi. Bu tür kadın yer adları kayda geçirilmemiş ufak yer adlarında günümüzde de çok sık kullanılıyor.

Sayılardan esinlenerek kullanılan yer adı: Kırk Kız.

İsimlerden (iltifattan) dolayı verilen kadın yer adları: Cıldız (yıldız), Çolpon (zühre yıldızı), Ay, Nur, Makmal (kadife), Ciyde (iğde), Totu (papagan).

¹³⁷ Esenkul Törökän Uulu, Kırgızdın Kıskaçça Sancırısı, Bişkek: Uçkun, 1995, s. 27-38.

¹³⁸ Mahmud Kaşgari, Divani Lugati Türk, c. IV, Ankara 2006, s. 383.

¹³⁹ Kırgızistan'da yönetim bakımından yurt bölümlenmesinde rayondan sonra gelen bölüm.

¹⁴⁰ Kurmancan Datka ile ilgili Türkçe bilgi için bakınız: Gülnisa, Aynakulova, "Alay Dağlarının Melikesi Kurmancan Datha (1811-1907)", Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmalar Dergisi, Sayı: 8, Ankara 2011, s. 217-230; Köşe, Nerin, "Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka", Ankara: Milli Folklor, c. VII, Sayı: 54, Yaz 2002, ss. 55- 62; Toktomamatov, Kantörö Şaripoviç, Egemberdiyev Rayımcan, "Kurmancan Datka", Akt: Ziyada Mullacanova, İstanbul: Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, Sayı: 173, Mayıs 2001, ss. 22- 23.

Rusça'dan giren kadın yer adları: Lyuksenburg, Krupskaya, Anastasiya, Naumina. Tablo 1.de Rusça'dan giren bu yer adlarının alt çizgiyle belirttik. Kırgızistan'da Rusça'dan kadın adlarının yer adı olarak konulmaya başlaması Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgaliyle başlamıştır. Buralara göç ettirilen Rus ve Ukraynalı köylüler ikamet ettikleri yerlere Rusça adlar vermeye başladılar. Böyle bazı yer adlarının hikayeleri de utanç vericidir. Örneğin, Cetisu vilayeti valisi olan İonov'un karısının ismi Alay dağlarının bir yaylasına "Olginskaya Işın" diye verilir. Bir Rus köy ağası ırmağa boğulan zihin özürü Lipinka adlı kızının adını köy adı yapar.¹⁴¹

Sonuç

Kırgızistan'da kadın adlarından esinlenerek verilen yer ve boy adları az olmakla birlikte bunlar her türlü yer ve boy adlarında gözükmektedirler. Bu çeşitliliğin asıl nedeni kadının Kırgız toplumundaki konumundan kaynaklanmaktadır. Kadının Türk toplumundaki yerini anlayabilmek için Avrasya coğrafyasındaki kadın adlarından esinlenerek verilen yer adlarını kapsamlı bir şekilde incelememiz gerekecektir.

Kısaltmalar

KJSAS- Barataliyev, Ö., Düyşönakunov M., Mambetjunusov, T., Kırgızstandağı Jer-Suu Atalıştarının Sözdüğü, Bişkek: Til Janan Ensiklopediya Borboru, 2004.

Esenkul- Esenkul Törökan Uulu, Kırgızdın Kısaça Sancırası, Bişkek: Uçkun, 1995.

Karatayev- Karatayev, Olcobay, Kırgız Etnonimder Sözdüğü, Bişkek: Manas Universiteti Basması, 2003.

KAYNAKÇA

Barataliyev, Ö., Düyşönakunov M., Mambetjunusov, T., Kırgızstandağı Jer-Suu Atalıştarının Sözdüğü, Bişkek: Til Janan Ensiklopediya Borboru, 2004.

Esenkul Törökan Uulu, Kırgızdın Kısaça Sancırası, Bişkek: Uçkun, 1995.

Karatayev, Olcobay, Kırgız Etnonimder Sözdüğü, Bişkek: Manas Universiteti Basması, 2003.

Mahmud Kaşgari, Divani Lugati Türk, Yay. Haz. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2006.

Manas Ensiklopediya, cilt: 1, Haz. Karıpkulov, A. vd., Bişkek: Muras, 1995.

Yudahin, Konstantin, Kırgız Sözlüğü, Çeviri: Abdullah Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1998.

Ekler:

Tablo 1. Kadın Adlarından Esinlenerek Konulan Yer Adları

Tablo 2. Kadın Adlarından Esinlenerek Konulan Uruğ Adları

Tablo 1. KADIN ADLARINDAN ESİNLENEREK KONULAN YER ADLARI

YER ADI	UNVANI	BAĞLI OLDUĞU YER
Anastasiya (Költör)	Ebedi kar	Kırgız Alatoo Dağında (KJSAS, s. 48)
Aybike	Köy	Toguz Bulak→Leylek→Batken (KJSAS, s. 124)

¹⁴¹ Moldokasımtegin, Kıyas, "Kırgızistan'da Yer İsimlerinin Değiştirilmesi", Ankara: Avrasya Etüdleri, Cilt: 2, Sayı: 4, Kış 1995 / 96, ss. 110, 113.

Aygül Taş	Köy	Suubaşı→Batken→Batken (KJSAS, s. 119)
Baş Nura	Dere	Narın Nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 65)
Baybiçe	Dere	Cazı nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 64)
Baybiçe	Dere	Ulan nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 64)
Baybiçe	Dere	Çong Narın nehrinin sol kolu (KJSAS, s. 64)
Baybiçe	Dağ	Karadağ'ın uzantısı (KJSAS, s. 6)
Baybiçe	Dağ geçidi	Baybiçe Dağında (KJSAS, s. 21)
Baybiçe	Dağ geçidi	Narın Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 21)
Baybiçenin Soorusu	Dağ	Kırgız Alatau'da (KJSAS, s. 6)
Baybiçesuu	Dere	Suusamır nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 64)
Cıldız	Köy	Tepke (Karakol) →Ak Suu→Isık Köl (KJSAS, s. 192)
Cıldızça	Ebedi kar	Kakşaal Dağı (KJSAS, s. 50)
Ciyde	Köy	Kızıl Oktyabr→Nookat→Oş (KJSAS, s. 164)
Ciyde	Köy	İyrisuu→Özgön→Oş (KJSAS, s. 164)
Ciyde	Köy	Üçkorgon→Manas→Talas (KJSAS, s. 173)
Ciyde	Köy	Saypidin Atabekov→Suzak→Calalabat (KJSAS, s. 138)
Ciyde	Köy	Kaşka Col→Karakulca→Oş (KJSAS, s. 157)
Ciyde	Köy	Akçiy→Kara Buura→Talas (KJSAS, s. 172)
Çet Nura	Dere	Narın Nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 108)
Çet Nura	Ayıl ökmötü	Narın→Narın (KJSAS, s. 150)
Çet Nura	Köy	Çet Nura→Narın→Narın (KJSAS, s. 151)
Çolpon	Ayıl ökmötü	Koçkor→Narın (KJSAS, s. 149)
Çolpon	Köy	Çolpon→Koçkor→Narın (KJSAS, s. 150)
Çolpon	Köy	Keng Bulung→Isık Ata→Çüy (KJSAS, s. 190)
Çolpon	Köy	Karakol→Aksuu→Issık Köl (KJSAS, s. 193)
Çong Kempir Öldü	Dere	Torken Nehrinin baş tarafı (KJSAS, s. 109)
Gülbahar	Köy	Kermetoo→Aravan→Oş (KJSAS, s. 155)
Kanış Kıya	Dağ geçidi	Çatkal Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 26)
Kanış Kıya	Dere	Çatkal Nehrinin sol kolu (KJSAS, s. 75)
Katın Arık	Dere	Narın Nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 80)
Katın Art	Dağ geçidi	Alay Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 27)
Katın Mazar	Dere	Arpa Nehrinin sol kolu (KJSAS, s. 80)
Kaynazarova	Ayıl ökmötü	Sokuluk→Çüy (KJSAS, s. 184)
Kelin Taygak	Ebedi kar	Canı Cer Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 51)
Kempir	Dağ	Alaykuu Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 10)
Kempir Abat	Köy	İris→Suzak→Calalabat (KJSAS, s. 137)
Kırk Kız	Ark	Talas vadisinin güneybatısında (Manas, c. 1, s. 378)
Kız Art	Dağ geçidi	Kumbel ile Babata Dağları arasında (KJSAS, s. 31)
Kız Art	Dere	Cumgal Nehrinin baş tarafı (KJSAS, s. 89)

Kız Art	Dere	Koçkor Nehrinde (KJSAS, s. 89)
Kız Art	Köy	Canı Arık→Cumgal→Narın (KJSAS, s. 148)
Kız Korgon	Dağ Tepesi	Orto Bel Dağında (KJSAS, s. 17)
Kız Korgon	Dağ Yamacı	Küngöy Alattoo Dağının güney tarafında (KJSAS, s. 45)
Kız Korgon	Dere	Arpa Nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 89)
Kız Korgon	Dere	Kara Keçe Nehrinin sol kolu (KJSAS, s. 89)
Kız Korgon	Dere	Maylısuu Nehrinin baş tarafı (KJSAS, s. 89)
Kız Köl	Ayıl ökmötü	Suzak→Calalabat (KJSAS, s. 136)
Kız Köl	Köy	Kız Köl→Suzak→Calalabat (KJSAS, s. 136)
Kız Küyöö	Köy	Kızıl Oktyabr→Kemin→Çüy (KJSAS, s. 181)
Kız Mazar	Dere	On Arça Nehrinin sol kolu (KJSAS, s. 89)
Kız Molo	Köy	Tselinnıy→Moskva→Çüy (KJSAS, s. 182)
Kızdar	Dere	Kayındı Bulak (Alaykuu) Nehrinin baş tarafı (KJSAS, s. 89)
Kızdar	Dağ	Alaykuu Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 11)
Kızdar	Vadi	Alaykuu Vadisinin güneyinde (KJSAS, s. 41)
Kiçi Çaçıkey	Dere	Talas Nehrinin sol kolu (KJSAS, s. 83)
Krupskaya	Ayıl ökmötü	Sokuluk→Çüy (KJSAS, s. 184)
Kurmancan Datka	Köy	Gülçö→Alay→Oş (KJSAS, s. 154)
Kurtka	Dere	Narın Nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 88)
Kurtka	Dağ boğazı	Moldo Dağının güney yamacında (KJSAS, s. 45)
Lyuksemburg	Ayıl ökmötü	Isık Ata→Çüy (KJSAS, s. 188)
Lyuksemburg	Köy	Lyuksemburg→Isık Ata→Çüy (KJSAS, s. 188)
Makmal	Dere	Alabuga Nehrinin sol kolu (KJSAS, s. 92)
Makmal	Dere	Kök Art Nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 92)
Makmal	Köy	Kargalık→Toguz Toroo→Calalabat (KJSAS, s. 141)
Naumina	Dağ geçidi	Türkstan Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 32)
Nura	Köy	Sarıtaş→Oş (KJSAS, s. 154)
Nura	Ebedi kar	Çong Alay Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 53)
Nura	Dağ	İç Tanrı Dağlarında (KJSAS, s. 12)
Nura	Dere	Kızılsuu Nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 93)
Orto Nura	Dere	Narın Nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 94)
Orto Nura	Köy	Çet Nura→Narın→Narın (KJSAS, s. 151)
Saykal	Dağ	Kan Tenir Dağlarında (KJSAS, s. 12)
Sekelek	Dağ geçidi	Fergana Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 33)
Suluu	Dağ	Pskem Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 13)
Suluu Kurtka	Dağ geçidi	Moldo Dağında (KJSAS, s. 34)
Şirin	Köy	Saypidin Atabekov→Suzak→Calalabat (KJSAS, s. 140)
Tokson	Dağ	Fergana Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 13)

Kempir		
Tokson Kempir	Dağ geçidi	Alay Dağ silsilesinde (KJSAS, s. 35)
Tokson Kempir	Dere	Karakulca Nehrinin sağ kolu (KJSAS, s. 102)
Totuya	Köy	İris→Suzak→Calalabat (KJSAS, s. 140)
Ümüt	Ebedi kar	Cetim Kırka dağında (KJSAS, s. 55)

Tablo 2. KADIN ADLARINDAN ESİNLENEREK KONULAN URUĞ ADLARI

URUĞ ADI	BAĞLI OLDUĞU BOY
Arzıkan	Çerik boyuna bağlı uruğ (Umar Uulu, ek bölüm)
Beş Kempir	Bagış boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 44)
Caman Kız	Bargı boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 68)
Caman Kız	Kuşçu boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 68)
Kampir	Bargı boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 89)
Kampir Uulu	Kara Bagış boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 89)
Kara Kız Uulu	Buğu boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 93)
Kızboobek	Çertike boyuna bağlı uruğ (Umar Uulu, ek bölüm)
Kızçoro	Kırgız'ın cetlerinden (Esenkul, s. 11)
Kurtka	Börü boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 117)
Kurtka	Kıpçak boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 117)
Kurtka Mergen	Sayak boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 118)
Naalı Eje	Sağ Kanat'a bağlı büyük boy (Esenkul, s. 18)
Nurke	Kangdı boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 146)
Totuya	Tınımseyit boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 177)
Uluu Katın	Munguş boyuna bağlı uruğ (Karatayev, s. 187)
Üç Kempir	Mongoldor boyuna bağlı uruğ (Esenkul, s. 32)

(8)

TÜRK DÜNYASININ HABER BÜTÜNLEŞMESİ VE BİLDİRİŞİM VASITASI SORUNU Mirazim HAYDAROV

Basit Türklerin yaşam şartları ve yaşam tarzı etkisinde oluşan Türk halklarının moral değerleri onların tarih boyunca yüksek askeri niteliklerine esas olmuştur. Türk toplulukları aslında hareketli ve disiplinli ordulardı. Bunun nedeniyle Türk halkları binlerce yıl boyunca muazzam alanları kapsayan imparatorluklar kurmuşlar. Bu Türklerin Pasifik Okyanusu ve Bengal körfezinden Orta Avrupa ve Magribe kadar topraklarda yerleşim alanını büyütmesini veya egemen tabaka olarak temelleşmesini mümkün kıldı.

Orta Çağın çoğu boyunca Orta Avrasya fiilen Türk ve Türk-Moğol imparatorlukları tarafından paylaşılmıştı. Ancak Türk dünyası hiç bir zaman dünya sahnesinde tek bir bütün olarak çıkmamış, bilakis Türk halkları tarafından yaratılan büyük devletler güçlerinin önemli kısmını kendi aralarındaki mücadelelere harcadılar.

XIX ve XX yüzyıllara doğru durum kökten değişerek Türk halkları Avrasyanın askeri ve egemen tabakasından büyük güçlerin sömürge ve yarı-sömürgelerine döndüler.

XIX yüzyılın sonu, XX yüzyıl başlarında Avrupa halkları etkisinde Türk halkları arasında etnik ilkeye dayanan ulusal bilinci yaygınlaştı. Türk dünyasında etnik ilkeye dayanan kendi tanımının ve Türk kavimleri yaşadıkları coğrafya hakkında düşünce hem de Türk halklarının medeni yakınlığı, coğrafi ve tarihi ortaklığı hakkında bilgi yayıldıkça, XX yüzyılda Türk halklarının bağımsızlığı, birliği ve kendi güç merkezini yaratmasını ortaya koyan ve amaçlayan Turancılık ideolojisi yaygınlaşıyor. Böylece, eskiden kendi aralarında hanedan, coğrafya ve din ilkeleri esasında ilişki kuran Türk kavimlerini etnik ilke esasında pekiştirmek fikri ilk kez meydana gelmiş. Çeşitli Türk halklarının temsilcileri bir birinden bağımsız olarak Turancılığı kendi halklarının milli refahı, özgürlüğü ve medeni gelişmesi politikalarının bir kısmı sanarak Turancılığın yandaşları olması bu ideolojinin objektif zorunluluğunu kanıtladı.

XX yüzyıl başları ve ortasındaki totaliter rejimler tarafından uygulanan şiddetli baskılar sonucunda Turancılık ideoloji olarak hayat hakkına bile sahip olamadan çöküşe uğradı. Turancılığa en çok zarar Stalin rejimi tarafından verilmiş ve Stalin rejimi tarafından seçkin Turancıların çoğu yokedildi.

Turancılığa verilen zararın en çoğu Türk halklarının kendi ara yaklaşması düşüncesinin özünün bile kamuoyu gözünden düşürülmesi ve Türk halklarının tarihi ve bütünleşme potansiyeli hakkındaki haber üzerinde mutlak tabu meydana gelmesinde kendi ifadesini buldu.

Türk halklarında SSCB dağılmasından sonra bile devam eden Türk dünyası hakkındaki bilginin yokluğu ve Turancılığın sanki bir şoven veya ütopyacı düşünce olarak tanınması Turancılığa verilen zararın ağırlığının en iyi tanıklığıdır.

Türk halkları temsilcileri diğer Türk ülkelerinin durumuna kıyasen Amerika, Avrupa, Rusya hakkında daha çok düşünceye sahipler. Türk halkları temsilcilerinde diğer Türk halkları hakkında bilginin ve Türk dünyası konusuna ilginin yokluğu bugünkü günün en olumsuz alametlerindedir.

Türk birliği ideolojisi propagandaya muhtaç bir ideoloji değil. Türk halkları temsilcilerinin çoğu Türk halklarının kardeş halklar olduğunu daha keşfetmemiş ve keşfettikçe onların Türk dünyasının birlik ve beraberliğini arzulaması tabiidir. Böylece Türk dünyası bütünleşmesinin ilk adımı Türk halkları temsilcilerinin Türk dünyası düşüncesi ile tanıtmak olmalı.

Türk dünyasının bütünleşmesi türlü toplantılar geçirilmesi ile gerçekleştirilemez. Çünkü Türk halklarının Türk dünyasının bölükleri olarak her hangi yakınlaşmasının gerçekleştirilmesi için Türk halkları temsilcilerinde Türk dünyasının ortaklığı hissi olmalı. Türk halkları temsilcilerine Türk halklarının ortaklığı hakkındaki şu ana kadar pek yaygınlanmayan ve diyebilirizki gizlenen bilgiyi sunmak Türk dünyası bütünleşmesinin ilk önkoşuludur.

Bütünleşme emelinde olan ülkelerin medeni yakınlığı bütünleşmenin imkanı ve dayanıklılığını sağlayan temeldir. Türk halklarının tarihi kültürel yakınlığına rağmen iki son yüzyıllık boyunca onların kendi aralarında düşman veya yalıtılmış olan devletlere dahil olması ve bu devletler de Türk halklarını parçalama politikalarını uygulamaları bugünkü günde Türk halkları arasındaki medeni bölünmeye neden olmuş.

Dünya sömürgecilik sisteminin dağılmasından sonra eski sömürgeler ve metropol ülkeler arasında Britanya Topluluğu, Birleşik Devletler Topluluğu gibi devletler bütünleşme grupları oluştu. Bunun esasında sömürgecilik döneminde oluşan ilişkiler sistemi, ortak kullanılan dil ve ortak standartların mevcut olduğu yattı.

Bu da psikolojik ve ulaşım faktörünün birinci derecede önemli olduğunun ve Türk dünyasında insani yakınlık ortamını şekillendirme zorunluluğunun kanıtıdır.

Bu nedenle bütün Türk dünyasını kapsayan tek kültürel ve haber alanını oluşturmak yani Türk halklarının medeni ortaklığını yoğunlaştırmak şimdiki dönemde Turancılığın ana hedefidir.

Türk dünyasının bütünleşmesi ilk önce medeni bütünleşme niteliğini taşıması bütünleşme objekti olarak Türk devletlerini değil belki tüm Türk topluluğunun seçilmesinin esasıdır, ve bu süreçte sivil inisiyatifin yoğunlaştırılması yani sivil örgütlerinin rolünün artırılması amaca uygundur.

Haber ve bilgi bugünkü dünyanın en etkin faktörleri sırasında bulunuyor ve silahla yanısıra kullanılan araçtır. Milletın haber egemenliğisiz dolu egemenliğe ermesi mümkün değil. Bilgi vasıtalarının hem kendi halkı hem de dünya kamuoyuna etkilemesi şimdi büyük önem taşıyor. Türk halklarının bilgi ve haber vasıtalarının şimdilikçe geride kalması Türk halklarının bazı siyasi sorunlarda daha kaybetme halinde bulunmasının nedenlerinden biri olmakta.

Türk devletleri haber vasıtalarının bir biri ile ilişkilerini yoğunlaştırmaları onları geliştirme ve güçlendirmesine hizmet edecek araçlardan biridir.

Böylece hem Türk dünyasında hem onun dışında Türk dünyası hakkında bilginin azlığı öncelikli çözümü talep eden sorundur. Dolayısıyla, televizyonun yığınsallığı ve toplum için kolaylıkça ulaşabilirliği nedeniyle yayın coğrafyası ve haber içeriği bakımından bütün Türk dünyasını kapsayan uydu televizyon kanallarının çalıştırılması Türk dünyasının bütünleşmesi önünde duran ilk önceki vazıfadır.

Bu gibi televizyonun faaliyetinin teşkil edilmesi bir kaç vakit ve gayret talep eden iş olduğundan dolayı Türk devletleri ve özerk Türk devletlerinin televizyon kanallarının tek uydunun bitişik frekanslardan yayın yapmasının bir de Türk devletleri televizyon kanallarının diğer Türk ülkeleri üzerinde yayın yapmasının ayarlanması bu sorunun önceki çözümü olarak hizmet edebilirdi.

Şu çizgi dahilinde Türk devletleri televizyon kanallarında şimdilikçe yetersizce yansıtılan Türk dünyası konusunu daha canlandırmak lazım.

Türk halklarının medeni yakınlaşması ve bütünleşmesi önünde mevcut olan problemler sırasında bildirişim problemi de var. Çuvaş ve yakut dilleri dışında bütün Türk dilleri bilim adamları tarafından karşılıklı anlayışlı sayılmasına, yani bu dillerin belli

anlamda tek dilin lehçeleri olmasına rağmen, Türk Dünyası bütün Türk halkları için kendi ara bildirişim dili olabilecek tek ortak dile sahip olmamış.

Hâlbûki dünyada tarihen ortak edebi dile sahip olan ve bunun vasıtasıyla bir kaç avantaj kazanan etnik gruplar var. Çok ülkeler veya yüz milyonlarca kişilere hizmet eden bölgesel diller mevcut. Bunlar sırasında Çince, Hintçe-Urdu, İspanca, Arapça, Fransızca, Bahasa Indonesia-Malayca, Portekizce, Almanca, Farsça ve saire.

Etnik grupların geniş coğrafyalarda yayılması ve bununla şu dillerin taşıyıcılarının sayısının gayet artması bu dillerin bölgesel olarak oluşmasını sağladı. Bu grupların bazılarını görelim.

Rus ve İngiliz dill+i halklar yeni topraklara göç ettiğinde genel olarak az nüfuslü bölgelerde yerleşmiş ve bu nedenle yerli halklarla az derecede karışmışlar. Dolayısıyla Rusların ve İngiliz dilli halkların çeşitli gruplarının dilleri ve kültürü arasında pek farklılık yoktur.

Rus ve İngiliz dilli halklardan farklı olarak Arap, İspan ve Çinliler göçlerinden önce zaten yoğun nüfüse sahip bölgelerde yerleşmişler.

Arap halkları Arap kabilelerinin çeşitli, çoğunlukla Semit kökenli halklarla karışması neticesinde oluşmuşlar ve bu karışım nedeniyle şimdiki Arap lehçeleri aslına bakılırsa bir birinden çok farkedilen ayrı dillere çevrilmiştir. Kuranı Kerimin dili olmuş klasik Arapça yüzyıllar boyu Arap halkları için tek edebi dil olarak hizmet etmiş. Bu dilin varlığı şimdi de çeşitli ülke Araplarının kendi aralarındaki bildirişim, ortak edebiyat, ortak bilgi, eğitim ve medya alanını sağlamak fırsatını yaratır.

Latin Amerika İspan dilli milletleri İspanların çeşitli kızılderili ve Afrikalı kavimleri ile türlü oranda karışması neticesinde oluşmuş. İspan dilli milletler de çeşitli lehçelerde konuşmasına rağmen ortak edebi dile sahipler.

Çin halkı aslında dili, kültürü ve malum derecede ırkında farklılığı var bir kaç kavmin grubudur. Çinlilerin güney grupları Çinlilerle çeşitli yerli kavimler karışması neticesinde oluşmuşlar. Çinlilerin mahalli gruplarının lehçeleri bir birinden çok fark ettiği sebebiyle karşılıklı anlayışsız sayılırlar. Çincenin türlü lehçelerinde türlüce teleffüz edilen kelimeler yazıda aynı hiyerogliflerle ifade edildiği durumu kolaylaştıran etkendir. Bilim adamları düşüncesine göre bütün Çin tek yazıya sahip olmasaydı çok zaman önce bir kaç devlete parçalanmış olurdu.

Ortak edebi dilin varlığı akraba etnik topluluklar için muazzam avantajlar sağlıyor. Yukarıda adı anılan etnik grupların edebi dilleri Birleşmiş Milletlerin resmi dilleridir.

Türk halkları da Doğu Siberyadan Balkanlara kadar geniş coğrafyaya yayılmışlar. Ama Türk halkları tarihen tek edebi dili kendileriyle götürmeyi ve saklamayı başaramamışlar. Türk dilleri yukarıda anılan etnik gruplarının dillerinden bir birine daha yakın olsa da Türk halklarının tek edebi dili yok.

Böyle olmakla beraber XX yüzyıllığa kadar Türk Dünyasında geniş coğrafyalarda farklı lehçelerde konuşan Türk halklarına hizmet eden bir kaç tane ortak edebi Türk dilleri mevcuttu, bunların sırasında Türki (Çağatayca) dili de anılabilir.

XX yüzyıllığında her bölge için mahalli lehçeler temeli üzerinde Türk edebi dilleri yaratılması neticesinde Türk dünyasının 30dan fazla edebi dil alanlarına parçalanması gerçekleşti.

İngiliz araştırmacısı Mark Dickense göre bolşevikler 1920-yıllarında SSCBde halkların birleştirme politikaları çerçevesinde Türk halkları için tek edebi dil kurmak fırsatına sahiptiler. Ama bu bolşeviklerin çıkarlarına aykırı olduğu nedeniyle bolşevikler sadece ayrı Türk dillerini yaratmak değil belki onların arasındaki farklılığı arttırma politikasını güttüler.

Tek bölgesel dile sahip etnik grupları Türk topluluğu ile kıyas edersek, Türk halkları tek edebi dili yarattıkları ve Türk topluluğunda kullanım için uyguladıkları takdirde bu dil de kendi potansiyeli ile bölgesel diller sırasında sanılabileceği görünür:

- 1) Çince lehçeleri – 1 200 milyon kişi civarında;
- 2) İspanca lehçeleri – 400 milyon kişi civarında;
- 3) İngilizce – 375 milyon kişi civarında;
- 4) Arapça lehçeleri – 280 milyon kişi civarında;
- 5) Rusça – 170 milyon kişi civarında;
- 6) Türk dilleri – 190 milyon kişi civarında.

Şimdi ise tek standartlaştırılmış edebi dilin yokluğundan dolayı Türk halkları devlet sınırı dışında diğer bölgesel diller – Rusça, İngilizce, Farsça, Çincelerin etkileri dairelerine bölünmüştür. Kendi aralarındaki resmi bildirişim için mesela Bağımsız Devletler Birliğinin Türk devletlerindeki Türkler Rusça kullanırlar, Türkiye ve Bağımsız Devletler Birliğinin Türk devletlerindeki Türkler kendi aralarında İngilizce kullanırlar, İranlı Türk ve Afganistanlı Türk galip ihtimalle kendi arada Farsça kullanırlar ve saire.

Bölge içinde veya devlet makyasının dışında belli bölgesel dilin üstün olduğu bölgelerdeki Türk halklarının yaklaşık sayısı budur:

	Üstün dil	Bölge	Türk nüfusunun sayısı	Toplam Türk nüfüsündeki oranı
	İngilizce	Türkiye	≈ 75 milyon	≈ 39,5%
	Rusça	Bağımsız Devletler Birliği	≈ 69 milyon	≈ 36,3%
	Farsça	İran ve Afganistan	≈ 23 milyon	≈ 12,1%
	Çince	Çin	≈ 15 milyon	≈ 7,9%

Sayısı az olan Türk halklarının çoğu, bilhassa Rusyada şimdi fiziksel ve dil asimilasyonu tehlikesindedir. Hatta Kazak, Tatar, Kırgızlar gibi çok sayılı Türk halklarında ana dil bilimi probleme dönmüştür.

Gene bir olumsuz eğilim budur ki Türk dillerinin gelişimi bir birinden bağımsız yolla geçti ve geçmeye devam ediyor, bu ise Türk dillerinin bir birinden belli derecede uzaklaşmasına neden oldu.

Türk dünyası için ortak dil vazıfasını becerebilecek dilin yaratılması Türk dünyasının medeni bütünleşmesine erme amacını kolaylaştıran faktörlerden biri olacaktı. Bu dilin mevcutluğu bütün Türk dillerinin önemini arttırarak, asimilasyon tehlikesinde olan Türk halklarına bir destek olabilirdi.

Ortak Türkçe kendi nitelikleri ile olabilir derecede bütün Türk lehçelerine yakın olmalı, bu da ortak Türkçenin bütün Türk kavimlerinin dili olarak oluşmasına hizmet edecektir.

Toplumda bir dilin yayılmasının başarısı ona belli hukuki veya en azından moral statü verilmesine bağlı. Böylece tarafsızlık ve eşitlik ortak Türk dilinin psikolojik ve siyasi nedenlerden dolayı reddedilmemesinin önemli şartıdır. Bu avantaj yani tarafsızlık örneğin Svahili dilinin Doğu Afrika ülkelerinde geniş yayılmasına hizmet etti.

Türk edebi dilleri Türk ülkelerinde mevcut olan bir kaç tane bir birinden fark eden lehçeleri birleştiren ve belli bölge lehçesi standartına göre oluşan dillerdir. Türk dillerinin bir birine sanki lehçeler derecesinde yakın olmaları göz önüne alınırsa Türk dünyası düzeyinde Türk lehçelerini birleştirme görevini yapan standartize edilen dilin yaratılması gerçekleşebilir bir hedef olduğu görünür.

Ortak dil vazıfasını belli anlamda Türkiye Türkçesi becermiş ve becermeye devam edecek. Türkiye Türkçesi Türk topluluğunun 40%ı için ana dildir ve daha yaratılması gereken ortak Türk dilinden farklı olarak milyonlarca kişi konuşan diri dildir. Dolayısıyla onun da ortak dil vazıfasını olabilir derecede becermesi için onun bütün Türk dünyası bölgelerinde öğrenilmesini teşvik etmek amaca uygundur.

Ortak Türkçe yaratma ve yaygınlaşma projesinin ne kadar başarılı olmasına bağlı olmadan Türk dillerinin bir birine yakınlığının avantajlarından yararlanmak amacıyla Türk halkları en azından aşağıdaki politikaları uygulamaları lazım:

1) Bütün Türk halkları tek alfabeğe geçmeleri lazım. Bu tek alfabe rölünü aşağıdaki nedenlerden dolayı sadece Latin alfabesi oynayabilir:

1. Alfabelerin diğer iki varyantı – kiril ve arap alfabeleri Türk halklarının en büyük asimilasyon tehditi altında yaşayan ülkeler yani Rusya, İran ve Afganistanın alfabeleridir. Latin alfabesi bu faktörün üstesinden gelme vasıtasıdır.

2. Latin alfabesi dünyada en yaygın alfabe olarak dünya bilgi sistemine en yüksek erişim vasıtasıdır.

3. Latin alfabesi Türk dilleri arasında en gelişmiş ve en çok bilgi kaynaklarına sahip olan Türkiye Türkçesiyle diğer Türk dillerinin bağlantısı vasıtasıdır.

2) Uygulanan terimlerin özdeşliğini en çok derecede sağlayacak Türk dillerinin gelişimi koordine edilmesi düzene koyulmalı.

Her bir Türk dili diğer bir Türk diline anahtardır. Yani birisi mesela Tatarca öğrenirse, onun Kazakça öğrenmesi için sadece iki-üç ay gerekecektir.

Tarih Türk halklarını nispeten yakın dillerle sağlamış. Bu büyük şanstı yararlanmak Türk halklarının borcudur. Türk dilleri bir birine ne kadar yakın olsa:

1. bir Türk halkında mevcut bilgi ve edebiyat kaynaklarından diğer bir Türk halkı tarafından yararlanması imkanı o kadar büyük olur.

2. her bir Türk dili ayrıca o kadar öneme sahip olur.

Önemlisi olan şuki hiç bir dil yerinde durmaz, bilakis bütün diller gelişim sürecinde bulunuyorlar. Türk dilleri de her zaman bir doğrultuda harekette bulunur ve bu doğrultuya gereken yön vermek, yani onların bir birlerine yakınlaşması yönünde hareket etmesine destek vermek lazım.

(9)

TÜRK ASKERİ MÜZİĞİNİN SAVAŞLARDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Dr. Timur VURAL*

ÖZET

Bu çalışmada, Türklük tarihi kadar eskilere dayanan askeri müzik kültürünün tarihsel serüvenine değinilmiştir. Savaşlarda Türk gazilerinin her an yanlarında olan askeri müzik toplulukları, onları savaşmaya, ülkeleri ve inandıkları değerler uğrunda canlarını feda etmeye teşvik etmişlerdir. Bazen savaş taktiği olan bu topluluk, bazen ise canlarını veren yiğitlere rahmet olarak savaş alanlarında sesini duyurmuştur. Askeri müziğin ne amaçlar ile kullanıldığının sergilendiği bu betimsel çalışmada, kaynak taraması sonucu elde edilen veriler ışığında tarihsel süreçte bu topluluğun önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Müzik, Mehter, Yeniçeri Bandosu, Müzikoloji, Savaşlarda Askeri Müzik.

ABSTRACT

In this study, it is mentioned that military music culture's historical adventure which based on as old as Turkish History. Military music bands have been with Turkish veterans at every time and these bands have encouraged the soldiers to fight, supreme sacrifice for the country and values which they believe. Sometimes this team has been a tactic of war; sometimes its voice has been mercy for heroes who died in wars. In this study of descriptive research, it is indicated that military music is used for what purpose and it is emphasized the importance of historical process of this team in the light of data obtained from literature.

Key Words: Military Music, Mehter, Janissary Band, Musicology, Military Music in the Battles

Giriş

Her milletin kendine özgü bir müziği ve her müziğinde kendine özgü bir icra tarzı olmuştur. Türklerdeki müziğin kökeni orduya ve dinsel müziğe dayalıdır. Yani Türklerdeki müziğin çıkış noktası, çoğu zaman din ile bütünleşen, askeri müzik ve ordudur denilebilir. Bu kadar eskilere dayanan bu gelenek, gerek icra, gerek kullanılış yerleri ve ritüelleri ile tüm dünya askeri müzik topluluklarından ayrı özelliklere sahip olmuştur. Aynı zamanda da diğer askeri müzik topluluklarının da esin kaynağı olmuştur.

Türklerdeki askeri müziğin doğuşunu Orta Asya'ya dayandırmak doğru olacaktır. 25 asırdır Türkler, Asya kıtasının en büyük kısmında, Avrupa kıtasının mühim bir kısmında ve Afrika kıtasının kuzey ve doğu kısmında uzun hâkimiyetler kurmuşlardır (Öztuna, 1976:338). Güven'in aktarımına göre, farklı isimler alan ve Anadolu'ya gelip yerleşen diğer Türk grupları gibi Oğuzların geçmişinin, milattan önce üç bin yıllarına dayandığını Roman Ghirsman, Sir Ch. William Wilson, M. Hirmer, İtalyan Türkolog E.Rossi, Prof. Vecihe Hatiboğlu ortaya koymuştur (Güven, 1986:39). Bu kaynaklar ışığında Türklerin çok geniş bir coğrafyada ve tarihin en eski dönemlerinden beri hâkimiyet sürdükleri, aynı zamanda hâkimiyet alameti olan askeri müziği, devlet geleneği olarak her daim yaşatmış oldukları anlaşılmaktadır.

* Doktor Bando Yüzbaşı, Konya Bölge Bando Komutanlığı, trvural@yahoo.com.

Türklerdeki gibi diğer birçok toplumda askeri müzik savaşlarda yer almıştır; Eski devirlerde doğu toplumlarında tokmaklı müzik aletlerinin kullanılması makbul sayılmaktayken, Grekler bu tür çalgı kullanan toplulukları barbar olarak nitelemişlerdir. Bu devirlerde Grekler savaşlarda lavta ve borazan kullanmışlardır (Farmer, 1979:604). Bu çalgıların ses yüksekliklerinin askerlere cesaret vermektense uzak olması ve doğuların kullandıkları tokmaklı davulların çok yüksek sesleri ile savaş alanlarını inletmesinin sonucu olarak korkan Grekler bu toplulukları barbar olarak nitelemiş olmalıdırlar.

Eski toplumlarda askeri müzik sürekli olarak kullanıla gelmiştir. Farmer'a göre MÖ. I. asırda İran'da gençleri silâhına çağırırken askeri müzik aletleri kullanılmakta ve aynı dönemde Hindistan hükümdarının resmi ziyaretlerinde de bu çalgılar kullanılmaktadır. Büyük İskender'e geldiğinde ise askeri müzik toplulukları davullardan oluşmaktadır. İskender bu tablhane (davulhane) ile ordusuna işaretlerde bulunmaktaydı ve düşmanlarına daha çok korku salmak için erganun (organun) çalgısını da bu topluluğa eklemiştir. Cahiliye devrinde (MS. II. yy) Araplar savaşlarda zil, def ve muganniye(Araplar İslam öncesi devirde, savaşlarda zil kullanırdı; Arap yazarlar savaşlarda sadece yaşlı kadınların ve muganniyelerin (şarkıcı kadınlar) deflerinden söz etmektedirler) kullanmaktaydılar. Uhud ve Bedir savaşlarında Araplar defli savaş çalgısı olarak kullanmıştır (Farmer, 1979:604).

Askeri müzik, askerin müziğidir, kökleri Orta Asya'ya dayanan Türk geleneğine göre toplumunun her ferdi ise askerdir. Dolayısı ile askeri müzik Türkün müziği ve silahıdır. Ordugâhlarda sabahlara kadar çaldıkları müzikler ile yiğitleri coşturan, düşmanın ise korkulu rüyaları olan askeri müzik toplulukları, savaş sırasında ise orduları bir silah gibi aynı anda ateşlemiş, ordunun savaş taktiğini komutanlara iletmiştir. Bu çalışmada Türk askeri müziğinin Hunlardan Osmanlı dönemine kadar savaşlarda kullanımına yönelik tespitler sergilenecektir.

İslamiyet Öncesi Türklerde Askeri Müzik

Girişte Türklerin günümüzden 5000 yıl öncesine kadar dayandırılan çok eski bir tarihi olduğu belirtilmiştir. Tarihi kaynaklar ve arkeolojik çalışmalar ışığında Türk kültürüne yönelik veriler Hun döneminden itibaren yoğunlaşmaktadır. Gazimihal'e göre askeri müziği güneyden batıya doğru yayanlar Türkler olmuşlardır. Hunların ordularında ve resmi törenlerinde davul, zurna, (Bu dönemde zurnanın kullanıldığına dair bilgileri Budak ve Ögel'in eserlerinden öğrenmekteyiz. Lakin bu çalgı bugünkü zurnanın bir prototipi niteliğinde olmalıdır. Budak'ın eserinde MÖ 1000 ile 100 yılları arasında zurnanın kullanılmış olduğuna dair bilgiler bulunuyor olsa da kaynakçası belirgin olmadığından bu çalışmada zikretmek doğru bulunmamıştır.) boru ve zil gibi çalgıların kullanıldığı bilinmektedir (Gazimihal, 1955:1).

“Savaş alametleri”, eski Türk devletlerinin sembolleri arasında en önde gelen işaretlerdir. Çünkü savaş alameti aynı zamanda bir savaş aleti idi. Bu alametler savaşlarda çeşitli görevler üstlenmekte idiler. Uçlarına atkuyruğu bağlanmış olan tuğlar savaşta, ordu düzeyindeki birliklerin yerlerini ve hareketlerini gösterirdi. Askeri müzik topluluğu ile davullar, ordunun hareketine her zaman bir düzen verirdi. O dönemin başkomutanı olan hakanın yanında olan ve onun komutlarına göre çalınan “hakani kös” de yüksek sesi ile ordunun hareketlerini yönlendirirdi. Hun halkı, bu kösleri ilahi güçlerin çaldığına ve seslerinin ise gök gürültüsü gibi doğaüstü bir olay olarak insanların içlerini titrettiğine inanırlardı (Ögel, 1986: 19 – 20).

Türk kültürüne yönelik birçok bilgiye Çin kaynaklarından ulaşılmaktadır. Çeşitli Çin kaynaklarında Türkler ve davulla ilgili şu bilgi verilmektedir: “M.Ö. 119'da Çin ordusunun ünlü Generali Ho Ch'ü-ping, Hunların sol büyük generaline hücum etti, birçok esirle birlikte

bayrak ile davulunu da, ele geçirdi.” Bunun öncesinde “Sağ beylerbeyinin otağının önünde dikili, kıllı Hun bayrağının altında, Hun ve Çin askerleri göğüs göğse dövüşmüşlerdir”(Ögel, 1986: 41). Ele geçirdikleri bu davul, Türklerin hâkimiyet alameti ve bir namus sembolü olduğundan ötürü önem taşımaktaydı. Yine Çin kaynaklarında “Hun taktiği kullanan Çin generali Li Ling, Hunlara karşı küçük ordusu ile ilerlerken, çan ile hareket ve davul ile de durma emri veriyordu.” (Ögel, 1986: 41) ifadesi yer alır. Bu oldukça gelişmiş bir savaş taktiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Çanın Türklerde kullanılmasına yönelik elimizdeki en eski kaynak budur.

MÖ. 115 ile 138 yıllarında Ferganaya ve belki de Baktriyan’a kadar gelen Çin general ve siyasetçisi Şan-kiyen’e göre: “bu dönemde Çinliler muharebede musikiyi kullanırlardı, fakat Türklerin savaş çalgıları daha çeşitli idi” (Köseihal, 1939: 7 – 8). Bu general dönüşünde birçok Türk çalgısını, yanında Çin sarayına götürmüştür.

Hunlularla ilgili diğer bir Çin kaynağında, Türk’lerin Çin Seddi’ni aşan süvarilerini, beraberlerindeki davula benzer çalgı aletleriyle gördükleri kayıtlıdır (Özkan, 1994: 17). Bu kadar çok anlamlar yüklenen davul, ilk zamanlardan itibaren bir savaş aleti olarak kullanılmıştır. Vural’a göre de “Hunların savaşta haykırıışlarının davul sesine karıştığı ve bunun karşı tarafı ürküttüğü” çeşitli kayıtlarda geçmiştir (Vural, 2011: 58).

Hunlarda savaş öncesi kurulan otağın önünde Hun bayrağı diyebileceğimiz tuğlara kurbanlar verilmiştir ve tuğların altında ise nevbet (davul) vurulmuştur. Ordunun yürüyüşü esnasında ise Osmanlı devletinde olduğu gibi Hun bayraklarının arkalarından davullar ilerler ve çalınırdı (Ögel, 1986: 99). Burada bahsedilen tuğ takımlarının dokuz katlı (“Kat” kelimesi her enstrüman cinsinden kaç adet olduğunu ifade etmektedir.) olduğuna dair çeşitli kayıtlar mevcuttur ve ayrıca Türklerde de dokuz rakamının uğurlu olması da bu hususu doğrular niteliktedir (Doras, Tarih yok: 11).

Bir başka Çin kaynağında, MS. IV-V. yüzyıllar arasında şimalin (burada kastedilen Türklerdir) en mühim halk edebiyatı kahramanı olan Mu Lah’ın söylediği şarkılardan söz edilmektedir. Bu şarkılardan 66 adeti tespit edilebilmiştir. Bu şarkılar, davul, flüt, kaval, gonk, boynuz, zil, tao-pi-pi-li, pi-li, hu-chia (son üç âlet üflenerek çalınır), p’i-p’a (telli bir âlet) çalgıları ile çalınmaktaydılar. Son dört çalgı Türk müzik aletleridir. Çinliler bunları daha çok eski zamanlarda Türklerden almışlar ve benimsemişlerdir. Bu şarkıların çoğu Türk ordusunda savaşlarda askeri müzik olarak veyahut resmi merasimlerde kullanılırdı(Özerdin, 1943: 90). Bu kaynak ışığında askeri müziğin Hunlar döneminden beri sözlü müzik ile bir bütün olduğu söylenebilecektir.

Kök Türk dönemine gelindiğinde ise Türk müzik kültürünü temsil edebilecek ilk Türk müzikerleri yetişmiştir. Bu dönemde 12 perdeli Türk müziği ses sistemi-kuramı Kök Türklü “Sucup Akari” (MS.560) tarafından Çinlilere tanıtılmıştır (Budak, 2006: 25). Bunun yanı sıra Hunlarda olduğu gibi askeri müzik takımı Kök Türklerde de hâkimiyet alameti olarak kullanılmıştır. Tahta çıkan hakanlara kurt başlı bir sancak (tuğ) ve davul verilmiştir. Savaşlar sırasında ordunun saldırması ve duraklaması hakanlık kösünün sesi ile belirlenirdi (Özaydın, 2007: 39). Yine Ögel’in aktarımına göre MS. 585 yılında isyan eden Kök Türk kağanı İşbara’ya Çin imparatoru yolladığı araba, kıyafet, davul ve boru ile onu Kök Türk hanı olarak tanıdığını iletmiştir (Ögel, 1986: 42).

Tuğ takımları devletin bir parçası olduğundan, törenlerin ve özellikle savaşların vazgeçilmez bir parçası idiler. Önemli siyasal anlamlar içeren tuğ takımı bu dönemde, küvrük (kös), tomruk/kübürge (davul), çeng (zil), gibi sazlardan oluşmaktadır. Bu dönemde üflemeli çalgıların tuğ takımında ön plana çıkmış olması ezgilerin daha belirgin bir hal almış olduğunu düşündürmektedir. Hükümdara ait olan bu tuğ takımlarının Kök Türklerle ait olan gök ayinlerinde de çaldıkları bilinmektedir (Vural, 2011: 135). Askeri Müzik

topluluğunun dinsel törenlerde kullanılması onu yaşamın her alanında saygın ve vazgeçilemez bir olgu olarak karşımıza çıkartmaktadır.

Bu döneme kadar Gök Tanrı inancına sahip olan Türkler, Uygurlar döneminde Mani dinini benimsemişlerdir ve bu dinin, “savaşçılık özelliklerini” kaybettiği düşünülmektedir. Mani dininin bu özelliği şüphesiz ki doğrudur. Savaşmaktan uzaklaşan ve yerleşik yaşama düzenini benimseyen Uygurlar Türk kültür yaşantısında çok önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir.

Uygurlarda tuğ takımı tıpkı Kök Türklerde olduğu gibi devletin resmi askeri müzik topluluğu olarak devam etmiştir. Finch, Uygurlardaki askeri müzik çalgısı olan davuldan şöyle bahsetmiştir: “Onlar gün ve gün geçtikçe, davula vururlar, bu adet ile duyuruları yaparlar”, “Ayın on yedinci günü, şafak sökerken, Prens Kalyanamkara en büyük davulun çıkartılıp vurulmasını ve nelerin olduğunun duyurulmasını emretti”, “Ve altın davul her yanındaki güzel ışıltılar ile sanki bir güneş gibi parlamıştır” (Finch, 1997: 321). Bu kaynak Uygurların törenlerinde önemli havadisleri duyurmak için altın davulun kullanıldığını göstermektedir.

Bu döneme ait tuğ takımlarında yırağ, küvrük/kövrük, borguy gibi çalgıların yer aldığı bilinmektedir (Tuğlacı, 1986: 3). Uygurların VIII ve IX. yüzyıllarda askeri müzikte surnay (zurna) kullandıkları, Uygurlara ait yazıtlarda, surnayın savaşlarda kullanılan bir çalgı olduğundan bahsedilmektedir (Sertkaya, 1982: 16). Surnayın askeri müzik takımlarına bu günküne benzer bir hali ile girmiş olması melodik açıdan bu toplulukta bir dönüm noktası niteliğindedir.

İslamiyet Döneminde Askeri Müzik

Türk tarihine damgasını vurmuş bir imparatorluk olan Selçuklu Devleti döneminde askeri müzik takımları varlığını sürdürmüştür. Bu devletin teşkilatı da, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi tamamen askeri bir devlet teşkilatı idi (Uzunçarşılı, 1988: 59). Selçuklu döneminde askeri müzik topluluğu nevbet, nevbet takımı, tablhane gibi isimler almıştır. Selçuklulara ait nevbet takımının kadrosu XI. yüzyılda kös, davul, boru ve zilden ibaret iken, XII. yüzyıldan itibaren bu takıma “nay-i Türkî” adı verilen Türk borusu da eklenmiştir (Tuğlacı, 1986: 4).

Nebbet anlayışı, İslamiyet ile bütünleşmiş ve zaman içinde sultanların ve meliklerin kapılarında, makamlarına göre beş veya üç sefer, namaz vakitlerinde çalınan konserler şekline yine bu dönemde dönüşmüştür. Sultanın mevkisine göre verilen bu nevbet vurma yetkisi kötüye kullanılırsa, yani fazla sayıda veya yetkisi olmayan yerlerde vurdurulursa bu bir savaş ilanı olarak kabul edilmiştir.

Sultan Mahmut Gaznevi hicri 415 (MS.1024) yılında Ceyhun’u geçmek ve diğer taraftaki Ali Tekin’i yok etmek için büyük bir ordu ile yola çıkmış, nehri geçtikten sonra askerini şöyle düzenlemişti: “Ordunun harp nizamı kurmasını buyurdu. Meymene, meysere, kalb ve iki cenaha dizildiler. Fillere de zırh ve palan giydirdiler. Sonra, yine Sultan Mahmut, topluca buk (boru), debdebe, dühul ve tabıl (Burada dühul ve tabl ikisi de davul manasındadır. Muhtemel olarak yazar kös ile davulun ayrımını yapamamış olmalıdır.) dövülmesini ve fillerin arkasında ayine-i filan ve mihre-i sepid(beyaz) ve sanga ve şedef ve bahur çalınmasını buyurdular. Bunların avazından cihan ayağa kalktı ve herkes sağır oldu (Gazimihal, 1955: 8). Burada çalınan askeri müzik havalalarının tespitinin yapılmış olması önemli olmak ile beraber, müziğin içeriğine yönelik detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Selçuklu sultanları otağlarında sefere çıkarırken cenk davulunun vurulmasını emrederlerdi. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud Bin Muhammed Tapar’ın askerleri Ocak 1127 tarihinde Darülhilafe’ye saldırınca halife otağından çıkıp nevbet vurdurmuştur (Özaydın,

2007: 39 – 40). Selçuklularda nevbet takımının savaşlarda kullanılmasına dair diğer bir örneği Erendil şöyle aktarmıştır: Nesa (Nisa, Hazar denizinin doğusunda eski Gürcan Vilayetinde bir yerdir.) savaşı 1035 yılında gerçekleşmiştir. Bu savaşta Selçukluların askeri müziği kullandıkları anlaşılmaktadır. Selçukname’de şu kayda rastlıyoruz: “Gazne, askeri orduyu yağmaya ve Salar Beg Toğdı da seyretmekle meşgul oldu. Bunlar da tam ihtiyatsız ve yağmada, düşmanı yok sanıp, kimi yatıp kimi oturur iken, Selçuklular tabl (davul) ve nakkare çalıp, bir aradan hücum edip, Gazne ordusuna göz açtırmayıp çoğunu kılıçtan geçirip kırdılar” (Erendil, 1992: 7). Çalınan davullar ve nakkareler hazırlıksız yakalanan Gaznelilerin savaşma arzularını tamamı ile bitirmiş olmalıdır.

Yine Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşu esnasında, Tuğrul Bey ile Gazneli Sultan Mesud’un haziran 1039 tarihinde yaptığı savaşlara şahit olan tarihçi Muhammed bin Hüseyin el-Beyhaki, iki tarafın tablhanelerinin vurduğu nevbetler ile etrafı dolduran kös, davul ve boruların sesleri yüzünden, cihanın yerinden oynadığını ve Sultan Mesud’un ordugâhının saldırıya geçmesi sırasında, nevbet seslerine karışan kılıç ve kalkan şakırtılarıyla muazzam bir gürültünün her yanı sardığını belirtmiştir(Özcan, 2003: 546). Bu kaynaklardan da anlaşıldığı üzere Selçuklu Sultanları savaşlara daima askeri müzik takımları ile gitmişlerdir. Sultanlar nevbet takımının beraberinde, başları üzerinde tutulan çetr denilen şemsiyeleri, sancak ve bayrakları yanlarından eksik etmemişlerdir (Uzunçarşılı, 1988: 28; Altınölçek, 1999: 752).

Türkiye Selçukluları döneminde de nevbet geleneği devam etmiştir. Bu sürece ait kaynaklarda askeri müzik içerisinde zurnaya rastlanmamaktadır (Uzunçarşılı (1988): 74. sayfasında Anadolu Selçuklularında nevbet takımlarında zurnanın yer aldığından bahsetmektedir. Kaynaklar arasındaki bu tür farklılıklar sıklık ile görülmektedir. Eserlerin müelliflerinin zurnanın yapısına dair bilgilerinin yetersiz olmasından ötürü bu tür çelişkiler mevcut olmaktadır). Zurna yerine ezgi seslendirmede, kıvrak bir yeteneği olmayan, sadece işaret ve dem sesler vererek insanın içini titreten, pirinçten yapılmış “nefir” veya “buk” adı verilen uzun boruların savaşlarda kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Bundan ötürü savaş müziğinin melodik yapıdan yoksun askerlere sadece işaret ve komutlar veren davul ve boruların ritmik gürültüsünden oluştuğu düşünülmektedir (Altınölçek, 1999: 752). Bu dönemlerde İslam geleneğine aykırı olduğu gerekçesi ile zurnanın askeri müziğin içerisinde çıkarıldığı düşünülmektedir.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Moğollar ile girişilen Köseadağ savaşında askerler atlarına bindiler ve avaz-ı kös ve tabl ile harekete azm ettiler. Savaş sırasında Anadolu askerleri Moğolların firar ettiğini zannederek sultana düşman münhezim oldu diye haber gönderdiler beşaret-i zafer vuruldu bu esnada Baycu geriye döndü ve askerlerine şiddet ile ok atmalarını ve hücumla geçmelerini emretti. Gelen oklardan Anadolu askerinin çoğu şehit oldu (Bibi, 2010:176-177). Tablhanenin bu yanlış kullanılışı, birçok Türk askerinin gafil yakalanmasına neden olduğu üzücü bir örnektir.

Bu dönemde Karamanoğulları’nın askerlerini toplamak için tablhanesi olduğu bilinmektedir. Bunun yanında Karaman beyinin atının eyer kayışında nakkaresi olduğu aynı kaynakta belirtilmektedir (Bertrandon de la Broquiere’den aktaran; Uzunçarşılı, 1988: 135). Bu tür nakkareler Orta Asya Türkleri tarafından kullanılmıştır. Savaşlarda ve göçleri esnasında haberleşmek, evcil kuşlarını yönlendirmek için kullandıkları bilinmektedir (Özalp, 2000: 432).

Osmanlı dönemine gelindiğinde “mehter” ismini alan bu müzik topluluğu, üç kıtaya hâkim olan Türk ordusunun kahramanlık türküleri çalan sazı olmuştur. XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlılar hakkında yazılmış yabancı kaynaklar yok denecek kadar azdır. Bu

tarihten sonraki ilk bilgiler Türklere komşu olan Bizans kaynaklıdır. Türklerin başlı başına bir ilgi kaynağı haline gelmesi İstanbul'un fethinden sonradır (Aksoy, 1994: 21).

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettiği güne ait şu tasvirler mehterin savaşlardaki yerinin kavranmasında faydalı olacaktır. "Topların ağzından çıkan duman tüm gökyüzünü sardı. Sonra bir kara duman şehri istila etti. Yer yerinden oynadı. Sanki o devrin atom bombası kullanılmıştı. Toplar atılırken Okmeydanı'na dolmuş binlerce ulema (bilgin), hep bir ağızdan "Tekbir" getirmeye başladılar. Yüzlerce davul ve zurnanın seslerinden gök inliyordu. Osmanlı ordusuyla beraber, mehter de savaş meydanında idi. Fatih, İstanbul surlarının önüne geldiği zaman, 300 kişilik mehter takımında 100 zurna, 70 davul durmadan cenk havası çalıyor, "kalp ve ruhları" çüş u huşura getiriyordu. Okmeydanı'ndaki ikinci bir mehter de Haliç surlarına hücum eden kıtaların harp şevkini arttırıyordu."(Şahiner, 2007: 19) Fatih'in hazırladığı bu mehter takımı bu zafer için yaptığı büyük hazırlıkların bir yansıması olmalıdır. Bu döneme kadar bu büyüklükte bir askeri müzik topluluğuna kaynaklarda rastlanmamıştır.

1473 yılına geldiğinde Otlukbeli muharebesinde, Osmanlı ordusu ile Akkoyunlu ordusunun savaşları esnasında, Akkoyunluların tablhone ve nekkare denilen askeri müzik toplulukları bulunmaktadır. Bu muharebe esnasında Tablhane çalınarak askerlere cesaret verilmiştir(Uzuçarşılı, 1988: 288).

Edebi metinlerde görülen "çeng ü çağana" ve "çeng-i harbi" kelimelerindeki çeng telli bir çalgı olan çeng değildir. Parmak zili veya savaş meydanlarında çalınan ziller kastedilmiştir. Şu iki metinde görüldüğü üzere: 1526 Mohaç meydan savaşında "Türk askeri yaklaştı ve iki yandan kösler çalınıp çengi-i harbiler çalındı ve iki asker birbirine karıştılar." (Tarih-i Peçevi, c.1, s:113) Bir diğeri örneği ise Türk askerinin 1670'te Manya yalılarında doğru ilerleyişine şahit olan Evliya Çelebi aktarmıştır: "Yedi yerden sancak beyleri tabıl, kudüm, çeng-i harbileri döverek dağlar ve beller inil inil inleyerek ..." (Gazimihal, 1955: 4)

Türkler XVII. yüzyıla geldiğinde, savaşlarda kullanılmış olan en büyük askeri müzik topluluğunu Avrupa'nın önemli bir başkentinin Viyana'nın surları önünde kullanmışlardır. "1683 yılının 12 Eylül günü Viyana varoşlarındaki Kahlenberg eteğinde kös vuran mehteran, Türklerin savaş meydanlarına getirdikleri en büyük mehter takımındadır. 3250 müzisyenden oluşan mehter yeri göğü inletirken davul, zurna, zil ve daha çok farklı çalgıların aynı anda çıkardığı ses, Avrupa insanı tarafından ilk defa duyuluyordu. Avrupalı devlet adamı ve asker liderlerin savaş meydanlarından yabancı olmadıkları mehteran bu defa Viyana'da, hem de kalenin önünde kös vurmakta idi. Avusturya ile hanedan bağlılığı olan ve Kaiser Lepold'un imdadına ilk yetişen Bavyera askerleri, dolayısı ile kuşatmanın başından bu yana Türk ordusuna karşı savaştıklarından, neredeyse mehterin hangi saatte hangi makamda hangi marşları çalacağını ezberleyecek kadar etkisi altında kalmışlardı." (Çelik, 2009: 256)

Adeta savaşın şiddetini ve gidişatını tayin eden bir hücum ya da yavaşlama emirlerinin müzik ile anlatılışı gibi idi. Uzayan kuşatma boyunca sabah, öğle ve akşam saatlerinde çok değişik ritimli müzikleri ile Osmanlı ordusunu motive eden mehter takımında 140 adet davul bulunuyor ve her bir davulu altı kişi taşıyordu. Bu davullar dört ile altı deve derisi birbirine eklenerek meydana getiriliyordu. Kuşatma anında kale içinde bulunan Avusturyalı tarihçiler daha sonra yazdıkları savaş raporları ve hatıralarında kale önlerindeki mehterin davul sesinin 40 kilometrelik mesafeden bile duyulduğundan bahsederler. Türklerin karşısındaki Hıristiyan savunmacıların kulağına korkunç gelen müziğin kullanıldığı çalgılar o kadar yabancı idi ki, ney, zurna, zil ve davul ile ilk defa karşılaşılıyorlardı. Avrupalının bu alışılmadık müzik türüne hayranlığı ve korkusu aynı boyutta idi (Çelik, 2009: 257).

1695 yılına gelindiğinde Sultan I. Mustafa kumandasındaki Türk ordusu, Alman ordusu ile Lugoş Ovasında karşılaşmışlardır. Savaştan evvel Türk hakanı, saba makamında mehter havaları çaldırmaya başlamıştır. Bütün Lugoş Ovası mehter nağmeleri ile inliyordu. Alman komutanı Vctarini, mehter nağmelerinden dehşete düşmüş ve etrafındakilere şöyle demiştir:“-Duyuyor musunuz? Bu kadar yıl savaşa girdim, böyle insana dehşet veren bir nağme duymadım.”(Anadol vd, 2007: 629) İlk haçlı seferinde Avrupalı askerlerin bu gibi Osmanlı velveleleri karşısında fazlasıyla bulanıp acemilik çektikleri bilinmektedir. Kendi ordularında da benzer takımlar kurmak ihtiyacının işte o kaygıdan doğduğu anlaşılmaktadır. Avrupa’da birçok ülkede ve özellikle Almanya’da Osmanlı usulü mehter takımlarına bu dönemden sonra rastlanmaktadır(Çelik, 2006: 2167).

Savaş başlar başlamaz mehterhaneyi susturmaya çalışmak “düşman sancağına el atmak” kadar önemli bir hedef sayılırdı. Sultanlarının yanı başında çalan mehterhane sustuğunda, Türk askerleri bir terslik olduğunu bilirlerdi. Osmanlı gazilerini kükreten çeng-i harbilerin susturulması ve velvelenin dinmesi, Avrupalı askerinin cesaretini arttırıyordu. Çeng-i harbi ritimleri ile “Allah Allah” korosunun ahengi düşmanı yıldırma için birebirdi. XVI. Yüzyılda Umur Beyin yiğitlerine karşı denizden asker çıkaran düşmanla, İzmir’de kanlı savaşlar olurken günlerce gümbürdeyen mehterhaneden siniri bozulan karşı taraf, müzik topluluğunu hedef edinmek zorunda kalmıştır; fakat eli silahsız askeri müzisyenlere saldırılması Türk askerlerini daha da öfkelenendirir ve düşmanın tamamı kılıçtan geçirilir (Gazimihal, 1955: 8).

Müzik topluluğu çalgılarında harp de velveleli sesleri haricinde de faydalanılmış olduğuna dair bazı örnekler şöyledir: Üç yıl süren Kandiye kuşatmasının dehşetini yer altı sığınaklarından takip eden Evliya Çelebi, “düşman tarafından lağım kazılıp kazılmadığını” kontrol için bizim taraftan kazılan derin oyukların en ileri noktalarına davullar yatırılıp derilerinin üstüne bir miktar kum döküldüğünü, öte yanda kazmalar çalışıyorsa kum tanelerinin sıçrayarak lağım teşkilatının yaklaştığını haber verdiklerini, o noktadan karşılık tedbir alındığını anlatır. Başka eski bir harp hilesi ise şöyledir: Germiyanoglu Birinci Yakup Bey, Menderes suyu üzerindeki Tripolis şehrini zapt edebilmek için Türkler planlarına göre, içleri buğday dolu olduğunu söyledikleri sandıklara cengâverler yerleştirirler. Bunları, içlerine yine asker koydukları çalgılar yani koca kösler ile birlikte şehir kapısından teslim ve içeri sevkinin sağladılar. Kaleye giren yiğitler gece yarısını fırsat bilerek bir işaret ile meydana çıkarlar ve kösleri çalmaya başlarlar, dışarıdan da saldıran Türklerin yardımıyla kaleyi içlerden fethederler (Gazimihal, 1955: 9).

Osmanlı ordusu yürüyüş kolunda bir menzilden diğer bir menzile ilerlerken askerin düzenli yürümesi için ve savaş anında düzenin sağlanması için mehter çalınırdı. Ordu istenilen menzile geldiğinde ikindi namazından sonra mehter takımı konser vererek askere moral verirdi. Yatsı namazından sonrada geç vakitlere kadar mehter konserleri devam ederdi. Muharebe esnasında çalınan usuller bellidir. Askerin safta toplanması, saf tutması ve muharebenin başlaması için çalınan davula çeng-i harbi denilirdi. Hatta bazı savaşların kaybedilmesine sebep olarak, yanlış zamanlarda çalınan mehterlerden dolayı kurulamayan saflar gösterilmektedir. Biten bir savaştan sonra divan toplantısını haber vermek için ve muharebede galibiyet alındığında aynı usul çalınmaktadır. Bu hususa ek olarak hücumun yavaş veya hızlı olması da mehterin temposuyla ayarlanıyordu (Türkmen, 2009: 67-68).

Savaşta hava kararınca askerin dağılarak ayrı düşmemesi içinde mehter belli müzikler çalardı. Bu usullere tabl-ı asayiş denirdi. Bu nameler duyulduktan sonra askerler savaşmayı bırakır ve kurdukları karakollarda günün doğmasını beklerlerdi. Ordugâhı muhafaza eden karakol erlerinin ve nöbet tutan askerleri uyanık tutmak için belli bir tempoda davullar çalınır ve “yektir Allah” diye nağmeler söylenirdi.

SONUÇ

Türklerde askeri müziğin varlığı Türk tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Hunlardan Osmanlı dönemine kadar askeri müzik geleneği, işlediği dini ve kahramanlık motifleri ile savaşçılara moral verirken, muharebeye yönelik taktikleri ile her daim Türk kumandanlarının vazgeçilmez bir silahı olmuştur. Türkler bu topluluğu değişen kadroları ile var oldukları her dönemde savaşlarından eksik etmemişlerdir. Birçok yabancı milletin korkulu rüyaları olan bu askeri müzik toplulukları zaman içinde onların askeri müzik geleneğinin temellerini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Aksoy, Bülent (1994), Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlıda Musiki, Pan Yayıncılık, İstanbul.

Altınölçek, Haşmet (1999), Askeri Musiki Geleneği ve Mehterhanenin Bir Kurum Olarak Yerleşme Süreci, OA. Cilt: 10, Balkan Ciltevi, İstanbul.

Anadol, Cemal, Fazile Abbasova, Nazile Abbaslı (2007), Türk Kültür ve Medeniyeti, Bilge karınca yayınevi, İstanbul.

Bibi, İbn, aktaran: Mükrimin Halil Yinanç, Hazırlayanlar: Refet Yinanç, Ömer Özkan (2010), Selçukname, Kitabevi Yayınları, no: 309 İstanbul.

Budak, Ogün Atilla (2006), Türk Müziğinin Kökeni Gelişimi, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Çelik, Latif (2006), Alman Bando Takımları Mehterin Kopyasıdır, 6. Uluslar arası Türk Kültür Kongresi, Basılmış Bildiri, Ankara.

Çelik, Latif (2009), Turkische Spuren in Deutschland - Almanya'da Türk izleri 2, Auflage, logophon Verlag GmbH- Mainz.

Doras, Sabahattin (Tarih yok), Mehterhane, Türkiye Turing ve Otomotiv Kurumu.

Erendil, Muzaffer (1992), Dünden Bugüne Mehter, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Farmer, Henry George (1992), Tablhane, İA., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Finch, Roger (1997) Musical Instruments in Uigur Literature and Art, Uluslar Arası Osmanlı Öncesi Türk Kongresi Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:119, Ankara.

Gazimihal, Mahmud R. (1955), Türk Askeri Muzıkları Tarihi, Maarif Basımevi, İstanbul.

Güven, Rahmi O. (1986), Türk Musikisinin Kökleri ve Batıya Yansıması, Türk Musikisinin Dünü Bugünü Yarını Bildiri Kitabı, Hazırlayan: Fevzi Halıcı, Sevinç Matbaası, Konya.

Kösemihal, Mahmud R. (1939), Türkiye-Avrupa Musiki Münasebetleri, Numune Matbaası, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (1986), Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlar, Cilt:8, Ankara.

Özalp, M.Nazmi (2000), Türk Musikisi Tarihi II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Özaydın, Abdülkerim (2007), Nevbet, İA., İstanbul.

Özcan, Nuri (2003), "Mehter", İA., Cilt: 28, Ankara.

Özerdin, Muhaddere N. (1943), M. S. 4-5 inci Asırlarda Çin'in Şimalinde Hanedan Kuran Türklerin Şiirleri, Ankara, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, Ankara.

Özkan, İ. Hakkı (1994), Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Öztuna, Yılmaz (1976), Türk Musikisi Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Cilt:2 Kısım 2, İstanbul.

Sertkaya, Osman F. (1982), Eski Türkçede Musiki Terimleri ve Musiki Alet İsimleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.

Şahiner, Necmeddin (2007), Mehter, Elips Kitap, İstanbul.

Tuğlacı, Pars (1986), Mehterhane'den Bando'ya, Cem Yayınevi, İstanbul.

Türkmen, Mustafa Nuri (2009), Osmanlı'da Askeri Müzik: Mehter, Barış Matbaası, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988), Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Vural, Feyzan Göher (2011), İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültür ve Müzik, Çizgi Kitabevi, Konya.

(10)

KUTADGU BİLİĞ'İN ÜÇ BOYUTU VE TOPLUM SINIFLANDIRMASI

Doç. Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU¹⁴²

ÖZET

Türklerin inanç, ahlâk, kültür ve düşünce yapılarıyla ilgili bilgiler veren ilk edebî eserlerden biri de Kutadgu Biligidir. Gündoğdu adında bir kahraman etrafında oluşturulması, diyaloglar şeklinde kurgulanması, gerek şekil gerekse iç özellikler bakımından çok düzenli bir eser olması en önemli özelliklerindedir. Eser, hem şekil hem de muhteva özellikleri bakımından Türklerin ulaştığı kültür seviyesini de gösterir. Eserden anlaşıldığı kadarıyla Yusuf Has Hacib, toplumbilim, siyasetbilim, ahlâk ve din konularında devrin önemli insanları arasındadır. Kendisini toplum ve devlet yönetimi hakkında sorumlu görmüş, iyi bir insan ve yönetimin nasıl olması gerektiği hakkında hem kişilere hem de kurumların başında bulunan yöneticilere tavsiyelerde bulunmuştur. Pek çok filozof ve edebiyatçının yaptığı gibi o da bu edebî eserini topluma yön vermek amacıyla düzenlemiştir. Asırlarca değişmeyen evrensel değerlere yer verdiği eserdeki görüşlerin ve yargıların modern bilimlerin bulgularıyla da örtüşen yanlarının bulunması eserin önemini daha da artırmaktadır.

Bilindiği üzere her alanda sağlıklı gelişmenin olmasında daha önce yapılan çalışma, gözlem, deney ve bulguların da katkısı bulunmaktadır. Özellikle “eski”liğinden söz edilemeyecek “kültür” söz konusu olduğunda bu katkı daha da artmaktadır. Türk İslam kültürünün köşe taşlarından biri olan Kutadgu Bilig, kültürün asla “eski” olarak nitelendirilmeyeceğini, her asırda her kültürden yararlanılabilecek yanlar olduğunu gösteren somut bir örnek olarak önümüzde durmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bilgi, kanun, akıl, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib

ABSTRACT

One of the first literary books given knowledges about the structures of culture, ethic and thought is Kutadgu Bilig in Turkish Islamic literature. Most important features of the book is being constructed around a hero called Gündoğdu and being a systematic work both for internal and external features. It shows also culturel level that Turcs reached contextually and formally. Yusuf Has Hacib is one of the important men of the era in sociology, political sciences, ethics and religion as it had been understood in his work. He had seen himself responsible about society, state government and had given advise how a good administrator and administration must be. He prepared his work to lead the society as many men of letters and thinker had done. Taking place global values in the work and opinions and judgements overlap with the indications of modern sciences increase the importance of work in addition.

Works, experimentals, observations, evidences being made beforehand has a contribution in the healthy progress in every field today. Especially on culture which never will be mentioned as old this contribution grows more. Kutadgu Bilig the headstone of Turkish Islamic culture stand in front of us a concrete example that culture never will be named as old and in every culture there are portions to be benefitted.

Keywords: Knowledge, law, reason, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib.

¹⁴² Doç. Dr. Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Öğrt. Ü.

Giriş

Türk İslam edebiyatının ilk ürünlerinden olan Divanu Lügati't-Türk, toplumun dış yapısını dile getirirken Kutadgu Bilig içyapısını dile getirir. Her iki yapının da kalıcı olarak kültürde bir şekilde varlığını sürdürdükleri bilinmektedir. Türk İslam kültürünün iç yüzünü ortaya koyan Kutadgu Bilig, bu bakımdan toplumu ve bireyi sadece anlamakta değil, yönetmek ve yönlendirmekte de yardımcı olacak önemli bir eserdir.

Geçmiş toplumları olduğu gibi, günümüz toplumlarını da daha iyi anlamak, sağlıklı değerlendirmeler yapmak için bu tür eserlerin daha sık ve ayrıntılı incelenmesi gerekir. Bu bağlamda Veled Çelebi İzbudak eserin önemini şöyle dile getirir:

“Kutadgu Bilig meşhur Şeh-nâme'den hiç de aşağı kalmayan bir eserdir. Belki de Şeh-nâme'den çok daha yukarıdadır. Çünkü Şeh-nâme esatirî bir takım masallardan ibarettir. Kutadgu Bilig ise yazıldığı zamana ait Türklerin ahlâk meselelerini gayet büyük bir hakikatle anlatmaktadır. Mazisini bilmek isteyen her Türk için son derece lüzumlu bir kitaptır. Ben öyle zannediyorum ki, İranlıların bir Şeh-nâme günü yaptıkları gibi biz de bir Kutadgu Bilig günü yapacağız. Kutadgu Bilig günü yapmak bizim için bir vazifedir.”¹⁴³

Burada Türk İslam kültürünün, üzerinde pek çok ve çeşitli çalışmalar yapılan bu önemli eserinin bazı özelliklerine dikkat çekilmeye çalışılacak ve sırası ile:

Kutadgu Bilig ve İçerikle ilgili Bazı Özellikleri,

Kutadgu Bilig'in Temel Dayanağı,

Kut ve Üç Boyut,

Kutadgu Bilig'in Üç Boyutlu Toplum Sınıflandırması konuları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Kutadgu Bilig ve İçerikle İlgili Bazı Özellikleri

Balasagun doğumlu Yusuf, elli yaşları civarında, on sekiz ayda tamamladığı meşhur eseri Kutadgu Bilig'i Balasagun'da yazmış ve Karahanlı hükümdarı Ebu Ali Hasan b. Süleyman Aslan'a sununca “has hacib” ünvanını almıştır. Eserde önemli bir makam olan “haciblik” ve “ulu hacib”le ilgili bir bölüm de bulunmaktadır. Eserin yazıldığı tarih olarak h.462/m.1070 tahmin edilmektedir. Üç “feülün” bir “feül” vezniyle yazılan eserin tamamı 6645 beyittir. Eserde 2861 kelime kullanılmış; yabancı kelime sayısı 413'tür; bunun 334'ü Arapça, 79'u Farsçadır. Eserin Herat, Fergana ve Mısır'da nüshaları bulunmaktadır.

Kitaba sonradan ilâve edilen ve Yusuf Has Hacib ile alâkası olmayan mensur ve manzum mukaddimelerden sonra ilk bölüm “Tanrı azze ve cellenin medhi” ile başlar; klâsik mesnevilerde ve divanlarda olduğu üzere hiyerarşik bir düzen içerisinde Peygamber, dört sahabe, bahar mevsimi ile hükümdar Buğra Han'ın methi yapıldıktan sonra Tevhid konusuna değinilir.

Her şeyi yaratan Allah'tır ve her şey O'na muhtaçtır. Yaratılmışların en mükemmeli insan, insanın en seçkini de Peygamber'dir; O, gaye varlık olan insanın doğru yoldan sapmaması için gönderilen, karanlık gecede bir ışık, bir davetçidir. Sahabelerse O'nun dostları, müşavirleridir ve daha sağlıklı bir toplum oluşturma yolunda dine hizmet etmişlerdir.

Bu bölümlerden sonra kitabın temel dayanağı ve insan için vazgeçilmez nitelikler olan, sonraki bölümlerde de sık sık tekrarlanacak olan akıl, bilgi, dilin faydaları ve zararları, iyilik etmenin faziletleriyle ilgili, hiçbir asırda değişmeyecek evrensel değerler üzerinde durulur.

¹⁴³ Nevin Korucuoğlu, Veled Çelebi İzbudak, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994, s. 65.

Yusuf Has Hacib'in kitabında izlediği metot, bütünden parçaya ve parçadan bütüne doğru bir akış izler. Bu akış Tanrı, yaratılanlar ve ahirete kadar yine Yaratıcı'da sonlanmak üzere devam eder. Bu genel çerçeve içerisinde anlatılan her şey, birey ve neticede toplumsal yarar gözetilerek değerlendirilir.

Klasik kozmolojide ve Türk İslam kültürünün genelinde olduğu gibi K.B'de de evren, insanla birlikte bir bütün olarak değerlendirilmiştir. İnsanda olan bütün özellikler evrende de vardır. Kitabına kâinatın Allah tarafından yaratılışının hikâyesiyle başlayan Yusuf yıldızlardan, burçlardan bahseder (Buradan Yusuf'un, devrin astronomi bilgisinden haberdar olduğunun anlaşıldığı söylenebilir) ve yaratılışın temel esasları olan dört unsurdan söz eder. Toprak, ateş, hava ve sudan ibaret olan bu dört unsur bir benzetme çerçevesinde yer alır.

Yûsuf gibi, klâsik pek çok yazar ve şairin şu ya da bu şekilde, hayatın temeli olan "anasır-ı erbaa"ya, eserlerinde yer verdikleri görülür¹⁴⁴. Yusuf şöyle der:

Bu dört sahabe benim için dört unsur gibidir
Unsurlar denkleşirse gerçek hayat vücuda gelir¹⁴⁵

Dört unsura, aşçı-başından söz ederken de temas edilir ve "Beylerin kendilerinin ve onları meydana getiren dört unsurun da temiz olduğu; yemeğin de temiz olması (b.2845)¹⁴⁶ gerektiği söylenir. Çünkü bugün olduğu gibi eski hekimler de yiyeceklerin insan tabiatı ve fizyonomisi üzerinde etkili olduğuna inanıyorlardı.

Gerçek hayatın oluşması nasıl bu dört unsur olmadan olmazsa Allah'a iman olmadan da gerçek hayattan söz edilemez. Yine aynı bölümde ifade edildiği gibi bu iman, O'nun bir olduğuna, eşi benzeri olmadığına, mekândan münezzehe olduğuna imandır ve mahlûkların aklı O'nun nasıl olduğuna ermediği için iman eden kişi, aklını işe karıştırarak O'nun zatının nasıl olduğunu araştırmaya kalkmamalıdır.

Baharın methinin yapıldığı bölümde kurumuş ağaçların yeşillendiğinden, tabiatın canlandığından ve böylece dünyanın yeniden süslerini takındığından bahsedilir. Bahar mevsimi nasıl dünyanın süsü, ziyetiyse Hakan da tıpkı bahar mevsimi gibi dünyanın süsü; dinin izzeti, devletin yarıcısı, milletin tacı, şeriatın hadimidir.

Bilindiği gibi Yusuf, eserini Tabgaç Bugra Han'a sunmuştur. Hakan'ın methinin yapıldığı bölümde sıfatları da anılır ve Bugra Han'ın cömert, kimseyi incitmeyen, vefakâr, asil, alçak gönüllü, yumuşak huylu ve şefkatli olduğu belirtilir. Bu ifadelerle Yusuf, bir

*Doç. Dr. Erciyes Ü. İlahiyat Fak. Öğret. Üye.

¹⁴⁴ Yunan felsefesinden İslam'a geçen anasır-ı erbaa "hava, ateş, su ve toprak" ve bunlara benzetilen "kalem ehli, kılıç ehli, sanat ehli ve çiftçiler" başta anlatılan konulardır. Vücutta bulunan uzuvlarla cemiyette bulunan idârî mekanizma arasında yapılan benzetmeler yine bunların özelliklerindedir. İlim adamları vücutta kana, asker balgama, hazine mideye benzetilmektedir. Bir başka yerde de "ulema su; asker ateş; tüccar ve sanatkâr hava; halk da toprağa benzetilmiştir. (Prof. Dr. Ahmet Uğur, Osmanlı Siyaset-nâmeleri, Kültür ve Sanat Yayınları, s.105.)

¹⁴⁵ "Dört basit cisim vardır. Bunlar insan ve hayvan vücutlarının ilk maddeleridir. Çünkü birleşik cisimler çeşitli maddelerin birleşiminden meydana gelir. İkisi hafif ateş ve hava; ikisi ağır su ve toprak olmak üzere dört unsurdur. Yusuf'un bu bilgilerden haberdar bulunduğunu yukarıdaki açıklamalara çok benzer olan şu görüşlerinden de anlıyoruz:

"Ben, senin tabiatını izah edeyim; bu ya kıvı, sarı, ak veya kara olur. Bunlardan herbiri diğerine düşmandır; düşman düşmana yaklaşınca bu renkler ile ayırt edilir. Tabiatı mutedil tutmak için, insanın akıllı olması gerekir; uygun olan ne ise ancak o şeyler yenmelidir. (Kutadgu Bilig, Yusuf Has Nacib, Hazırlayan: Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.335, beyit: 4632-34, Ankara 1994)

¹⁴⁶ Beyit numaralarında "Kutadgu Bilig, Yusuf Has Nacib, Hazırlayan: Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994" künyeli eseri temel alınmıştır.

tarafından Hakan'ı methederken, diğer taraftan da kendisine bahşedilen bu sıfatlardan dolayı Tanrı'ya şükretmesi ve O'nu unutmaması nasihatinde bulunur:

Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi
Adını bin kere zikrederek O'na şükür lâzımdır

Hakan, tahta oturunca dünya asayişe kavuşmuştur; asayişi ve nizamı sağlayan kanundur. Hakan'ın adını yükseltmesi ve dünyaya nam ve şanını yayması da kanunla olmuştur.

Yaratılış kanunlarında nihaî hedef nasıl insansa hükümlerinin de nihaî hedefi insandır.

“Her şeyi Yoluna koyan Tanrım bunları da (gezegenleri) yola getirdi
Tanzim etti, düzeltti ve birbirleri ile karıştırdı.” diyerek

“Bundan sonra imdi insandan bahsettim;
Onun değeri bilgi, akıl ve anlayıştır.” der.

Sonra, yukarıda da söylendiği gibi evrensel değerler tekrar tekrar anılarak ideal insan modeli ve devlet düzeni, dinî bakış açısı da göz önünde bulundurularak çizilmeye çalışılır. Bu model çizilirken insanlar arasında bir ayırım, bir tabakalaşma gözetilmemiş, ister bey olsun ister halktan biri, herkesin bu temel esaslara uyması gerektiği tavsiye edilmiştir.

Kutadgu Bilig'in Temel Dayanağı

Yukarıda da değinildiği gibi değeri, yaşadığımız çağda daha da iyi anlaşılabilir bilgi, Yusuf Has Hacib'in eserinin adeta temel dayanağını oluşturur. Çünkü bireysel ya da toplumsal huzur ve refaha ancak bilgi sayesinde ulaşılır. O'na göre; dünyada bilgiden daha aziz bir şey yoktur ve insana yapılacak en büyük hakaret bilgisiz olduğunun söylenmesidir.

Bizden önce göçenlere dikkat edersen
İster halktan ister dünyayı elinde tutan beylerden olsun
Bunlardan hangileri bilgiyi buldu ise
Onlar zamaneye ve dünyaya hakim olmuştur
Dünya beylerinden hangileri bilgili olmuş ise
İyi nizam koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur
Bu gün de kimler iyilik ile şöhret kazanmışlarsa
İyilerin başında en önce onlar gelir
Bilgisiz muhakkak ki kördür
Ey gözsüz kör bilgiden nasibini al

Bilgili toplumun beyi de bilgili olur. Dünyaya hakim olmak ve onu idare etmek için pek çok fazilet, akıl ve bilgi lâzımdır. Şayet bilgisiz, başköşede bir yer tutmuşsa o köşe bir eşiktir; eğer bilgili biri eşikte ise o eşik başköşedir.

Yusuf, eserinin kahramanı Gündoğdu'dan söz ederken de onun bu temel değere sahip olduğunu söyleyerek işe başlar:

Bu dünyada bir bey vardı, hakîm ve bilgin bir baş idi
Beylik içinde uzun bir ömür sürdü; bu bey Gündoğdu idi.

Akıl ve bilginin olduğu yerde herhangi bir olumsuzluğun olması mümkün değildir. Ferdin mutluluğunun temeli bunlar olduğu gibi toplumun huzur içinde yaşamasının temeli de bunlardır.

Yusuf, dört şey üzerine söylediğini belirttiği, kitabın manası üzerinde durduğu bölümde de doğrudan doğruya gençliğe seslenerek kitabının, iki dünyayı da tutan bir el gibi olduğunu, mesut olacak olanların da ancak iki dünyayı da elinde tutanlar olacağını hatırlatır ve henüz zaman geçmeden; ihtiyarlık, kapısını çalmadan okuyarak, yazılanlardan yararlanmasını öğütler.

Eserin temel hedefi bilgili, müreffeh bir toplumun oluşturulmasına hizmet etmektir. Yönetenler bu hedefe ulaşmakta, halkın işini düzenlemede seçilmiş insanlardır.

Eserin, iyilik etmenin yararlarından bahsedildiği bölümünde iki tür asil insanın olduğundan bahsedilir ve bunların, insanlara baş olduğu söylenir. Bu ikisinin dışında kalanların hayvan sürüsünden bir farkı yoktur. Bir başka yerde de yine iki tür insandan bahsedilir; biri öğreten, biri öğrenen; bu ikisi dışındakiler hayvan gibidir (3217vd.). Burada da bilgi toplumunun ısrarla vurgulandığı, hayvanlarla insanlar arasındaki temel ayırımın bilgilenme ve bilgiyi kullanma olduğu görülmektedir.

Kut ve Üç Boyut

Kutadgu Bilig, pek çok araştırmacının değindiği gibi ‘Devlete erişme bilgisi’ nin yanı sıra ‘Saadet veren bilgi’ anlamına da gelmektedir¹⁴⁷. Çünkü kut, burada iki cihanda aziz eden bir devlet anlamına gelmektedir ve eserde insanı öncelikle yaşanan dünyada mutlu kılacak ilkeler anlatılmaktadır. “Kut” sözcüğü burada bir topluluğu yönetmek söz konusu olduğunda ‘Tanrı’nın vermiş olduğu devlet idare etme yetki ve şansı’ anlamına da gelmektedir¹⁴⁸. Uygur kağanlarının kendilerinin Tanrı buyruğuyla kağan olduklarına inanmalarında olduğu gibi Türk hakanlarınca ‘Kut’, bir unvan olarak da kullanılmıştı. Yani hükümdarlar Tanrı kendilerine kut verdiği için kağan olurlar ve milletin başına geçerlerdi. Uygur kağanlarına ait olan ‘ıdukkut’, Tanrı tarafından gönderilmiş ‘talih ve kutsallık’ anlamına gelmektedir¹⁴⁹.

Eserden anlaşıldığına göre Yusuf, devrinin birçok bilgisine hâkimdi ve eserini sadece devlet adamları için değil, her sınıftan halk için, insanların yararlanabileceği bir siyasetname, ahlâk ve mutluluğa giden yolları gösteren bir kitap olarak yazmıştır. Bu nedenle kitap için, İslam inancı çerçevesinde oluşturulmak istenen birey, toplum ve devlet düzeninin bir felsefesidir de denebilir. Çünkü eserde konular, milleti oluşturan üç unsur, Töre – Devlet – Halk bağlamında ve bireysel, toplumsal, uhrevi açılardan hareketle ele alınmış; Kur’an ve hadisler başta olmak üzere çağın ulaştığı bilgilerle birlikte geleneksel kültür yeterince kullanılmaya çalışılmıştır. Eserin söz konusu üç boyutla ele alınmasının yanında toplumun çeşitli açılardan sınıflandırılmasına çalışılması da oldukça önemlidir.

Eser, bireysel boyutuyla ele alındığında; Gündoğdu, Aydoğdu, Ögdülmiş, Ogdurmuş isimleriyle temsil edilen kişiler aracılığıyla herkesi kuşatan bir nasihat-nâmedir. Yusuf, bu isimlerle insan melekelerini: Adaletten (töre-Gündoğdu); iktidar ve akıldan (Aydoğdu, Ögdülmiş); inançtan (Ogdurmuş) ibaret bularak teşhis etmiştir¹⁵⁰.

Eser, toplumsal boyutuyla: Yasa, yönetenler ve yönetilenler bağlamında toplumbilime dair bir çalışmadır. Eserin başından sonuna kadar bu üç boyut iç içe yer almıştır. Yusuf, bir taraftan insan olarak bireye seslenirken, diğer taraftan da bireylerin oluşturduğu topluluklara hükmeden yöneticilere seslenmektedir.

¹⁴⁷ Hikmet Tanyu, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Ü., İlahiyat Fak., Yay., Ankara 1980, s. 78.

¹⁴⁸ İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, s. 75.

¹⁴⁹ İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, s. 77.

¹⁵⁰ Bk. Prof. Dr. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet Yayınları, 1981, s.22

Uhrevî boyutu ise kâinatın yaratılışıyla (tekevvünle) başlayıp, evrensel ahlâk kuralları ile insanda devam eden ve ahirette sonlanan boyuttur; eser bu boyutuyla değerlendirildiğinde tasavvufî-dinî bir ahlâk kitabıdır.

İsmi çoğu kere “Saadet Veren Bilgi” şeklinde “kut”un ikinci derecedeki anlamlarıyla açıklanan ve aslında Kafesoğlu’na göre “Hükümranlık Bilgisi, Siyasi Hakimiyet Bilgisi, Devlet Olma veya Devletli Olma Bilgisi” şeklinde anlaşılması gereken Kutadgu Bilig’in İslâmın kozmogoni anlayışına paralel olarak bireyi, toplumu ve yasayı içerecek şekilde üç temel esas çerçevede kişileştirilerek diyaloglar şeklinde ele alınmış olması, Türk İslam edebiyatı için de bir ilktir.

Kutadgu Bilig’in Üç Boyutlu Toplum Sınıflandırması

Yukarıda değinildiği üzere eserde bireysel, sosyal ve uhrevî boyutların, evren tasavvuru çerçevesinde iç içe girdiği görülür. Yusuf, insanları sosyal, ekonomik ve kültürel statülerine göre de başlıca üç gruba ayırmıştır.

Evren tasavvurunun insana yansıyan ilk şekli töre, yani bey ile halkı birbirine bağlayan, birbirinin ayrılmaz parçası hâline getiren kanunlardır. Kanunları halkın istek ve ihtiyaçları doğrultusunda yapan Hükümdar (bey)’dir. Kanunları icra edenler (siyasî sorumlular) ise vasıfları sayılan ve emrinde bulunduğu hükümdara bağlı olarak işleri yürüten yönetici kadrolardır. Bu yönetici kadrolar devlet çatısını oluşturmakta olup temelde Gündoğdu, Aydoğdu ve Ögdilmiş’le temsil edilmiştir. Aynı zamanda vezir olan Aydoğdu, siyasî iktidarın başında bulunmaktadır ve hükümdar (töre) tarafından denetlenmektedir.

Böylece yönetimin üç ayağının olduğu görülür. Birincisi yaşamayı ya da töreyi temsil eden hükümdar (bey); ikincisi yürütmeden sorumlu devlet (Aydoğdu)’; üçüncü ise genel işleyişi düzenleyen, adaleti sağlayan ve sorumluluğu hükümdara ait olan hükümler topluluğu/kanunlardır.

Burada öncelikle Hükümdar (Töre), Devlet ve Halkın nasıl algılandığı üzerinde durulacak, daha sonra yönetenler ve yönetilenlerden oluşan büyük topluluk genel özellikleriyle ayrı ayrı tanıtılacaktır.

Yusuf Has Hacib’e göre yönetenler ve yönetim kadrosundaki hizmetliler aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır. Burada eserin bireysel boyutu yoğun olarak görülür; devlette görev alan kişiler tek tek ele alınırken bu kişiler aracılığıyla aynı zamanda herkese seslenilir.

1. Birinci Boyut ve Yönetenlerin Sosyal Konumlarına Göre Sınıflandırması

1.1. Bey-Hükümdar, Gündoğdu (yasa, kanun)

1.2. Devlet, Aydoğdu (siyasî iktidar)

1.2.1. Vezir

1.2.2. Kumandan

1.2.3. Ulu Hâcib

1.2.4. Kapıcı-başı

1.2.5. Elçi

1.2.6. Kâtip

1.2.7. Hazinedar

1.2.8. Aşçı-başı

1.2.9. İçkici-başı

1.1. Bey-Hükümdar (Töre-Adalet)

Bey, doğarken beylikle doğar; görerek öğrenir, böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir. Tanrı, kime bu beylik işini verirse ona işi ile mütenasip tavır ve hareket ile akıl, kol ve kanat verir. Beylik işini beyler bilir; kanun, nizam, örf ve âdet onlardan gelir (1931-1935). Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir; bey, cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır. Babası bey ise oğul bey doğar; o da babaları gibi bey olur. Bey bilgili ve akıllı olmalıdır; beyler bilgi ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve halkın işlerini gördüler¹⁵¹. Bey adı bilig kelimesi ile ilgilidir; bilig'in lâm'ı giderse beg adı

¹⁵¹ Hakan (bey), vazifesini yapabildiği (ve halkın işlerini layıkıyla) görebildiği müddetçe tahtta kalabilir. Çünkü Tanrı, bağışladığı hükümlanlık hakkını ona layık olmayanlardan geri alabilirdi de. II. Göktürk İmparatorluğu'nda, 716 yılında, Kapgan Hakan'ın yerine geçen oğlu İnal Hakan, başta Oğuz isyanları olmak üzere, memleketteki iç karışıklıkları giderip huzur sağlayamadığı için "kut"unun Tanrı tarafından kaldırıldığı inancı ile tahttan uzaklaştırıldı. Hakanın kanun koyma veya mevcut kanunları yeni şartlara uygun olarak düzenleme yetkisi ile kanuna riayet mecburiyeti, eski Türk devletlerinin kanun hâkimiyetine dayanan, şahıslar üstü bir idare karakteri taşıdığını ortaya koyar. Burada artık ferdi irade ve keyfîlik değil, fakat âdil, faydalı, eşitlikçi ve üniversal kanundan kuvvet alan bir idare tarzı bahis konusudur. (Kutadgu Bilig'de bu iyi kanun koymanın zarureti defalarca vurgulanır.)

Devlet müessesesinde, devlet başkanı dahil, fertlerin üstünde mevcut olması gereken ve günümüz modern hukuk devletinde milletin manevî şahsiyeti ile temsil edilen "yüksek otorite" meselesi (sovereignty-hükümlanlık) hâll edilmiştir. Siyasî hâkimiyetin Tanrı tarafından verilmiş olması Türk hükümdarını, bütün icraatını Tanrı'nın bir nevî memuru olarak yaptığı hissi altında tutuyor ve o, kanun koyma ve kanuna uymada ilâhî iradenin emrini yerine getirdiği şuurunu besliyordu. Hâkimiyet (hükümlanlık) ile onun tatbikçisi durumunda olan devlet kavramlarını birbirinden ayıramayan bir çok milletlerin, doğrudan doğruya imparator veya kralların keyfî adalet ve şahsî infaflarına sığınmak zorunda kaldıkları devirlerde, Türkler, bu çok yüksek siyasî idrakleri sayesinde hak ve hürriyetlerini muhafaza etme yollarını âdeta keşfetmişlerdi. Türk halkının hakkını korumak için, zalim ve liyakatsiz hükümdarlara karşı koyması aynı "kut" telakkisinden ileri geliyordu. Çünkü bir yandan vazifesini yapmama hâlinde hakan, kut'unun geri alınması yüzünden, idare etme hak ve salâhiyetini kaybederken, diğer yandan, bekleneni veremeyen veya yetkisini kötüye kullanan hükümdara karşı halkın direnme hakkı da meşruluk kazanıyordu. Gök-Türk tarihinde 716 yılındaki ihtilâl hareketinin bu sebebe dayandığı kitabede açıklanmıştır. Türklerde bu "kut" telâkkîsi, hukukî tabiri ile, imperium'dan başka birşey değildir. Imperium idârî, askerî ve kazaî (yargı) sahalarda hâkimiyet hakkı manasında olup toprağa da ancak idare edilen insanlar vasıtasıyla râcî olur. Buna göre, idareci ve tebaanın ülkede ve onun üzerindeki kuruluşlarda hak ve sorumluluk ortaklığını ifade eden imperium anlayışının, Türklerde m. önceki yıllara kadar giden bir kıdeme sahip olduğu görülüyor. Mo-tun m.ö.209'da komşularıyla olan bir sınır anlaşmazlığı münasebetiyle, devlet topraklarının kendi mülkü değil, "halkın malı" olduğunu ve kendisinin onu korumakla vazifeli bulunduğunu söylemişti. Bu gelenek tabiatıyla sonraki Türk devletlerinde de devam etmiş, Türk ülkeleri tebaanın ortak mülkü olarak bütün millet fertleri tarafından korunmuş ve II. Gök-türk devleti misalinde olduğu gibi siyasî teşekküller de Türklerin müşterek gayretleriyle kurulmuştur.

Tarihte birçok toplulukların hâkimiyet telâkkîsi ise Dominium esasına dayanmıştır. Böyle devletlerde, çok kere, kendine tapılan ve hiçbir sorumluluk taşımayan hükümdar, ülkeyi şahsî mülkü kabul eder. Arazinin bir kısmını başka bir devlete devir veya terk ettiği zaman mes'ul duruma düşmez. Zaten hesap vereceği bir otorite veya müessese yoktur. Bu gibi devletler arasında cereyan eden muharebeler de millet muharebeleri değil, "hanedan savaşları" durumundadır. Imperium veya dominium anlayışı içinde bulunmak, şüphesiz, toplulukların kültürü, siyasî zihniyet ve kavrayışları ile ilgilidir. Fertleri kendi şahsiyetlerinin farkında olan hür insanlardan kurulu topluluklarda imperium görüşünün yürürlükte olacağı, böyle bir kültür ve siyasî şuardan mahrum kütlelerin ise dominium ortamında yer alacakları âşkârdır. Imperium için en iyi misal olarak Roma İmparatorluğu gösterilebilir. Dominium için de Moğollar müstesna bir örnek teşkil eder. Moğol İmparatorluğu'na dahil arazi, içinde yaşayanlarla birlikte, doğrudan doğruya hanedanın mülkü telâkkî ediliyordu.

Roma'da imperium, başta senato olmak üzere, muhtelif kamu müesseselerinin kontrolünde idi. Eski Türklerde de benzer kuruluşlar vardı. Asya Hun İmparatorluğu'nda yılın belli günlerinde yapılan "halk toplantıları" ile, ihtimal dâimî mahiyette olan diğer bir kurul bu vazifeyi görüyordu ki, Tan-hu'nun başkanlığında bütün memleketi ilgilendiren umûmî müzakerelerin açıldığı büyük toplantıyı bazı batılı araştırmacılar (De Groot, L. Wieger, P.W.Schimith, B. Szaasz), büyük millet meclisine benzetmektedirler.

kalır (1949-1953). Bir kimsenin adı bey, fakat tabiatı avamınki gibi olursa o, halk arasında avamdan daha aşağı görülür. Bey, güzel yüzlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nam ve şöhret sahibi olmalıdır (2082-83). Bilgi nazarında boyunun çok uzun olması makbul değildir; onun çok bodur olması da uygun düşmez. Kısa boylu bodur kimseler hırçın tabiatlı olurlar, hırçın nereye giderse orada kavga başlar (2086-2089)¹⁵².

Yukarıda da belirtildiği gibi Kut, ilâhî menşelidir¹⁵³ ve beylik Tanrı tarafından bahşedilen bir lütuftur.¹⁵⁴

Kut, nasihatlarında da belirtildiği gibi, kendisine (devlete) sahip olabilecek, siyasette başarılı olmak isteyen hükümdar için gerekli ahlâkî vasıfları şöyle açıklar:

1. Siyaset adamı mütevazı, alçak gönüllü, tatlı dilli olmalı (703).

Avrupa Hunlarında bu meclis, Bizanslı tarihçi Priskos tarafından “Seçkinler” adı altında zikredilmiştir. İmperium’un kullanılışını, yani TÖRE’nin tatbikatını kontrol eden bir meclis Göktürklerde de vardı. Ta-po Hakan’ın 581’de ölümü üzerine, yeni durumu müzakere eden bu kurul, hakan adayı Talo-pien’i -anasının hatun olmadığı gerekçesiyle- reddederek, hanedandan İşbara’yı tahta çıkarmıştı. Uygurlarda, Bulgarlarda, Hazarlarda, Peçeneklerde, Kuman-kıpçaklarda da görülen bu geleneğin Dokuz Oğuzlarda, Türkişlerde ve diğer Türkler arasında yaygın olduğu DLT’den anlaşılıyor. Kaşgarlı Mahmud Türkçe “kengeş” tabirini “hakanın tekliflerini milletin tasvibine sunması” şeklinde manalandırmaktadır. (İ. Kafesoğlu, K.B. ve Kültür tarihimizdeki Yeri, s.31-33)

¹⁵² Yusuf’un, Kıyafet ilmi ile ilgili devrinin genel görüşlerine sahip olduğu, Kıyafet-namelerden alınan aşağıdaki mısralarla kendi görüşlerinin uygunluğu açıkça göstermektedir ki bu bilgiler asırlarca tekrar edilerek pek çok bilim adamı ve sanatçı tarafından kullanılmıştır.

“ Kıyafet-name yazarları uzun boyluları umumiyetle saf, kısa boyluları hile-kâr ve şerir, vasat boyluları ise her türlü güzelliğin kaynağı olarak görmüşlerdir.

- A. Kâmeti her kimûn ki olsa uzun / Kimin boyu uzun olursa
Olur ol sâfi-kâlb ü sâde-derûn / Kalbi saf ve içi temizdir
Kısa olursa kibr ü kîne olur / Kısa olursa kibirli ve kinli olur
Mekr ile hîleye hazîne olur / Aynı zamanda çok hilekâr olur
İ’tidâl ile ola çü kâmet / Eğer orta boylu ise
Aña rahmet nişânıdır hikmet / Hikmet ona rahmet işaretidir
- B. Kim ki boyudur tavîl / Boyu uzun olanın
Sâde-dil olur cemîl / Kalbi saf ve temiz olur
Kim ki boyudur kasîr / Kısa boylu olanların
Hîlesi vardır kesîr / Hileleri, aldatmaları çoktur
Kim ki vasat boyludur / Orta boylu olanlar
Âkıl u hoş huyludur / Akıllı ve güzel huylu olurlar
- (Bk. Kültür Tarihimizde Kıyafet-nâmeler, s.221)

İlm-i kıyafet ya da firaset ilmiyle İslamıktan önce Hind, İran, Sasani ve Latin âlimlerinin uğraştıkları, İbni Sina’nın da bu konuyla alâkalı bir eseri olduğu söylenmektedir. Yusuf’un eserinde padişah, vezir ve diğer devlet erkanının fizyonomileriyle ilgili görüş ve hükümlerinin bulunması onu, diğer siyasetname yazarlarından ayıran bir özelliğidir -Nizamü’l-Mülk’ün “Siyaset-name”sinde fizyonomi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastalnamz- ve terbiye ile ilgili konular da buna ilave edilecek olursa, Yusuf’un bir İbni Sina talebesi olduğu görüşünün kuvvetli bir ihtimal olduğu söylenebilir.

¹⁵³ Bilge Kağan Abidesi’nin doğu cephesinde Türk hakani şöyle der: “...Babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi (de) o Tanrı kağan oturttu tabî.Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım...” (Prof Dr. Muharrem Ergin, Orhu Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1984, s.38.)

¹⁵⁴ Eski Türk telakkisine göre de iktidar, siyasî hakimiyet hakkı, insana tanrı tarafından veriliyordu: “Gök Tanrı’nın tahta çıkardığı Tanrı Kut’u Tan-hu.” “Tanrı’ya benzer, Tanrı’da olmuş Türk bilge Kagan iktidar mevkiine çıktım.” “Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kagan ile anam hatunu yükseltmiş olan Tanrı beni tahta oturttu.” “Tanrı irâde ettiği için, kut’um olduğu için hâkan oldum.” (İbrahim Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Kültür Bakanlığı Yayınları İstanbul 1980, s.28)

2. Aşırıya kaçmamalı, kötü ve çirkin işlere kalkışmamalı (704).
3. Devlet malını (maliyeyi) iyi kullanmalı
4. Hayatını, işini, tavır ve hareketlerini düzenlemeli (705).
5. Büyüklere saygı göstermeli, küçüklere şefkatle muamele etmeli (706).
6. Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne de bırakmamalı (707).
7. Zararlı alışkanlıklara kapılıp serveti saçıp savurmamalı (708).
8. Tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır.

Eğer bu şartları bir hükümdar yerine getirirse devlete sahip olur ve idâme ettirir; aksi hâlde elinden kaçıır ve tekrar kolay kolay da elde edemez.

Hükümdarın oturduğu tahtın birbirine bağlanmamış (bağımsız) üç ayağı vardır (771). Elinde büyük bir bıçak tutmaktadır; solunda bir acı ot ve sağında şeker bulunmaktadır (772). Bıçak, hak arayan kişinin işini düzeltmek içindir. Şeker, kapısına gelen ve adaleti bulan kişi için, zehir ise zorbalara ve doğruluktan kaçanlar içindir (814).

Hükümdarın kaşlarının çatıklığının sebebi zalimler içindir (814). Kanun karşısında oğul, kız, akraba, misafir hepsi eşittir (818). Çünkü beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa dünya huzura kavuşur (819). Beyler de ancak ülkeye doğrulukla hükmederlerse bütün dileklerine kavuşurlar (822).

Hükümdar, Aydoğdu'ya kendisinin doğruluk ve kanun olduğunu, bunların da kanunun vasıfları olduğunu söyler. Üç ayak üzerinde olan bir şey, bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça taht sallanmaz (802). Eğer üç ayaktan biri yan yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır (803). Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir (804). Hangi şey yan yatarsa eğri olur; her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır (806).

Hükümdar, sözlerine devamlı kendi tabiatının da doğruluk olduğunu, işleri doğrulukla hallettiğini; insanları bey veya kul olarak ayırmadığını ifade eder.

Hükümdar, her işi ehline teslim etmelidir; böyle yaparsa hizmetkâr büyür, hizmetkâr büyünce beyin de şöhreti artar (1757).

Âşık Paşa'nın hükümdarda bulunması gereken özellikler hakkında aşağıda nakledilen beyitlerinden de anlaşılmaktadır ki, özellikle idareci konumunda bulunanların sahip olması gereken şartlara, siyaset-name özellikleri taşıyan bütün eserlerde değinilmiş ve konunun takipçisi olunmuştur.

Sultânun evvel gerek aslı ola
Andan ikinci bütün aklı ola
Aslı olmazsa ana kim tapısar
Aklı olmazsa ili kim yapısar
Hem üçüncü devleti muhkem ola
Kim halâyık kamusu mahkûm ola

....

Çün ola aslı vü aklı devleti
Yir yüzünü duta anun heybeti¹⁵⁵

Hükümdarın adının Gündoğdu olmasının sebebi

Gündoğdu, “Güneş, nasıl küçülmez, bütünlüğünü muhafaza eder ve hep aynı şekilde parlak ve kuvvetli ise benim tabiatım da buna benzer (824-26)” der. Güneşin aydınlığı nasıl

¹⁵⁵ Âşık Paşa Garib-name (Hazırlayan: Kemal Yavuz), TDK Yay. İstanbul 2000, c. 1/1, s. 364.

herkese eşit olarak ulaşırsa hükümdarın hükmü de böyledir. Onun hareketi ve sözü bütün halk için aynıdır (828). Güneşin sıcaklığıyla nasıl binlerce renkli çiçekler açılırsa onun kanununun ulaştığı memleketler de -ne kadar taşlık ve kayalık da olsa- hep düzene girer¹⁵⁶.

Kanun (Töre-hükümdarlık)'un beğenmediği şeyler: Yalan, zulüm, hırs, acelecilik, açgözlülük, hamlık, hiddet, içki müptelâlığı, çalıp çırpmadır.

Beyler iyi insanları kendilerine yakın tutarlarsa, kötüler de işlerinde iyi hareket etmeye mecbur olurlar. Beylerin etrafını kötüler çevirirse memlekete kötüler hakim olur (888-890).

Hangi bey, askerini memnun ederse kılıç da kınından çıkmaz (2138). Beyler kılıç ile memleketlerine hâkim olurlar; kılıcsız, gâfil bey memleketine hâkim olamaz. Kılıç ile balta memleketin bekçisidir (2139-40).

1.2.Devlet

Siyasî iktidar Aydoğdu tarafından temsil edilir. Aydoğdu, devlet işlerini yürüten bir memurdur ve kendisini hükümdara arz ederken “tabiatının hizmet, şiarının adalet” olduğunu söyler. Hükümdar da ona, kendisine yakın bulunmasını öğütler. Demek ki töre, tatbik sahası bulmak için “iktidar”a muhtaçtır. İktidarın da kanun emrinde olması icap eder, çünkü “gerçek kudret kanundadır.” Kanun da adalete istinat eder ve böyle kanunlar göğün direğidir (3463).

Aydoğdu'nun huzurda iken bir top üzerinde oturmasının sebebi şudur: “Kut, düz yerde dahi yuvarlanan bir top gibidir. Tabiatı kararsızdır, ona inanmamak lâzımdır.” Yani iktidar, her zaman değişebilen kaypak bir mahiyete sahip olduğu için daima kanunun kontrolü altında tutulmak icap etmektedir. Ögdülmüş'in, Hükümdar'a söylediği gibi “Bilgisizler de saadeti elde ederler, ancak onlar bunu ellerinde uzun süre tutamazlar; uzun süre devlete hakim olmanın temel şartı bilgidir (1709). Bilginin olmadığı yerde mazarrat ve fesat vardır, fesat da beyliğe halel getirir. Çünkü saadet ve ikbal temizdir ve her yerde temizlik arar (2104-5).

“Döneklik ile suçlanan” kut, aslında daima “yeni ve taze” olanın peşinde koşmakta, “eski, yıpranmış” olanla meşgul olmamaktadır. “Yeni varken eskiye, güzel varken kötüye ne lüzum vardır?” Saadet dönek olduğu, kendisine güvenilmeyeceği için (670) Aydoğdu, bunu göstermek amacıyla hükümdara yüzünü dönmüştür (665). Bu yüz dönme eşyanın tabiatında bulunmaktadır.

Odgurmuş, Ögdülmüş ve Gündoğdu arasında geçen müzakerelerde dünyanın bu dönekliğinden, geçiciliğinden, insanın kendisiyle birlikte hiçbir şey götüremeyeceğinden bahsedilerek bir ahlâk dersi verilmek istenir. Bu dersin hedefi de insanın ve yönetici makamında bulunanların, ölümü düşünerek, yaptıklarının karşılığını mutlaka göreceklerinden, zulmetmemelerini ve iyilikte bulunmalarını sağlamak içindir. Bu nasihatlerde bulunulurken dünyaya pek çok beylerin, iyilerin ve kötülerin geldiğinden, bundan sonra da geleceğinden söz edilerek örneklendirmelerde de bulunulur.

Devlete (kut'a) güvenilmez, ancak ondan da kaçılmaz. Çünkü toplumsal yarar adına onda pek çok meziyetler vardır (673). Arzular, istekler devletle gerçekleşir (675-676); kim

¹⁵⁶ Hükümdarın, bütün insanlığı kuşatan bir adalet anlayışına ve yöneticilik vasıflarına sahip olması gerektiği göz önünde bulundurulursa, Türklerde sabit bir fikir olan yeryüzü hâkimiyeti düşüncesinin de K.B.'de işlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim mezkur beyitler gibi beyitlerin yorumu hususunda Doç Dr. Reşat Genç şöyle demektedir. “Yeryüzünün bir bütün ve insanların tek bir kitle olması; hepsinin üzerinde bir tek hükümdarın bulunması ve Tanrı başına mazhar olmuş bu hükümdarın, töreye göre dünyayı idare etmesi gerekir. İşte tarihte geniş fetihler şeklinde beliren Türk cihan hâkimiyeti anlayışının temel felsefesini de ilâhî menşeli bu telakkî teşkil etmiştir. (Doç Dr. Reşat Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981, s.71)

devlete ererse onun kudreti artar; bütün eğrisi doğru, her söylediği hikmetin ta kendisi olur (3075). Dünya feylesofu ne kadar natûk olursa olsun, serveti yoksa dili kösteklidir (3076). Dünyanın âdeti böyledir; döneke dünya ve devletin adı böyle çıkmıştır (3077). Eğer kötü birine teveccüh ederse, o kimse şeref kazanır, küçüğe bakarsa o, büyüklük bulur (3078). Devlet elden gidince getirdiklerini de beraber götürür; yükselttiği başı tekrar kara toprağa indirir (3081).

Devlete kafa tutulmaz (681); huzur ve saadet ancak devletle mümkün olur (677-682). Devletin kaypak, değişken olmasının sebebi, yıpranmış ve eskimiş olan şeylere tahammül edememesindedir (686). Siyasetin bir diğer özelliği de daima yer değiştirmesi ve bir yere sığmamasıdır. Girdiği yerden çabucak çıkması ve çıkarken de bulunduğu yeri yıkmasıdır. Devleti suçlayanlar, onun bu özelliğini anlayamayanlardır.

Devletle Aydoğdu'nun adı arasında da bir ilişki vardır:

Ay, önce küçük doğar, sonra büyür, ışık saçmaya, halkı aydınlatmaya başlar. En yüksek noktasına ulaştınca tekrar küçülmeye başlar. İşte “Benim de tabiatım bunun gibidir.” der Aydoğdu.

Hükümdar siyasî iktidarla (Aydoğdu ile) konuştuktan sonra onu beğenir ve ihşanlarda bulunur; fakir fukaraya çok mal dağıtır. Aydoğdu'ya **vezirlik**, **unvan** ve **mührü** ile **tuğ**, **davul** ve **zırh** verir. Böylece bütün memleket üzerinde ona nüfuz vermiş olur; düşmanı da boynunu büküp ortadan kaybolur (1035-37). Aydoğdu da her işi yoluna koyar. Memleket düzene girer, halk huzur içinde yaşar, hükümdarın şöhreti ve nüfuzu da dünyaya yayılır (1038-44).

Başta da söylendiği gibi en yüksek noktasına ulaşan saadet, artık alçalmaya başlar. Çünkü “İnen yükselir, yükselen iner; parlayan söner ve yürüyen durur. Her şey kendi kemâlini bekler; tam kemâle erişince tekrar zeval başlar. Yaşlılık, hastalık, fesat alâmetleri baş gösterir (1048-50). Doktorlar bu hastalığı önlemek için farklı farklı tiryaklar önerirler; oysa ölmekte olana ilaç artık hiçbir fayda etmez (Ehli takva böyle der).

Aydoğdu (siyasî iktidar) hükümdara şu nasihatlerde bulunur ki bu nasihatler insanlara bey olan, onları idare etmekle görevlendirilen herkes içindir :

“Samimi insanın sözünü ve öğüdünü tut; bu söz ve öğüt sana bir devlet ağı olsun. İnsanların hakikîsi sadakatli insandır; sadakatli insanın sözünü tut, o seni büyütür. Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşımadan uyan; bilgini kullan, işini tanzim et. Sen halkı belâdan, zulümden korusun, iyilik yap; elinle ve dilinle onu sevindir. Bu dünya ve devlet seni aldatmasın, bütün işlerde dâima doğruluğu göz önünde bulundur. Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın. Bu dünya için kendini ateşe atma; vücuttan öcünü al, nefsin boynunu kopar. Fazla kibir ve gurura kapılma. İyi insanları kendine yakın tut; kötülerden uzak dur; zararları dokunur. İşini insanların harîsine tevdi etme, yemeğini nankör insanlara yedirme. Dünyada seni iki yol bekler; bu iki yoldan acaba, hangisi sana nasip olacaktır. Yolun sağa doğru ise, işin yolundadır; eğer sola doğru ise, inleyerek, başını yerden yere çal. Ey devletli hükümdar, dünya bir tarladır; insan bu tarlayı ekerse, hayat ekinini biçer. Yere ne ekilirse, yine o biter. Başkasının malını alma ve kan dökme; ölüm döşeginde insan bu iki günah yüzünden inler. Hasis olma, cömert ol; cömertliğin adı ebedî kalır, ölmez. Askere, orduya ve mala güvenme, ordu ve altın, gümüşün sana bir faydası olmayacaktır. Ey hükümdar, gayret et, kendin iyi ol; beyi iyi olursa, halk da iyi olur. Halk koyun gibidir, bey onun çobanıdır; çoban, koyunlara karşı merhametli olmalıdır. İşinde hiddetli olma, öfkene hâkim ol; beyler hiddetli olursa, mülk ve saltanat haleldar olur. İnsanlara kaba söz söyleme, kaba söz, alev alev yanan bir ateştir. Ey hükümdar avunma ve huzura güvenme; bu avunman ve güvenmen seni gaflet uykusuna

düşürür. Harama karışma, zulmetme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütmeye. Şarap içme, fesattan uzak dur, ondan kaç; bunlar daima, mülke ve saltanata hâle veren şeylerdir. Eğer devamlı ve ebedî olmak istiyorsan halkı gözet, aklın başında ve uyanık ol. Hükümdarların omuzlarına ağır yük yüklenmiştir; ey iyi huylu insan, ihmalkâr olma, tedbirli davran. Ey hükümdar, bu saltanatın uzun sürmesini istersen, şu birkaç işi yap, şu birkaç şeyi de bırak:

Birincisi, adâletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulmetme; Tanrı'ya kulluk et ve onun kapısına yüz sür.

İkincisi, gaflet içinde olma, dikkatli ol, uyanık dur; sana başkasının yüzünden, ansızın, bir suç isnat edilmesin.

Üçüncüsü, heves ve öfke anında hiçbir iş yapma; her iki hâlde de dişini sık, sabret.

Bu birkaç şeye dikkat edersen, memleket gözetilmiş olur; saltanat uzun sürer ve sana sulh ve sükûn temin eder. Bütün iyilere hürmet göster ve onları yükselt; kötülere yüz verme, onları kapına dahi yaklaştırma. Kötü teâmül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saâdet sana yâr olur. Kötü kanun yapan kimse daha hayatta iken ölmüş demektir.

Ey devletli hükümdar, işte ben gidiyorum; oğlum, bu ciğer-pârem, burada kalıyor. Senden dileğim şudur: Ona nezaret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa o yabanî bir diken gibi olur. Ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevkî sahibi olsun. Tavır ve hareketi makul, muntazam ve iyi ahlâklı, hizmete lâîk ve meziyet sahibi olsun 1350-1495.”

Aydoğdu öldükten sonra Hükümdar, onun öğütlerini dinledi; memlekette huzur ve adalet hüküm sürdü; yine onun vasiyeti gereği oğlunu gözetti ve Aydoğdu gibi bir hizmetkâra ihtiyaç duyduğu bir sırada tıpkı babası gibi Ögdülmüş'le Hükümdar arasında karşılıklı bir konuşma oldu ve Hükümdar, Ögdülmüşü de beğenerek aynı görevi ona da verdi. Ögdülmüş de kanun ve iç-hizmeti muvaffakiyetle yerine getirdi; babası gibi hükümdara nasihatlerine devam etti; bu hizmetinden dolayı kendisine de arzu ettiği kapılar açıldı (1643).

Hükümdar, Ögdülmüş'e **mühür, at, koşum** ve **hil'at** verdi. Ögdülmüş, iyi kanunlar vaz' etmekte devam etti; herkesi derecesine göre taltif etti. Halk üzerinden zor ve tazyiki kaldırdı; kendisinden hiçbir uygunsuz hareket sadır olmuyordu. Kanunlar vaz' edildi; memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı ve hükümdar da huzura kavuştu (1770-72). Bundan sonra Hükümdar, Tanrı'ya şöyle dua etti: Ey Tanrım, bilgi verdin ve beni ülkenin hâkimi kıldın, gönlüme kuvvet ver ve beni doğru yoldan ayırma (1784).

1.2.1.Vezir

Siyasî iktidarın önde gelen isimlerinden biri de vezirdir.

Vezir, beylerin yükünü yüklenerek, beyliğin temelini sağlamlaştırır (2183). Vezir, halk içinde temayüz etmiş, aklı ve gönlü ermiş, işine yürekle bağlı, seçkin insandır; elinden her iş gelen, bilgisi engin, akıllı, asil, takva sahibi, haya sahibi, gözü tok, yüzü güzel ve düzgün, mülayim tabiatlı, saç sakalı düzgün, hesap bilir, zekî, dürüst, yumuşak huylu, imanlı ve halkın, kendisinden emin olduğu kişidir (2184-2192) ve bey için dâima bir müşavirdir (2256). Bey, onun vasıtası ile bütün arzularını elde eder; durum ne olursa olsun, bütün işi düzene girer (2261). Beyden (hükümdardan) sonra hareket ve sözleriyle memlekete hükmeden kişidir (2193)¹⁵⁷.

¹⁵⁷ Nizamü'l-Mülk, Siyaset-nâme'sinin 4. faslında bu makamla ilgili olarak şöyle der: “Padişah, vezir ve mutemed adamlarının, devlet işlerini usulünce idare edip etmediklerini gizlice daima sormalıdır. Çünkü, padişahın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşüp düşmemesi onlara bağlıdır; vezir iyi ve parlak olduğu zaman, memleket mamur olur; ordu ve reaya memnun ve rahat olurlar. Padişahın gönlü

Memleketin nizam ve dizgini kılıç ve kalemdir; kalem vezirlik ve kılıç kumandanlıktır. Memleketi alan kılıç ile alır, memleketi tutan da kalem ile tutar. Memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür, fakat kalem olmayınca insan onu elinde tutamaz; hakimiyet şiddet ve intikamla uzun süre devam ettirilemez (2418-2427)¹⁵⁸.

1.2.2.Kumandan

Kumandan (ordu), devleti ve milleti düşmandan korunmak içindir.

Kumandan çevik, sert, tecrübeli, tam ve pek yürekli olmalı. Etrafına seçkin kişilerin toplanması için cömert olmalı; malını askere dağıtmalı, dost ve silah arkadaşı edinmeli; kendisi için at, giyim ve silah kâfidir; ticaretle meşgul almamalı; korkak olmamalı, korkak kişiler orduyu bozar, asker de birbirini ifsat eder.

Kumandan ölümden korkmamalı; haysiyetli ve şerefli olmalı; iyi tabiatlı ve alçak gönüllü olmalı, halka kendisini böyle sevdirebilir. Ordu kumandanı magrur olmamalı, çünkü magrur, ihmalkâr olur, ihmalkâr da ya bozulur ya vakitsiz ölür.

Kumandan cesur, heybetli, saç sakalı düzgün olmalı; orduda siyasetini, hükmünü yürütebilmeli, böyle olursa asker de birbirine bağlı olur. Harpte domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı, yaban sığırı gibi kinci olmalıdır. Aynı zamanda kırmızı tilki gibi hilekâr, deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir. Saksığandan daha ihtiyatlı olmalı ve gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir. Arslan gibi yüksek hamiyetli, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir. İşinde muvaffak olması için şu birkaç vasfa sahip olmalıdır:

Söyledikleri doğru olmalı ve kendisine güvenilmelidir; büyükler yalancı olursa halkın itimadı kalmaz.

İkincisi, cömert olmalı, ihsanlarda bulunmalıdır; bir şeyler almayı âdet edinen hiçbir kimse hasisin çevresinde toplanmaz.

Üçüncüsü, cesur ve göğsü pek olmalıdır; korkan kimse düşmanı görünce hastalanarak yatağa düşer.

Dördüncüsü hile ve kurnazlık yollarını bilmelidir; çaresini bulan kimseye aslan bile baş eğer. Orduları yarmak için sebatlı, askeri coşturmak için kesin kararlı olmalı. Askeri seçme, silahı tam olmalı. Az sayıda muntazam bir ordu çoğa nispetle daha iyidir. Bütün harp oyunlarını ve askeri kullanmayı çok iyi bilmelidir. İyi bir kumandan önce barış ister, düşmanı oyalar, savaş gerekiyorsa geciktirmez ve hemen işi bitirir, uzatırsa düşmanın aklı başına gelir. Düşmanı ölçülü takip etmeli, fazla ileri gitmemeli; esirlere iyi muamele etmelidir. Savaşta ölen askerlerin çoluk-çocuğuna haklarını vermeli, tatlı söz, güler yüz göstermeli; böyle yaparsa insanlar seve seve yine canlarını feda ederler. Hizmetkârlar tatlı söz, güler yüz ve mala, mülke kul olurlar; iyi kumandan böyle bilip böyle işlemeli (2269-2416).

1.2.3.Ulu Hâcib

Devletteki danışmanlık makamları Ulu Hâcib’le sembolize edilmiştir.

Hâcib, çok emniyetli, dürüst, dürüstlkle birlikte iyi ve dini bütün bir insan olmalıdır. Soyu soppu temiz ve tabiatı iyi olmalı; gözü tok, haya sahibi ve nazik olmalı; zekî

ferah olur. Vezir kötü olunca memlekette karışıklıklar doğar ki onun telafisi çok güç olur. (Hazırlayan: Mehmet Altan Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, s30)

¹⁵⁸ Yönetimde kazandığı nüfuz dolayısıyla endişeye kapılarak kendisine “İster misin ki önündeki yazı takımı ve başındaki sarığın alınmasını emrederim.” diyen Melikşah’a karşı Nizamü’l-Mülk’ün şöyle dediği söylenir: “Sen benim fikrim ve tedbirim sayesinde bugünkü ikbâle ulaştın; benim yazı takımım ve sarığım ile senin tacın ve tahtın birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Devlet bu ikisi ile ayakta duruyor. Yazı takımının ve sarığın ortadan kalkmasıyla tac ve taht da ortadan kalkar.” (Nizamü’l-Mül, Siyaset-nâme, hazırlayan: Mehmet Altan Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, s.12.)

ve bin türlü bilgiye sahip bulunmalıdır. Gözü tok olan insan vazife başında rüşvet almaz; hâcib rüşvet alırsa bey gülünç duruma düşer. Hâcib vazifede uyanık ve anlayışlı olmalı; akıllı ve bilgili adam halkın ileri gelenidir. Hâcib'in yüzü ve kıyafeti güzel, saç sakalı düzgün, erkek sesli ve açık sözlü olmalıdır. Takva sahibi ve dindar olmalıdır. Gönül sahibi ve çok akıllı olmalıdır, bir de sâkin tabiatlı olursa daha iyi olur. Kanunu iyi bilmeli, herkese karşı küçük ve alçak gönüllü olmalı; dili yumuşak ve şekerden daha tatlı olmalı; sabırlı ve kendisine hâkim olmalı; kulağı delik, akıllı ve bilgisi geniş, tavrı ve hareketi doğru, sözü özü bir olmalı; bütün faziletlere sahip bulunmalı, kalem sahibi olmalıdır; her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir.

Hâciblik için on şey lazımdır: Keskin göz, delik kulak, geniş gönül, yüz, kıyafet, boy, dil, anlayış, akıl, bilgi. Tavrı ve hareketi de tam bunlara denk olmalıdır. Bir beyin gören gözü ulu hâcibdir.

Kanun, usûl ve örfü yerine getirmek ince bir iştir; ulu hâcib bunu tanzim ederek yol ve kapıları açar. İster hâcib ister beylerin işi olsun, büyük veya küçük, o bütün maruzatta bulunmak isteyenleri kabul eder. Hazinedar veya kâtip gibi memurlar ve elbiseci veya ayak-kabıcı gibi sanatkârlar ile münasebettedir. Yat-yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların istihkakları olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar. O, bunların kalacakları yeri ve yiyecekleri yemeği tayin eder; hediye veya hediye olmayanların usûl ve çaresine bakar. Yol ağzında ise, insanlara rehberlik eder; merasim, örf ve âdetin yanlış yapılmamasına dikkat eder. Fakir, dul, öksüz ve yetimlerin dileklerini dinler ve bunları beye arz eder. Haksızlığa karşı hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşin davranmamalıdır. Yine içte ve dışta uygunsuzları görürse, onları ikaz ederek, hareketlerine mani olmalı ve bunlara meydan vermemelidir. Bu çeşit birçok ölçülü işleri, şüphesiz, ulu hâcib halleder. Eğer işler bozulur ve yapılmazsa yine onun yüzünden kalır.

Hâcibler birkaç yerde ihtiyatlı olmalı ve bu hususlarda çok gayret etmelidirler. Biri, beyin sözünden kesinlikle dışarı çıkmamalı; ikincisi heva ve heveslerine aklını yular yapmalı; üçüncüsü huzurda müteyakkız olmalı ve ağzına gelen her sözü söylememelidir. Rüşvet almamalı, üzerine düşen bütün işleri yapmalı ve uzaklaşmış olan insanları beyine yaklaştırmalıdır (2435-2506).

1.2.4.Kapıcı-başı

Hükümdarın sarayında görevli olan kapıcı-başı çok sadık ve bu hizmeti canla başla benimsemiş biri olmalıdır. Hizmet ederken usûl ve erkan bilmeli, tabiatı, bütün tavrı ve hareketleri mülayim olmalıdır; cömert olmalı ve etrafına çok insan toplamalıdır.

Gece olunca daha yatmadan, saray nöbetçilerini lüzumlu yerlere dikmelidir. Nereden geldiği belli olmayan yâd ve yabancı varsa onları soruşturmalı ve aralarında en gözü açık olanları hizmete almalıdır. Sabah kalkınca kapıdaki vazifesinin başına geçmeli; sabah akşam nöbetçileri yerinde tutmalıdır; kabul zamanı gelince bütün takımını toplayarak, onların başında huzura çıkmalıdır, huzurda çok kalmamalı, huzura lâayık olup olmayanları gözden geçirmelidir; hizmetkârlardan istikbâl vaat edenleri bir bir hükümdara arz edip, onları yükseltmelidir. Yiyecek ve içeceklerle nezaret etmelidir.

Beylerin şöhretini iki şey büyütür; eşiğinde tuğu ve baş-köşesinde sofrası. İki şey de beyin adını büyütür ve her tarafa yayar; biri hür insan olan ulu hâcib, diğeri işinin ehli olan kapıcı-başı. Kapıcı-başı, şarapçı, döşekçi, aşçı ve tuğcuları hep göz önünde tutmalı; doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hazır bulundurmalıdır. Bir at, bir kat elbise ve silahla yetinmelidir. Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine çıktıkları vakit, beyini çok dikkatle gözetmeli; başına kötü bir hadise, bir felâket gelmesini

önlemelidir. İtimat edilmeyecek kimseleri onun yanından uzaklaştırmalı; şüpheli kimselere karşı ihtiyat tedbirleri almalıdır (2528-2584).

1.2.5.Elçi

İnsanlar arasında mümtaz, akıllı, bilgili, seçkin ve çok cesur bir kimse olmalıdır. Tanrının kulları arasında en seçkinleri ve insanların en iyileri onun elçileri idi.

Elçi akıllı, temkinli, sözünü ifade edebilmesi için de bilgili olmalıdır. Vazifesinde muvaffak olabilmesi için sözün içini ve dışını bilmelidir. Gözü gönlü tok, içten bağlı, itimat edilir, doğru ve dürüst tabiatlı bir insan olmalıdır. Açgözlü adam kendine hâkim olamaz; haris olan, elçiliğe lâyık değildir. Her türlü bilgiye sahip olmakla birlikte hayâ sahibi, sakın ve nazik bir insan olmalıdır. Zekâ ile birlikte inşa çeşitlerini de bilmeli; yazmalı, okumalı; çok kitap okumalı, söz söylemesini bilmeli, şiirden anlamalı, kendisi de şiir yazmalı; hey'et ilminden, tıptan anlamalı; rüya yormasını bilmeli; hesaba, bir de hendeseye vakıf olmalı; cezir ve mesaha ilmini de bilmelidir. Bundan başka çok iyi tavla ve satranç oynamasını bilmeli ve rakiplerini iyice sıkıştırmalıdır. Cirit oyununda mahir olmalı, ok atmasını bilmeli, kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir. Konuşurken bütün dilleri konuşmalı, yazarken bütün dillerle yazmalıdır.

Elçi her türlü fazilete sahip olursa, beyi büyür ve adı o memlekette yükselir. Şarap içmemeli ve nefesine hâkim olmalıdır, nefesine hâkim olan insan kendisini saadete erdirecek kudrete sahip olur. Fasih dilli, gönül sahibi, kuvvetli bir hafızaya sahip olmalıdır. Yüzü güzel, kendisi yakışıklı, saç sakalı düzgün, boy posça da insanlar arasında temayüz etmelidir. Büyük himmet sahibi ve mert bir insan olmalı; dili yumuşak, şeker gibi tatlı olmalıdır. Elçi, sözünde hilaf etmez ve kendisine emanet edilen sözü doğru ve tam olarak söylerse ona zeval yoktur. Türk hanı bundan daha güzel söyler: Kendisine emanet edilen sözü aynen tekrar eden elçiye gazap etme. Elçi işittiği sözü aynen ulaştırırsa ona ölüm cezası yoktur. Böyle elçiye zeval yoktur (3816-20).

1.2.6.Kâtip

Hükümdarlar yazılarını onlara yazdıracakları ve sır söyleyecekleri için, sır saklamalı, muteber ve dini bütün olmalıdır. Beyler ne kadar sır saklarsa saklasınlar şu iki kişiye açmak zorundadırlar: Vezir ve kâtip. Bu iki kişiye sırrını açınca nazlarını da çekmek lâzımdır.

Kâtip, bilgili, akıllı olmalı; güzel bir hat'a, üstün bir belâgate sahip bulunmalıdır. Beylerin işine yarayan şu üç türlü insanlardır: Biri bilgili, akıllı hakîm kimse, biri sırlar tevdi edilen kâtip, biri de mert ve pek yürekli bir yiğittir. Bu üçünün bir arada olduğu yerde insan, bütün dileğine kavuşur. Bunların dışında kalan bir sürü insan, bu üçüne uyarak yürüyen köşeklerdir.

Kâtibin gözü tok olmalı; haris olursa bilgisini kötüye kullanır; tamah ederek yazar ve yazıyı tahrif eder. Kâtip içki içerse, bilgiden uzaklaşır; bilgiden uzaklaşan yazıda şaşırır. Kâtip, sabah akşam kapıda durmalı ve lâzım olduğu zaman hazır bulunmalıdır (2672-2731).

1.2.7.Hazinedar

Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için, hazinedarın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması lâzımdır. Gözü tok, tavır ve hareketi güven telkin etmeli; kalbinde Allah korkusu bulunmalı; helâl ve haramı iyice ayırt etmelidir.

Hazinedar, gönülden bağlı, uyanık, ihtiyatlı, zekî, akıllı, tedbirli, hayâ sahibi olmalıdır. İçki içmemeli, nefesine hâkim olmalı; eli sıkı olmalı ve hazinenin malını hasisçe gözetmelidir. Usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lazımdır. Tüccar olmalı,

her türlü ticarettten anlamalıdır. Her şeyin değerini bilmeli, alış-verişte malca zararlı çıkmamalıdır. Alış-verişte muamelesi mülâyim olmalı; büyüğe küçüğe karşı tatlı dil kullanmalıdır.

Hazinedar çok uyanık ve dikkatli olmalıdır; hizmetkâr savsaklayıcı olursa işler sürüncemede kalır (2743-2814).

1.2.8.Aşçı-başı

Bu işe mükemmel ve temiz ruhlu; doğru, dürüst, şefkatli, işine gönülden bağlı, hayâ sahibi bir kimse olmalıdır. Aşçı, güvenilir, doğru ve olgun bir kimse olmazsa yemek-çökmekte beylerin durumu tehlikeye girer. Bu iş için çok eski ve emektar bir hizmetkâr lâzımdır ki, beyi esirgeyerek, yemeği zevkle ve vaktinde hazırlasın. Aşçı-başının gözü çok tok ve gönlü zengin olmalı; temiz olduğu gibi, yüzü ve kıyafeti de ay gibi parlamalıdır. Takva sahibi, din ve şeriati tanır bir insan olmalıdır. Onun yüzü, kıyafeti güzel, tavrı iyi, saç-sakalı düzgün, yakışıklı ve özü sözü bir olmalıdır. Eğer aşçı-başı eğri olursa bütün yamakları da eğri olur; bu ham insan sürüsü, yemek hırsızları matbahta toplanırsa, beyin sofrası nasıl güzel olur (2828-2861).

1.2.9.İçkici-başı

Öz kardeşlerinden veya uzun yıllar iyice tecrübe edilmiş, nefesine hâkim ve doğru yolda yürüyen biri olmalıdır. Güvenilir, doğru, sadık, gözü ve gönlü tok, tabiatı da atılan ok gibi doğru olmalıdır. İçkiyi iyi muhafaza eden ve bunu hazırlamağa muktedir; her türlü otları yanında bulundurur, kuvvet ve müshil ilacı hazırlar biri olmalıdır.

Aşçı ve içkici emniyet edilen kimseler olmazsa beyin emniyetle yiyip içmesi çok güç. İçkici-başı çok titiz olmalı, içkiyi bizzat kendi elleriyle karıştırmalı, kendisi mühürleyerek muhafaza altına almalıdır. Kuru, yaş meyve, veya gül-balı, gül-şurubu, bütün bu içkileri kendisi yapmalı ve muhafaza etmelidir.

İçkici-başının sakileri de hep genç ve güzel yüzlü olmalıdırlar. Yüzünde henüz tüy bitmemiş bu oğlanların yüzü dolun ay, boyu fidan, saçı kara ve görünüşleri tasvir gibi güzel olmalıdır. Belleri ince, omuzları geniş, teni beyaz ve yanakları al-kırmızı olmalıdır. Onların yeşil, mavi, sarı, pembe ipek elbiseler giyip dolaşmaları ve yemek taşımaları hoş olur. İçkinin kıl, tüy ve çer-çöpten korunması için, içkici sakalsız ve temiz bir insan olmalıdır. Yüzü-gözü güzel, tavır ve hareketi zarif olmalıdır; o ne sunarsa sunsun zevkle içilir (2883-2923).

2. İkinci Boyut ve Yönetilenlerin Sosyal Konumlarına Göre Sınıflandırılması

Burada eserin sosyal boyutu dikkat çeker; birey yoktur, artık halk ve meslek grupları vardır. Bunlar da şu şekilde sıralanmıştır:

- 2.1.Kara budun (halk)
- 2.2. Peygamber Nesli
- 2.3. Çeşitli Meslek Grupları
 - 2.3.1. Âlimler
 - 2.3.2. Tabipler
 - 2.3.3. Efsuncular
 - 2.3.4. Rüya tabircileri
 - 2.3.5. Münecimler
 - 2.3.6. Şairler
 - 2.3.7. Çiftçiler
 - 2.3.8. Satıcılar

2.3.9. Hayvan yetiştiriciler
2.3.10. Zenaat erbabı

Halk arasındaki kargaşalığı yatıştıran siyasettir. Siyasi iktidarın üzerinde ve aynı zamanda onlardan da sorumlu olan bey, memleketi siyaset ile düzene koyar. Memleketin direği, temeli, esası, sağlamlığı ise iki şeye bağlıdır: Biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüştür. Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir. Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer, bey huzura kavuşur (2130-35).

Bey zahmet çekip memleketi tanzim ederse, halk kendi kendine zenginleşir; halk zenginleşirse beyin her arzusu yerine gelir (2937). Bey iyi olursa halk da daima ona itaat eder; iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur. Eğer halkın başında bulunan kimse iyi olursa, onun bütün memurları da iyi olur. Beyler iyi olursa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzeler (887 vd.)

Halkın, yöneticilerini iyi anmalarının sebebi kanunu uygulamakta ve zenginliği dağıtmakta adaletli olmalarıdır (3024). Beye zenginlik gerekmez, halk tok olmalıdır (3031). İranlı âlimlerin dediği gibi, bey halka karşı iyi ve âdil olursa onun faydası bütün halka dokunur ve halk saadete kavuşur. İnsan, başkalarına faydalı olan ve onların işlerini gören kimsedir (3265-3269). İyi, halka faydalı olan ve ona zevk veren şeydir (3271).

Yukarıda olduğu gibi yönetilenler halk olarak adlandırılmış, fakat bu halkın çoğunu oluşturan bir kitleye de ayrıca “kara budun” denmiştir. Türkçede kullanılan “kara cahil” deyiminde olduğu gibi bu kitlenin temel özelliği birtakım olumsuzlukların yaşantılarında daha fazla yansımış olmasıdır. Toplum sınıflandırmasının ilk sırasını da bu kitle almaktadır. Aşağıda sırasıyla ele alınacak toplum katmanları hakkında söylenenler Kutadgu Bilig’de geçtiği şekilde nakledilecektir.

2.1. Kara-budun

Avam halktır ve görgüsüz olur. Aralarındaki münasebetlerinde ne usûl ne de töre vardır. Avamın, kara halkın tabiatı her vakit kap-karadır. Kara halkın hareketi başıboş ve tabiatı birbirini tutmaz; onun işi gücü de hep tabiatı gibidir. Karınlarını doyurmak için yemeği bilirler, onların boğazdan başka bir kaygıları yoktur. Kaygısı karnıdır. Kara halkın karnı doyarsa, ileri geri konuşmaya başlar; iyice itaat altına alınmazsa, kendisi hâkim olmaya kalkışır. Onların yiyecek ve içecekleri eksik edilmemeli; onlara karşı yumuşak dil kullanılmalı, ne isterlerse verilmelidir (4320-4335).

Tanrı, insanoğlunu yarattı, bunlar arasında büyük var, küçük var; kötü ve iyi adlı olanlar var. Bilgili, bilgisiz, zengin var; akıllı, akılsız ve küstah var (1922-1923).

Memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir: İhtiyatlılık ve kanun (2015). Bey iki şey ile kendi beyliğini bozar: Zulüm ve ihmâlkârlık(2023).

Küstahlılık, acelecilik, zevzeklik, bunlar avam tabiatıdır; bey bunlardan uzak bulunmalıdır. Avam tabiatının beye yakın olması uygun düşmez. Bu tabiat yaklaşırsa bey itibarını derhâl kaybeder. Siyah, kul rengidir; bey, beyaz olur; siyah ve beyaz böyle ayırt edilmiştir (2078-2080).

2.2. Peygamber Nesli

Bunlara hürmet eden devlet ve saadete kavuşur. Onları Peygamber hakkı için sevmek gerekir. Ağızlarından yakışsız bir söz çıkmadıkça, onların içini-dışını ve aslını-esasını araştırma(4336-4340).

2.3. Muhtelif Meslek Grupları

2.3.1. Âlimler

Halkı aydınlatan, faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek doğru ve temiz yol tutan kimselerdir. Dinin direği ve şeriatın temeli bunların bilgisidir. Onlara sert ve kaba dil kullanma; onların eti yenmez, zehirdir. Onları dinle, bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri konusunda arkalarından dedikodu yapma. Bunlarla iyi münasebette bulunan her iki dünyada da saadete kavuşur (4341-4354).

2.3.2. Tabipler

Bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi ederler; hayat işi onlarsız sağlanamaz. Bunlara karşı iyi davranmalı, kendine yakın tutmalı ve haklarını gözetmelidir(4355-4360).

2.3.3. Efsuncular

Cin ve periden gelen hastalıkları da bunlar tedavi eder. Bunlara karşı da iyi muamele etmeli. Tabip efsuncunun sözünü beğenmez, efsuncu da tabibe kıymet vermez (4361-4365).

2.3.4. Rüya Tabircileri

Rüya yoran kimse hayra yorarsa iyi çıkar ve insan sevinir. Kötü rüyadan Tanrı'ya sığınmalı. Rüya daima iyiye yorummalıdır ve rüya tabircilerine de iyi davranılmalıdır (4366-4375).

2.3.5. Münecimler

Yıl, ay ve günlerin hesabını bunlar tutar. Bu hesap çok lüzumludur. Buları öğrenmek isteyen hendese, darb ve taksim okumalı, kesirleri, taz'if, tansif, cem, tefrik, mesaha öğrenmeli sonra yedi kat feleğe geçip çöp parçası gibi avucunda tutmalıdır. Daha da isterse cebir ve mukabele okumalı, Öklides'in kapısını çalmalıdır. Gün ve ayların kutlusu kutsuzu vardır. Sözü sor, fakat hemen inanma; her işi bilen Tanrı'dır ve ancak ona kuvvetle sarılmalıdır. Bunlara da iyi muamele etmeli inciterek kâlplerini kırmamalıdır (4376-4391).

2.3.6. Şairler

Söz dizenerlerdir; sözleri kılıçtan daha keskin; kâlplerinin yolu kıldan daha incedir. İyice dikkat edersen onlar, denize dalarak güher, inci ve yakut çıkaran insanlara benzer. Bunlar methederlerse medihleri bütün ülkelere yayılır; hicvederlerse, insanın adı daima kötü olarak kalır. Bunlara iyi muamele etmeli, dillerine düşmemelidir. Bunlara ne isterlerse vermeli ve kendini bunlardan satın almalıdır (4392-4399).

2.3.7. Çiftçiler

Bütün canlılar bunlara muhtaçtır. Çiftçilerin elleri geniş olur; Tanrı'nın verdiği geniş gönülle sarfederler. Onlara tatlı söz ve güler yüz göster. Boğazın ihtiyacını temin etmek için gereklidirler (4400-4418).

2.3.8. Satıcılar

Ticaret yapar ve kâr peşinde koşarlar. Akıl ve gönüllerini hep Tanrı'ya yönelterek, hayatlarını kazanmak için dünyayı dolaşırlar. Halkın beğendiği, dünyada arzulanan iyi ve güzel şeyler onlarda bulunur. Dünyanın her tarafına adını ulaştıran bunlardır. Onlara kapını açık tut; satıcılara karşı iyi muamele et ve iyi ad kazanarak sevinç ve huzur içinde yaşa (4419-4438).

2.3.9. Hayvan Yetiştiriciler

Bunlar doğru ve dürüst insanlardır, hiçbir gizli kapaklı tarafları yoktur ve kimseye de yük olmazlar. Yiyeceği, giyeceği, ordunun binek atı, aygırı ve yük hayvanlarını bunlar yetiştirir. Hayvansal gıda bunlardan gelir ve evin yaygı, keçe gibi ihtiyaçlarını bunlar temin eder, çok faydalı insanlardır; bunlarla da iyi münasebette bulunulmalıdır; hîle bilmezler, tavır ve hareketleri serbest olur; onlara tatlı söz söyle, fakat arkadaş gibi hareket etme, cahil ve haşin insanlardır (4439-4455).

2.3.10. Zenaat Erbabı

Bunlar demirci, ayakkabıcı, derici yahut cilacı, boyacı, okçu ve yaycıdır; hayret verici hünerler bunlardan gelir. Bunların sayısı pek çoktur, sayarsan söz uzar. Bunlar ile görüş, tanış, onları sevindir ki kendi hayatın da huzur içinde geçsin (4456-4468).

2.4. Ekonomik Duruma Göre Toplum Sınıflandırması

Eserde ekonomik durumlarına göre devleti oluşturan insanlardan özellikle fakirlere vurgu yapılır.

Avam(halk), üç zümredir; bunları birbirinden ayrı tut, onları zorlama, zorlarsan bu memleket için felaket olur. Bunlar: Zenginler, orta halliler ve fakirlerdir.

Zenginlerin yükü orta hallilere yüklenmemelidir, yoksa bu orta halliler bozulur ve büsbütün sarsılır. Orta hallilerin yükünü de fakirlere yüklememeli, yoksa onlar da açlıktan kırılır ve mahvolurlar (5560-5567). Bunlar âdil kanunlar ile idare edilmeli ve birbirine tahakküme meydan verilmemelidir (5576).

Halka iyilik edilmeli ve karşılık beklenmemelidir. Onların sana, senin onlara işin düştüğünde, memlekette temas edilecek kimseler bunlardır. Bunların işlerini hallederken merhametli davran, böylece iki dünya nimetini elde edersin ve şöhretin dünyaya yayılır (4469-4474).

Ey devletli hükümdar, eğer bey kuldan fakir adını kaldırmazsa, o nasıl bir bey olur (2983)?

2.5. Kültürel Duruma Göre Toplum Sınıflandırması

Eserde bilgi ve bilgisizlik konusuna her konum ve aşamadaki insanlarla ilgili olarak sık sık değinilir ve Yusuf'a göre insanlar kültürel durumlarına göre şu iki grupta toplanır: Bilgili Olanlar, cahiller. Bu ikisinin ortasının olmaması, Yusuf'un kut'lu bir hayatın temelinde bilgiye verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

3. Üçüncü Boyut-Dinî Hayattır Dinin Kişi ve Toplum Hayatındaki Yerini Gösterir

Dinî hayat Kanaat karşılığı olan Ogdurmuş ile temsil edilir. Hükümdarın, Ögdülmüş'ün yerini tutabilecek birinin olmamasından korktuğunu Ögdülmüş'e söylemesi üzerine, onun tavsiye ettiği akrabası (kardeşi)dır Ogdurmuş. Ancak Ogdurmuş, dünyaya yüz çevirerek günlerini dağda ibadetle geçirmektedir (3148).

Gündoğdu, birgün Ögdülmüş'ün de yanından ayrılacağını düşünerek ona, kendisi gibi birini bulmasını ister. Ögdülmüş'ün tavsiye ettiği bu kişi Ogdurmuş'tur. Ogdurmuş, bir zahit olmakla, dünyaya yüz çevirmiş olmakla birlikte düşünce ve hayat felsefesi olarak Gündoğdu'dan, Aydoğdu'dan ve Ögdülmüş'den farklı değildir. Örneğin; Ogdurmuş, Ögdülmüş'e nasihat ederken "Başkalarına faydalı olan insanın, insanların başı olduğunu, faydası dokunmayan insanlardan nefret edildiğini, emniyet ve kanunun memleketin huzurunu temin ettiğini, halkın kendilerinden memnun olduğunu ve her tarafta kanunun

hâkim olduğunu, bu görevine devam etmesini, aksi takdirde kanun ve nizamın değişeceğini, memlekette huzur ve asayişin kalmayacağını (5731-5739) söyler. Bu bakımdan Oğurmuş'la aslında hükümdarlığın, devlette ve bireysel hayatta tekâmülün yeni bir aşamasının gösterilmek istendiği söylenebilir. Çünkü özellikle dünyevî saadetin zirvesine ulaşan insanlar, bu saadet içinde kendilerini kaybetmeyerek inançlara saygı gösterirlerse ancak o zaman bireysel ve toplumsal barışı gerçek anlamda sağlayabilirler. Çünkü Oğurmuş'la temsil edilen öbür dünya düşüncesi iç dünyanın asayişini sağlayan önemli bir unsurdur. Uhrevi hayatla ilişkisi olan ve her aşamada insanın aklından çıkarmayacağı en önemli husus şudur: Ölüm, en büyük gerçektir; dünya geçicidir ve geride isim bırakanlar ve kendisine hayır duada bulunanlar sadece iyilik yapanlardır.

Bütün bunların farkında olan Hükümdar bizzat kendisi Oğurmuş'u davet ederek, dağdan inmesini, halka yararlı olmasını; ya öğrenenlerden ya öğretenlerden olmasını, böylece daha fazla ibadet etme fırsatı yakalayacağını öğütler: “Seni halkın iyiliği için davet ediyorum; doğru ise oradan kalk gel; bana yardım et, fakirleri destekle; onların vaziyetlerini düzeltmeğe çalış; bu senin için sevaplı bir iş ve benim için iyi bir addır (3259-3262).

Öğdölmüş, Hükümdar adına davetçi olarak Oğurmuş'a gider ve ona nasihat ederek pek çok örnekler verip şehre gelmeye ikna etmeye çalışır. Oğurmuş da dünyanın faniliğinden, tuzak olduğundan bahseder; çünkü zahit, dünyanın esassız olduğunu anlamış ve onu terk etmiştir. Ona göre dünya zevkleri: Yemek içmek; kadın ve sıhhattir; en lüzumlu olanı da sonuncusudur. İnsanın düşmanı da: Dünya, vücut ve şeytandır (3590).

Oğurmuş, Hükümdar'a yazdığı mektupta dört şeyi kendisi için temin edebildiği takdirde kulluk hizmeti için gelebileceğini söyler; bunlar: Ölümsüz bir hayat, ihtiyarlığı olmayan bir gençlik, hastaliksız bir hayat ve zenginliktir. Sonra şöyle der: Sen bunları yapamazsın; Tanrı'nın beni koruduğu gibi koruyamazsın; beni kendi hâlime bırak (3755-3791).

Oğurmuş'un gelmeyeceğini anlayan Hükümdar ikinci bir mektup yazar; Öğdölmüş'le Oğurmuş yine münazaraya girer ve Oğurmuş'un âdet, yol yordam ve töre bilmediğini söylemesi üzerine Öğdölmüş, “Hükümdar seni teşrifat ile mükellef tutmayacaktır; sen istersen otur, istersen ayakta dur.” (4006) der. Fakat Oğurmuş, töre koyanların töreyi bozmalarının yakışık almayacağını söyler ve Öğdölmüş'den, beylere hizmetin usûl ve nizamını, devlet hizmetlileriyle ilişkinin nasıl olması gerektiğini, halkla nasıl münasebet kurulacağını ve diğer meslek gruplarıyla nasıl bir ilişki içinde bulunulması gerektiğini; evlenme adabını¹⁵⁹, çocukların nasıl terbiye edileceğini, hizmetçilere nasıl muamele edileceğini, yeme içme adabını, davet adabını anlatmasını ister. Öğdölmüş de bunlar hakkında bilgi verir. Ancak Oğurmuş, sonunda ölüm olduktan sonra bunların hepsinin boş şeyler olduğunu söyleyerek gitmemekte diretir.

Böylece Hükümdar da Oğurmuş'u yanında alıkoymaktan vazgeçerek üçüncü bir mektup yazar ve gelip kendisine sadece nasihat etmesini ister. Oğurmuş bunu duyunca, “Müslüman Müslümana kardeştir, madem o bundan vazgeçti, doğru yola girdi, ben de bu yola giriyorum, onun arzusunu yerine getireceğim (4994).” der.

¹⁵⁹ Evlenme âdabında söylenenler; kızın soyunun sopunun iyi olması, her cihetten denk olması, huy güzelliğinin olması, takvada denk olması gibi Peygamber'imizin hadislerde bildirdiği evlenme âdabına uygun olmakla birlikte; çocukların eğitimi bahsinde kadınlardan bahsedilirken onların, çabuk evlendirilmedikleri takdirde doğmamalarının doğduklarından daha hayırlı oldukları; dünyaya geldikleri takdirde yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olmasının daha hayırlı olduğu; dışarı bırakılmamaları gerektiği, bırakıldıkları takdirde yoldan sapacakları; kadının et olduğu ve eti muhafaza etmek gerektiği gibi görüşlerde İslâmî tesirlerden çok başka kültürlerin tesirlerinin bulunduğu düşünülmelidir.

Hükümdar, Ogdurmuş'a yanı başında yer verir; ona aşırı bir iltifat ve hürmet gösterir. Ondan kendisine nasihat etmesini ister. Evrensel prensipleri tekrarlayan Ogdurmuş oradan ayrıldıktan sonra Hükümdar, Ögdülmüş'le istişaresine eskisi gibi devam eder. Hükümdar, daha fazla zahmete katlanarak daha iyi bir memleketin tesisi için gayret gösterir. Ögdülmüş de kendisini yetiştiren Hükümdara karşı görevlerini yapmaya devam eder.

Zaman böylece geçer; dünya güzelleşir, halk zenginleşir; her türlü bulanık işler düzelerek ruhlar inşiraha kavuşur; hükümdar da Tanrı'ya şükür, hamt ve senada bulunur (5950-5952).

Eser, mukadder olan ölümle, Ogdurmuş'un ölümüyle ve dünyanın geçiciliğine dair konuşmalarla devam eder.

Eserin Sonu ve Sonuç

Yusuf, bu aşamadan sonra kendi zamanına dikkat çeker ve işlerin tamamen değiştiğini, bilginin hakir, akıllının dilsiz; memlekette fena adamların çoğaldığı, halîm insanların ayaklar altında olduğu; ibadeti bırakıp, şarap ile yüzlerini yıkayan insanların yiğit sayıldığı; namaz ve orucuna devam edenlerin münafık sayıldığı; helâl düşüncesinin ortadan kalktığı; doğruluğun, adaletin, takvanın kalmadığı; nizam ve kanunların değiştiği ve bunların hepsinin de kıyamet alâmetleri olduğunu söyler ve bütün söylenenlerden çıkarılması gereken dersin gayesini şu sözlerle özetler:

Nasıl hareket edeceğini ve hangi yola gireceğini bir parça izah ettim; biri din yolu, biri dünya yolu; bunlardan hangisini istersen seç, fakat üçüncü bir yol arama (6497-6500).

Son bölümden de anlaşılacağı üzere Yusuf, daha çok Aydoğdu ve Ögdilmiş aracılığıyla dünya yolunu yordamını anlatmış; Ogdurmuş aracılığıyla da ahiret yolundan söz etmiştir. Gündoğdu'nun şahsında ise daha çok din ve dünya yolunu birleştirmeye, böylece sağlıklı ve mutlu bir toplumun, aynı zamanda mutlu bir bireyin hangi özelliklere sahip olarak buna ulaşabileceğinin yollarını göstermeye çalışmıştır.

Yusuf'a göre dünya yolu bilgi, doğru kanunlar, adaletli, inançlı ve temiz nesiller yetiştirmekle mümkünken, ahiret yolu daha çok, dünya işlerinden ve günahlardan uzak kalarak mümkündür. Aslında Yusuf Gündoğdu ve Ogdurmuş'un konuşmalarından anlaşılacağı üzere tam anlamıyla mutlu bir hayatın din ve dünya yolunun ahenkli birleştirilmesinden geçtiğini anlatmaya çalışmıştır. Ogdurmuş'un yaşam tarzı tam anlamıyla toplumdan uzak inziva içerisinde geçen bir yol olup Yusuf tarafından topluma önerilen bir yol değildir. Bunu Gündoğdu'nun Ogdurmuş'a söylediği, Tanrı'nın tek başına ibadetle bulunamayacağı, kulluğun çok daha başka yönlerinin olduğuna dair (b.3987-3994) sözlerinden anlıyoruz. Bireysel olarak Ogdurmuş'un yaptığı gibi bir hayat mümkün olmakla birlikte din de hiçbir zaman toplumun dünyadan kopuk, tecrit edilmiş bir hayat sürdürmesini önermemektedir. Bunu da ibadetin toplum içinde daha makbul olduğuna, din yolunun bu olduğuna, insanların iyisinin de insanlara faydalı olanlar olduğuna dair (3214-3239) sözlerinden anlıyoruz.

KAYNAKÇA

- Ahmet Uğur, Osmanlı Siyaset-nâmeleri, Kültür ve Sanat Yayınları.
Arat, Reşid Rahmeti; Kutadgu Bilig-Yusuf Has Nacib, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
Genç, Reşat; Karahanlı Devlet Teşkilatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981.
Kafesoğlu, İbrahim; Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Kültür Bakanlığı Yayınları İstanbul 1980.
Korucuoğlu, Nevin; Veled Çelebi İzbudak, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.

- Köprülü, Fuad; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet Yayınları, 1981.
Köymen, Mehmet Altan; Nizamül Mülk-Siyaset-nâme, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982.
Tanyu, Hikmet; İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Ü., İlahiyat Fak., Yay., Ankara 1980.
Yavuz, Kemal; Âşık Paşa-Garib-name, , TDK Yay. İstanbul 2000.

(11)

ORYANTALİST RESSAM Jean-Léon GÉRÔME'nin TABLOLARINDA TASVİRLENMİŞ TÜRK EL DOKUMALARI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AYTAÇ*

ÖZET

Avrupa'da XIV. yüzyıldan itibaren Türk halıları önemli bir tekstil ürünü olmaya başlar. Tarihte Türk halılarıyla ilgili tarihlendirme de en önemli kaynaklardan birisi Rönesans ressamalarının tablolarıdır. Rönesans ressamalarının tablolarında bir sanat ögesi olarak önemli bir işlev görmüşlerdir.

XIX. yüzyılda yaşamış Oryantalist Ressam Jean-Léon GÉRÔME'nin tablolarında da Türk dokuması tasvirlerine rastlanır. Rönesans ressamaları tarafından bilinçli bir şekilde tablolara taşınarak tasvirlenen bu halılar günümüz ve gelecek zamanların üreticilerine de ışık olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Halı, resim, oryantalist, dokuma.

ABSTRACT

XIV. century onwards, a textile product starts to become important in Europe, Turkish carpets. One of the most important sources of dating in the history of Turkish carpets and tables of Renaissance painters. Statements of the Renaissance painters, saw an important function as an art element.

(XIX. century) orientalist painter Jean-Léon GÉRÔME paintings woven depictions of the Turks. Moved by the painters of the Renaissance in a conscious way tasvirlenen statements of present and future time, this carpeting manufacturers are also has the distinction of being light.

Keywords: Carpet, Painting, Orientalist, woven.

GİRİŞ

Orta Asya kökenli Türk halı sanatı tarih boyunca kültür ögesi olarak önemli bir yer edinmiştir. Salt tekstil ürünü yönüyle, fonksiyonel kullanım alanı itibariyle değerli olmamış aynı zamanda bir sanat eseri olarak da algılanmış ve değer bulmuştur.

Süslemelerde kullanılan bütün kompozisyonlar kullanılan malzeme ve teknik ne olursa olsun sonuçta nokta, çizgilerden oluşan bir kavramlar topluluğuna dayanır ki¹⁶⁰, yabancı sanat eserlerinde de tarih içerisinde zaman zaman önemli bir kompozisyon ögesi olarak işlev gören Türk el dokumaları bu yönüyle de sanat yapıtlarına önemli katkılar sağlamış, değerleri üzerinde doğrudan doğruya etkili olmuştur¹⁶¹.

Yabancı ressamaların Türk halılarından etkilenmeleri ve dünyada pek çok bölgeye giden Türk halıları, renk ve yanlış karakterleriyle, özellikle batının resim sanatına bir katkı

* Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı, Konya. aaytac@selcuk.edu.tr

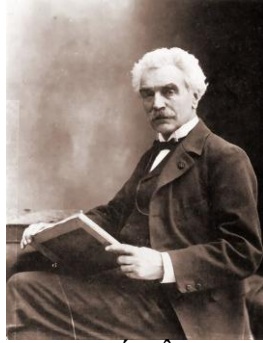
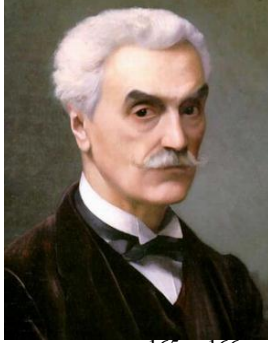
¹⁶⁰ DOĞRU, Hülya, "15. yüzyıl Tezhip Sanatı'nda Zencerek", VII. Eyüp Sultan Sempozyumu, 9-11 Mayıs 2003, s. 336.

¹⁶¹ AYTAÇ, Ahmet, "Bazı Yabancı Ressamların (XV-İXX yy.) Tablolarında Görülen Konya Halı Tasvirleri", S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. II. Uluslararası Türk El Dokumacılığı (Tekstil) Kongresi Bildirileri, Konya, 14-15 Mayıs 2009, s. 249-256.

sağlamıştır¹⁶². Özellikle Rönesans dönemi ressamı tablolarında Türk halılarına sıklıkla yer vermiştir. Daha sonra birçok Oryentalist ressam da Rönesans ressamı gibi Türk halılarına kayıtsız kalamamış ve tablolarında sıklıkla tasvirlemiştir. Türk-İslam sanatı açısından uygun olan yerlere yapılan geziler ve araştırmalarla adeta bir moda haline gelen Oryantalizmin yayıldığı coğrafya o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'na ait Anadolu ile Ortadoğu topraklarıdır.

Hızla sanayileşme sürecine giren ve batının gerçeklerinden kaçan Avrupalı sanatçılar için ütopya, geçmiş, gelecek ve ortaçağlar kadar, doğuda bir sığınaktır. Doğuyu konu alan edebiyat örnekleri, romantizm düşlerini geçmişin ve doğunun beslediği pek çok yazar ve şairi kendi ülkesinin sınırları dışına çekmiştir. Doğu Avrupalı için Napolyon Savaşları'ndan beri özgürlüklerin ve zenginliklerin simgesi haline gelmişti. Doğu'ya yönelmiş sanatçılar, Avrupalı okurların hayal gücünü, oradan esinlenmiş olağanüstü görüntülerin yanında, yaptıkları gezilerin anılarıyla da zenginleştirilmişlerdi. Doğu, oryentalist çalışmalar için çok önemli olmuştur. Büyük bir egzotizm besleyen bu ortam; olağanüstü, göz kamaştıran kıyafetleri ve mimarisi ile oryentalist sanatçılar için bitip tükenmeyen kaynak oluşturuyordu. Batıda Türk kıyafetlerine ve doğu mimarlığına karşı duyulan bu ilgiye, resimli albümlerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'ndan batıya gönderilen Türk kumaş ve işlemler, maden ve deri işleri ile bezeli eşyaların etkisi büyüktür. Oryentalist sanatçılar; yabancı oldukları doğu yaşantısının kullanım eşyalarını onlara egzotik gelen hayat tarzını, özellikle hiç görmedikleri, anlatılanlardan ve kullanılan malzemelerden yola çıkarak oluşturdukları, harem sahnelerini, resmederken kendi kültürlerini ve hayal güçlerini de kullanmışlardır¹⁶³. Oryentalist ressamın tabloları endüstri devrimi sonucu ortaya çıkan banker sınıfı tarafından tercih edilmiştir. Bankerlerin bu talepleri özel siparişleri de beraberinde getirmiş ve sanatçılar sipariş usulü resim yaparak satmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda ise resim sanatı açısından devrim sayılabilecek bir gelişme olan koleksiyonculuğun oluştuğu söylenilebilir¹⁶⁴.

Fotoğraf: 1¹⁶⁵-2¹⁶⁶, Jean-Léon GERÔME.

Tablolarında Türk halılarını tasvirleyen oryentalist ressamlardan biride Fransız kökenli, heykeltıraş, öğretmen ve ressam Jean-Léon Gérôme'dir. 1824-1904 yıllarında

¹⁶² AYTAÇ, Ahmet ve ark., , Yabancı Ressamların Tablolarında Tasvirlenen (15-20 Yy.) Türk Halıları, Konya, 2006.

¹⁶³ YÜCEL, Gülsüm, "Oryentalist Resimlerde Doğu Tekstilleri", (Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

¹⁶⁴ DALKIRAN, Ahmet; ELMAS, Hüseyin, "Oryentalist Ressam Rudolph Ernst'un Resimlerinde Türk Dokuma Sanatı Örnekleri", S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. II. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi, Konya, 14-15.05.2009.

¹⁶⁵ <http://imageshack.usphotomy-images29jeanleongerome.jpg>.05.12.2011.

¹⁶⁶ <http://www.msxllabs.org/forum/sanat-ww/263309-jean-leon-gerome-jean-leon-gerome-kimdir-jean-leon-gerome-hakkinda.html>.01.12.2011.

yaşamıştır. Özellikle Osmanlı coğrafyasını gezerek yaptığı tablolarla tanınmıştır. Yaşamının son 25 yılında heykelle de uğraşmış, birçok ünlü ressamın öğretmeni olmuştur. Öğrencileri arasında Odilon, Redon, Thomas Eakins, Mary Cassatt, Osman Hamdi Bey ve Şeker Ahmet Paşa gibi ünlü ressamlar bulunur.

Resim konusunda 14 yaşında eğitime başlamış, 1840 yılında okulunu bitirmiş ve zamanın en ünlü ressamı Paul Delaroche'e bir tavsiye mektubu ile Paris'e gitmiştir¹⁶⁷.

Tahsilinin üçüncü yılında, Vasoul'den tatilden döndükten sonra hocası Delaroche ile beraber Roma'ya gitmiştir. 1844 de Paris'e dönmüş ve Charles Gleyre'nin atölyesine katılmıştır. Birçok nişan ve madalyaya sahiptir. Birçok defa Türkiye, Cezayir gibi ülkelere gitmiştir. Jean Leon Gerome zamanının en popüler ve ünlü ressamı olup dünya yüzünde tabloları Oryantal Resim klasmanında en çok tekrar üretilerek satışı arz edilen ressamdır¹⁶⁸.

Tablolardan Örnekler

Birinci Örnek

Resim: 1.

Ressamın hayal gücünün de etkili olduğu tabloda dönemin müzisyenlerinin kıyafetleri abartılı olmakla beraber raks eden dansöz ve ayaklarının altına serili kilim ön plana çıkarılmıştır.

Kilim beyaz ve kahverengi üst üste dizilmiş bantlardan ibarettir. Bu tarz kilimlere Anadolu'da sıklıkla rastlanır. Konya Yunak-Turgut, Karapınar, Afyon ve daha pek çok yerde benzerlerine rastlanır.

¹⁶⁷ <http://www.msxllabs.org/forum/sanat-ww/263309-jean-leon-gerome-jean-leon-gerome-kimdir-jean-leon-gerome-hakkinda.html>. 05.12.2011.

¹⁶⁸ <http://www.cizgiliforum.com/archive/index.php?t-88835.html>. 03.12.2011.

İkinci Örnek

Resim: 2.

Minneapolis Institute Of Arts'da bulunan "Halı Taciri" adlı tablo 86,04x68,74cm ölçülerindedir.

Tablonun adından da belli olduğu üzere bir halı tüccarının halı satışı sahnelenmiştir. Halı tüccarı ve müşterilerin sahnelendiği bu tabloda da arka planda asılı halde olmasına rağmen yine halı ön plandadır.

Oldukça büyük ebatlı olduğu anlaşılan halı tasvirinin beyaz renkli orta alanında, XVII. yüzyıl klasik devir Uşak halılarında olduğu üzere salbekli iri bir madalyon yer almaktadır. Günümüzde Afyon Başmakçı ve Heriz halıları ile de benzerlikler gösterir.

Üçüncü Örnek

Resim: 3¹⁶⁹.

¹⁶⁹ <http://www.sanaldanumara.netressamlerin-hayati-ve-eserleri/175456-jean-lion-girome-resimleri-1824-1904-a.html>. 05.12.2011.

Cami, tekke, türbe gibi yapılarının içinde geçen ibadet sahneleri ve diğer dini ritüeller ise XIX. yüzyılın sonlarına doğru sınırlı sayıda sanatçı tarafından betimlenebilmiştir. Oryantalist resim temaları içinde camide ibadet sahnesi çok sayıda değildir. Çünkü Hıristiyanların bu mekânlara girmesi ve burada çalışmaları özel izine bağlıdır. Camileri sadece gezmek için bile padişahın ferman alınması gerekmektedir¹⁷⁰.

“Kahire Amr Camii’nde Namaz” isimli tabloda seccade yine ön plandadır. Orta kompozisyon alanı kırmızı renkli seccadenin mihrap nişlerinden bir kandil sallandırılmıştır. Benzerlerine Anadolu’nun birçok yerinde rastlanır.

Dördüncü Örnek

Resim: 4¹⁷¹.

Hamburg Kunsthalle’de bulunan “Kahirede Namaz Kılanlar” adlı panel üzeri yağlı boya tablo 49,9x81,2cm ölçülerindedir.

Sol tarafta önde duran orta kompozisyon alanı kırmızı renkli halının ortasında bir madalyon vardır. Halının detayları net olarak görülememekle beraber benzerlerine Batı Anadolu’da rastlanır.

Beşinci Örnek

¹⁷⁰ GERMANER, Semra, “Oryantalist Resimlerde İslam Dünyası”, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Konferansı. http://www.obarsiv.com/pdf/semra_germaner.pdf25.05.2007.

¹⁷¹<http://www.tualim.netyabanci-ressamlarin-eserleri2725-jeanleongeromeresimlerieserleritablolari.html>. 03.12.2011.

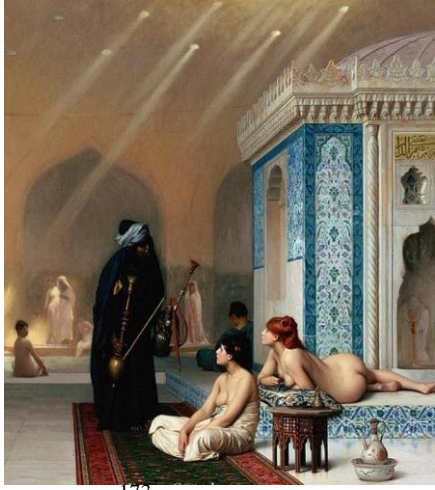

Resim: 5¹⁷².

Özel bir koleksiyonda yer alan “Şaka” isimli tuval üzerine yağlı boya olan tablo 59,2x73,4 cm ölçülerindedir.

Tabloda kanepede oturan bir insan ve köpek figürü vardır. Kanepeye serili halde resmedilmiş olan halının sadece bordür kısmından küçük bir bölüm görülebilmektedir ve Kafkas halılarını andırmaktadır.

Altıncı Örnek

Resim: 6¹⁷³.

“Harem havuzu” isimli tabloda ressamın hayal gücünü kullandığı anlaşılmaktadır. Figürlerden ziyade yine yerde serili olan halı ön plandadır.

Detayları çok net görülmemekle beraber orta kompozisyon alanı yeşil renkli olan halının büyük suyu kırmızı renklidir. Kufiden esinlenme bordürü ile dikkat çeken halı Uşak halılarını andırmaktadır.

Yedinci Örnek

¹⁷²

<http://www.tualim.net/yabancı-ressamların-eserleri/2725-jean-leon-gerome-resimleri-eserleri-tabloları.html>. 05.12.2011.

¹⁷³

<http://www.forumgercek.com/showthread.php?t=62501>. 03.12.2011.

Resim: 7¹⁷⁴.

Yerde tam olarak açılmamış halde duran halı yine tabloda en dikkat çekici öge durumundadır.

Tamamen bitkisel bezemeli olan ve orta kompozisyon alanı beyaz renkli olan halı Afyon Başmakçı ya da Heriz halı tipine uygun yapıdadır.

Sekizinci Örnek

Resim: 8¹⁷⁵.

Halılar net görülmüyor ancak, o dönemde Avrupa’da balkondan ya da pencereden Türk halısı sermek bir soyluluk alameti idi ki¹⁷⁶ bu tablo bu bilginin doğruluğunu adeta teyit ediyor.

“Reddetmek” isimli tuval üzerine yağlı boya olan tablo 1872 yılında yapılmış olup Amerika Phonix Art Museum’da muhafaza edilmektedir.

Arenanın duvarlarına serili halde üç adet halı görülmektedir. Sol tarafta üzerinde kuş figürü bulunan halının dışında ortada yer alan halının goblen tarzı iri bitkisel bezemelerinde anlaşıldığı kadarıyla Heriz tipi bir dokuma tasviri olduğu sağdaki ise ressamın hayal gücünün etkilerinin de görüldüğü Şarköy kilimlerini andıran bir desen şemasına haiz olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Tablolarında Türk halılarını tasvirleyen oryantalist ressamlardan Gérôme’nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı coğrafyasını gezerek yaptığı tablolar tasvirlediği Türk dokumaları bakımından önem arz etmektedir.

Rönesans ressamlarıyla başlayan Türk halılarını tasvirleme anlayışının XIX. ve XX. yüzyılda da devam ettiğini Gérôme’nin tablolarından anlamaktayız.

Dönemin aydınlarının da ilgi alanına giren bu tip tasvirlerin rastgele olarak yapılmadığı Rönesans’tan günümüze kadar Türk sanatına duyulan hayranlığın bir ifadesinin ürünleri olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

¹⁷⁴ <http://www.grafikerler.net/jean-leon-gerome-t6364.html>. 05.12.2011.

¹⁷⁵ <http://www.tualim.net/yabancı-ressamların-eserleri/2725-jean-leon-gerome-resimleri-eserleri-tabloları.html>. 05.12.2011.

¹⁷⁶ AYTAC, Ahmet, a.g.b., 14-15 Mayıs 2009, s. 249-256.

AYTAÇ, Ahmet ve ark., , Yabancı Ressamların Tablolarında Tasvirlenen (15-20 Yy.) Türk Halıları, Konya, 2006.

AYTAÇ, Ahmet, “Bazı Yabancı Ressamların (XV-İXX yy.) Tablolarında Görülen Konya Halı Tasvirleri”, S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. II. Uluslararası Türk El Dokumacılığı (Tekstil) Kongresi Bildirileri, Konya, 14-15 Mayıs 2009, s. 249-256.

DALKIRAN, Ahmet; ELMAS, Hüseyin, “Oryantalist Ressam Rudolph Ernst’ün Resimlerinde Türk Dokuma Sanatı Örnekleri”, S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. II. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi, Konya, 14-15.05.2009.

DOĞRU, Hülya, “XV. yüzyıl Tezhip Sanatında Zencerek”, VII. Eyüp Sultan Sempozyumu, 9-11 Mayıs 2003, s. 336.

YÜCEL, Gülsüm, “Oryantalist Resimlerde Doğu Tekstilleri”, (Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

<http://imageshack.us/photo/my-images/29/jeanleongerome.jpg>.05.12.2011.

<http://www.msxlabs.org/forum/sanat-ww/263309-jean-leon-gerome-jean-leon-gerome-kimdir-jean-leon-gerome-hakkinda.html>.01.12.2011.

<http://www.msxlabs.org/forum/sanat-ww/263309-jean-leon-gerome-jean-leon-gerome-kimdir-jean-leon-gerome-hakkinda.html>. 05.12.2011.

<http://www.cizgiliforum.com/archive/index.php?t-88835.html>. 03.12.2011.

<http://www.sanaldal1numara.net/ressamlarin-hayati-ve-eserleri/175456-jean-lion-gerome-resimleri-1824-1904-a.html>. 05.12.2011.

GERMANER, Semra, “Oryantalist Resimlerde İslam Dünyası”, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Konferansı.

http://www.obarsiv.com/pdf/semra_germaner.pdf25.05.2007.

<http://www.tualim.net/yabanci-ressamlarin-eserleri/2725-jeanleongeromesimlerieserleritablolari.html>. 03.12.2011.

<http://www.tualim.net/yabanci-ressamlarin-eserleri/2725-jean-leon-gerome-resimleri-eserleri-tablolari.html>. 05.12.2011.

<http://www.forumgercek.com/showthread.php?t=62501>. 03.12.2011.

<http://www.grafikerler.net/jean-leon-gerome-t6364.html>. 05.12.2011.

(12)

İRAN TÜRK SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE TÜRK TARİHİNE STRATEJİK ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU*

Giriş

Safevi devletinin kuruluşu, daha önceki İslam ordularının İran coğrafyasına girişi ve Moğol istilaları gibi tarihin önemli olaylarından kabul edilmektedir. İslam sonrası dönemde ilk defa olarak İran toprakları bir Türk hükümdar altında birliğini sağlamıştır. Bölgenin önemli uzmanlarına göre Safevi devleti ideal bir Türk Devletidir.¹⁷⁷ Bunun ardından günümüzdeki modern manada olmasa da İranlılık kavramı tekrar bir kimlik olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Şah İsmail, Oniki İmam Şiiliğini devletin resmi mezhebi yaparak, Sünni Osmanlı ve Özbek devletlerine karşı kendi devletini ideolojik olarak ayakta tutacak ve onlara karşı bir mücadele edecek bir unsur sağlamış oluyordu. Toynbee, Tarih Üzerine Çalışma adlı eserinde bu ortaya çıkışı, Şiiliğin dirilişi ve İslam tarihinde bir sapma olarak değerlendirmektedir.¹⁷⁸ Şüphesiz ki Anadolu ve İran'daki Türkmen unsuruna dayanan Safevi devletinin kuruluşunu incelerken Osmanlı devleti ile olan ilişkileri değerlendirmek bir nevi mecburiyettir. Safevi devletinin kuruluş felsefesi ve dış siyaseti gereği ilk hedefi Anadolu ve Osmanlı Türk hakimiyetidir. Bu bağlamda kuruluş esnasında temel sorunlar Osmanlı Türk Devleti ile yaşanmıştır. Bu çalışmada ise Safevi devletinin kuruluşunun Türk ve Bölge jeopolitiği üzerine etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Safevi İlişisine Genel Bakış

Safevi Türk Devleti'nin Avrupa devletleri ile diplomatik ilişkiye başlaması ile Osmanlı Devleti için büyük bir güvenlik sorunu ortaya çıkmış oldu. İslamlaşma ve Türkleşme sürecini tamamlamakta olan Anadolu ve Irak coğrafyasında¹⁷⁹ Safevi Türk Devletinin faaliyetleri ve varlığı, günümüze kadar etkisini sürdüren Anadolu coğrafyası üzerinde Türklerin mezhepsel ve milli bütünlüğü üzerinde büyük kırılmalar meydana getirmiştir. Irak ve Anadolu coğrafyasına siyasi egemenlik sağlamış¹⁸⁰ Türkler, Anadolu coğrafyasında Siyasi egemenliği Bizans Rum ve Ermeni krallıklarından almış ve zaman içerisinde diğer stratejik unsurlarında tamamlanması ile bu hakimiyeti pekiştirmişlerdir. Önemli Müsteşrik, Anadolu ve Osmanlı Tarihçileri tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk yerleşim üstünlüğü ve hakimiyeti mutlak şekilde belirtilmektedir.¹⁸¹

* Yrd. Doç. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU, Niğde Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslar arası İlişkiler Bölüm Başkanı, stafliolu@gmail.com, stafliolu@nigde.edu.tr.

¹⁷⁷ Gresh, Alain, Vidal, Ortadoğu, Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na, Çev. Hamdi Türe, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 27, Lewis, Bernand, From Babel to Dragomans Interpreting the Middle East, Phoenix, 2004.,s.62.

¹⁷⁸ http://www.iranchamber.com/history/articles/reflections_safavid_history_historiography1.php

¹⁷⁹ Köprülü, M. Fuad, Türkiye Tarihi, Yay. Haz. Hanefi Palabıyık, Akçağ, Ankara 2005, s.138, Fetullah (Samancı), Aziz Kadir, Ettarihi Essiyasi Li'turkmen Elirak, Darul Saki, London 1999, s. 37, Elaşair Turkmeniye fi'l-Irak, Hürmüz, Habib, Pamukçu, Ekrem, Kerkuk, Ağustos 2004 , s. 15

¹⁸⁰ Black, Antony, The History of Islamic Political Thought, From the Prophet to the Present, Routledge, New York, 2001, s. 81

¹⁸¹ Jorga, Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, C.2 , s. 277, Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu, Tarih Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 17.

Türk Devletlerine yine tehdit diğer bir Türk devletinden gelmekteydi. İran coğrafyasında egemen olan Şah İsmail, Osmanlı Türk devleti Hakanı'na Türkçe mektup yazmakta, Yavuz Sultan Selim ise cevabında farsça yazmaktadır.¹⁸²

O dönem içerisinde iktisadi sıkıntılarda yaşayan Osmanlı Devleti, Safevi Türk Devletinin hem dini hem siyasi meydan okuması ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum yeteri kadar Kitabi İslam bilgisine sahip olmayan ama samimi bir şekilde Müslüman olan Türkmenleri koyu Safevi Şii propagandası ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum Türkmenler üzerindeki geleneksel Sunni anlayışta sapmalar meydana getirmiş, diğer tarihsel ve kültürel unsurlarında etkisiyle ortaya ne Sunni ve ne Şii olan bir inanç çıkmıştır.¹⁸³ Bu durum zamanla mistik söylem ve unsurlarında etkileriyle göçebe zümrelerin İslam anlayış ve inancında büyük sapmalar meydana getirmiştir.¹⁸⁴ Bu mezhepsel bölünme tarih içerisinde Türk Milli gücü üzerinde bir zafiyet oluştursa da oluşan Alevi kimliği ırk, dil, kültür, Aile yapısı ve yaşayış biçimi açısından Türk milletinin bir parçasıdır.¹⁸⁵ Bir taraftan Kitabi ve Medrese eğitim sistemi ile kitabi esaslara uygun bir İslam anlayış ve eğitim gelişirken diğer taraftan göçebe kesim arasında mistik ve eğitimsiz popüler halk müslümanlığı gelişmekteydi.¹⁸⁶ Eski düşünce ve inanışların etkisi ile Anadolu'ya gelen tenasüh inancı, göçebe kesim arasında yaygın bir inanış olarak değerlendirilmektedir.¹⁸⁷ Oniki İmam mezhebinde kesinlikle böyle bir kavram ve inanış bulunmamaktadır.¹⁸⁸ Buna rağmen Safevi Devleti bu gibi İslam Tevhit inancına karşı olan unsurları bile yoğun bir şekilde propaganda amaçlı kullanmıştır. Bu sapkın inanç ve anlayışları Osmanlı Türk hakimiyetini Anadolu'da zayıflatmak için kullanan Safevi devleti, süreç içerisinde özellikle göçebe kesim üzerinde İslam Tevhit inancının bozulmasına ve geleneksel İslam anlayışında yozlaşmalara sebep olmuştur. Bu durum Osmanlı medrese anlayışında güvenlik kaygısını ön plana çıkarmış, Ulema Safevi propaganda ve faaliyetlerine cevap niteliğinde fetvalar vermişlerdir. Bu itikadi ve dini güvenlik kaygısı ve hassasiyet Osmanlı medreselerindeki felsefi ilimlerin zamanla geri plana itilmesine sebep olmuştur.¹⁸⁹

Safevi Öncesi İran'ın Siyasi Durumu

¹⁸² Lewis, Bernand, The Middle East 2000 Years of History From The Rise of Christianity To The Present Day, Phoenix, July 2003, London, s. 113-114.

¹⁸³ Ocak, Ahmet Yaşar, Türkler, Türkiye ve İslam, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 48.

¹⁸⁴ Ocak, Ahmet Yaşar, Haz. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Kaynak, Doktrin, Ayin ve Erkan, Tarikatlar, Edebiyat, Mimari, İkonografi, Modernizm, Karamustafa, Ahmet, T, "Yesevilik, Melametilik, Kalenderilik, Vefailik, ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, s. 61- 89, Ocak, Ahmet Yaşar, Haz. Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, Irene Melikoff, "Bektaşî-Aleviler'de Ali'nin Tanrılaştırılması", s. 79- 103, Barthold, W. Köprülü, M. Fuat, İslam Medeniyeti Tarihi, Akçağ, Ankara 2004, s. 226- 227.

¹⁸⁵ Türkdoğan, Orhan, Alevi Bektaşî Kimliği – Sosyo-Antropolojik Araştırma-, Tmaş, İstanbul 2004, s. 627.

¹⁸⁶ Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haziran 2003 İstanbul, s. 80.

¹⁸⁷ Ocak, Ahmet Yaşar, Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 192.

¹⁸⁸ ElKaşif Elgıta, Muhammed Hüseyin, Asl-ı Eşşia ve Usuluha, Kaddem Lehu Elhuccetul Esseyyid Murtaza Elaaskeri, Müessesetul İlmi Matbuat, Beyrut 1413, s. 60- 61, Gölpınarlı, Abdubkaki, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınları, İstanbul 2003, s. 568- 560

¹⁸⁹ Yakuboğlu, Kenan, Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi, Bilimevi, İstanbul 2006, s. 214

İslam ordularının İran'ı ele geçirmeleri ile geniş bir coğrafyada hakim olan Sasani devleti de çökmüş oluyordu. 651 yılında en son Sasani padişahı 3. Yezdigerd'in ölümüyle İran artık 1502 tarihine Şah İsmail'in Safevi devletini kurmasına kadar bağımsızlığını kaybedecektir. Bu bağlamda İran'ın bu döneme kadar diğer ülkeler ile Uluslar arası bir kişilik olarak ilişkileri mevcut değildi. Abbasilerin döneminde başlarda Halifeliğin etkin bir gücü olsa da zamanla İran ve Maveraünnehir de Selçuklular, Moğollar, Gazneli, Tahiriler her ne kadar Halifeye bağlı olsalar da gerçekte buranın fiili hakimi olmuşlardır. Özellikle İslam sonrası Turanî unsurlar İran'a daha fazla yayılma ve hâkim olma imkânı bulmuşlardır.¹⁹⁰ Özellikle Kuzey Afrika'da Fatımilerin ortaya çıkışıyla Abbasi halifeliği daha da zayıflamıştır. Moğolların 1258 yılında Bağdat'ı işgal etmesiyle İslam dünyası bağımsız devletlere ayrılmıştır. Moğollar ilk zamanlardaki askeri başarılarını iç savaş ve kargaşalıklar sebebiyle fazla devam ettirememişlerdir. Özellikle Mirza Hüseyin Mirza'nın ölümünden sonra çıkan taht kavgası ve kargaşalıklar bu saltanatın sonunu getirmiştir. Böylece Akkoyunlu ve Şirvansahi devletleri kendi egemenliklerini kurmuşlardır. Akkoyunlu Türkmen devleti Diyarbakır, Musul ve Bağdat'ı da kapsamaktaydı. Akkoyunlular Osmanlı Devleti'nin rakibi konumunda bulunan Memlûklüler ile sınırdaş konumundaydı. Doğu'da ise Özbek Hanlığı ve Moğolların egemenliğindeki Hindistan ile komşu durumundaydı. Abbasi halifesinin amcası, Moğolların Bağdat'a girmesinden sonra Mısır'a sığınmıştı ve oradan Hilafetliği devam ettirmeye çalışıyordu.

Timur yenilgisinden sonra ise Osmanlı devleti'nin egemenliğinin zayıflaması Anadolu da bir süre karışıklığa sebep olmuştu. Fakat Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi İslam dünyasında büyük bir tesir yapmıştı. Bu olaydan sonra diğer bazı gelişmelerinden etkisiyle Memlûk Osmanlı rekabeti daha da ön plana çıkmaya başlamıştı. Timur'un ölümünün ardından İran'da Akkoyunlular, Karakoyunlu ve Timur'un varislerine karşı daha güçlü bir konumda ortaya çıkmıştı. Akkoyunlu hükümrânı Uzun Hasan, Anadolu'dan geçen ticaret yollarına hakim olmak için Anadolu'da ki beylikleri Osmanlı'ya karşı kendi tarafından toplamaya çalışıyordu. Uzun Hasan, daha sonra Şah İsmail tarafından da izlenecek bir siyaset olan Hıristiyan devletler ile Osmanlı'ya karşı ittifak içine girmeye çalışıyordu. Doğu'da Osmanlı'ya yaptığı bazı askeri saldırılar ile Hıristiyan devletlere de mesaj vermeye çalışmaktaydı. Uzun Hasan'ın Osmanlı Padişahını Trabzon'a saldırmaması için uyarıda bulunması ve ardından gelen yıllarda Venedik ile ortak Osmanlı'ya saldırma girişimleri sonucu 1475 yılında Uzun Hasan'a ağır bir darbe indirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu üzerindeki hakimiyetinin kuvvetlenmesi ve genişlemesi İran'ın ticaret ağına baskı oluşturmaktaydı. Bu bağlamda Anadolu yarımadasının hâkimiyeti Osmanlı ve İran arasında bir rekabet alanı oluşturmaktaydı.

Safevi'lerin Doğu ve İran'da Hâkimiyeti

Devletin adı Şah İsmail'in dedesi Seyh Safiyuddin'den gelmekte ve bu soy oniki imamdan yedincisine kadar götürülmektedir. Bu savdaki kabul Feyruzşah Zerrin Kulah ailesinden biri 1174 yılında Yemen'den Azerbaycan'a göç etmiştir. Her ne kadar Şah İsmail'in Peygamber soyundan gelmediği daha sonraları tarihi olarak

¹⁹⁰ Ta'i, Ali, Buhran-ı Huviyet der İran, Neşr-i Şadegan, Tahran 1382, s. 162.

tespit edilse bile günümüzde birçok İranlı tarihçi ve araştırmacı hala Şah İsmail'i peygamber soyundan geldiğini iddia eden şecereyi kullanmaktadırlar.¹⁹¹ İran'da ki tarihi kitaplarda Şah İsmail'in Türklüğünü vurgulamaktan kaçınmak için onu büyük bir İran vatanseveri olarak ifade etmektedirler. Muasır İran tarihçileri Safevi Devletini kuranların Türk olduğunu kabul etmektedirler.¹⁹²

Şah İsmail'in İran'da liderliğini kabul ettirip Safevi devletini kurması İslam devlet tarihinde tartışmasız önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sufi Tarikatının geleneksel lideri olan Şah İsmail hem dini lider hem de devlet başkanı konumunda bulunmaktaydı. Kendisine kutsiyet atfedilmekte hatta hakkında ilahilik söylemleri yapılmaktaydı. Bu durum Şah İsmail'in liderlik vasfını daha da kuvvetlendirmekteydi. İlk zamanlar suni olan Erdebil tarikatı Şeyh Cüneyd'in siyasi hedefleri doğrultusunda zaman içerisinde kendi itikadından sapmıştır.¹⁹³ Safevi ismi de, Azerbaycan da bulunan Erdebil'de ki tarikatın kurucusu Şeyh Safiyeddin İshak'dan gelmektedir. Şah İsmail'in zamanında değiştirilen şeceresi oniki imam'a kadar götürülmektedir. Timur'un Osmanlı ve Memlûklere karşı almış olduğu galibiyet ve üstünlük bölgede Türkmen unsurunu güçlendirmiş ve Türkmenler arasındaki etkileşimi arttırmıştır. Bölgede zaten geçmişten beri var olan Türkmen isyanlarının ve Beyliklerin tekrar güç kazanmasına sebep olmuştur. Bu dönem Türkmen itikatları hakkında modern İran tarihçileri Şii olduklarını hatta Gali inancına sahip olduğunu Şah İsmail'in çabuk yükselmesinin sebeplerinden birinin de bu olduğunu belirtmektedirler.¹⁹⁴ Türkiye Selçukluları zamanından başlayan ve sonra devam eden Türkmen isyanlarının bir gelenek ve bir nevi öğreti oluşturması Safevi tahrikleri için bir zemin hazırlamıştır. Ayrıca Toroslar ve Doğu Anadolu ve İran hattında Türkmenler arasındaki sıkıntılar hızla yayılmaya müsait bir zemine sahipti. İran'da iki önemli Türkmen devleti Akkoyunlu ve Karakoyunlular rekabetine sahne olmaktadır. Akkoyunlu suni, Karakoyunlu devletinin ise Şii olması bu rekabette diğer bir unsuru teşkil etmekteydi. Bu dönemde Şeyh Cüneyt, Erdebil'den Karakoyunlular tarafından çıkarılmasının ardından Anadolu'ya geçti. Karaman eyaletinin başkenti Konya'da kendisinin Hz.Ali'nin soyundan geldiği söylentileri yayılmaya başladı. Şii düşünce ve söylemlerinin önplana çıkması ve Şeyh Cüneyd'in siyasi emelleri olduğunun ortaya çıkması Osmanlı ve Memlûklü devletlerinde rahatsızlık yaratmıştı. Şeyh Cüneyt bunun ardından Uzun Hasan'ın hakim olduğu Diyarbakır'a geçti. Uzun Hasan, şeyh Cüneyd'i yanına almakla Karakoyunlulara karşı kendi gücünü arttıracaklarını düşünmekteydi. Şeyh Cüneyd Kafkasya taraflarına gazve düzenlemeye çalışarak bölgede itibarını arttırmak ve namını duyurmaya çalışıyordu. Bu bölgede bulunan Şirvan beyliği ile sorunlar yaşadı ve 1460 yılında Şirvan'a yaptığı saldırı sırasında öldü.

Şeyh Cüneyd hayatı boyunca Türkmen kabilelerini Şii'liği de kullanarak siyasi bir bütünlük içinde toplamaya çalıştı. Buna rağmen Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya geldiğinde Şii olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir.¹⁹⁵ Bununla

¹⁹¹ Velayeti, Ali Ekber, Tarihi Revabıt-ı Haric-i İran der Uhdey-i Şah İsmail Safavi, Muessesiyi Çapı İntişarati Veziratu Umuru Harici, Tehran 1375, s. 11

¹⁹² Agacari, Haşim, Kaniş-i Din ve Devlet der Asr-ı Safevi, Merkezi Bazşinasi İslam ve İran, Tehran 1380, s.8

¹⁹³ Togan, A. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 367

¹⁹⁴ Caferiyan Resul, Şia Der İran Ez Agazı ta Karnı Dehomu Hicri, Cildi Devvom, İntişarati Ensariyan, Kum, 1380, s. 754

¹⁹⁵ Sümer, Faruk, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.10

birlikte Uzun Hasan'ın kızıyla yaptığı evlilik onu Akkoyunlu hanedanlığın da hak sahibi olma durumunu doğuruyordu. Bu sebeple artık Safevi şeyhleri İran yönetiminde söz sahibi olmuşlardı. Şeyh Cüneyd, Anadolu ve bölgede Türkmenlerin siyasi ve iktisadi rahatsızlığını da kullanarak Şii söylemleri ile güçlü bir birlik oluşturmaya başlamıştı. Safevi dönemi uzmanı tarihçilerinde özellikle vurguladığı gibi Şeyh Cüneyt, bölgedeki suni devletlerin gücüne karşı Şii'liğin oluşturduğu bu siyasi gücü görmesi kuvvetle muhtemeldir.¹⁹⁶ Cüneyd'in varisi Uzun Hasan'ın kızı Hatice Begum'le evliliğinden olan Haydar idi. Haydar'ın yaşı küçük olması sebebiyle Safevi'lere bağlı kabilelerin oluşturduğu bir heyet Haydar'ın eğitiminden sorumluydu. Bu dönemde Haydar tekrar Erdebil'e döndü. Haydar, yanına gelen taraftarları askeri bir gazi gücüne dönüştürmeye başlamıştır. Bu durumun oluşmasında Türkmenlerin etkisi ve baskısı olması kuvvetle muhtemeldir. Kimi tarihçiler Türkmenlerin savaş sever yapılarının Safevilerin asıl karakterini tamamen değiştirdiğini savunmaktadırlar.¹⁹⁷ Haydar'ın kendi yandaşlarına giymelerini emrettiği kırmızı başlıktan dolayı Kızılbaş olarak anılmaya başlanmışlardır. Bu dönem içerisinde Şii'liğin en aşırı düşüncelerini benimsenmiş, Haydar'a uluhiyet atfedilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde Haydar'a secde edilmeye ve namazın ihmal edilmesine başlanmıştır. Safevi tarikatı kendi manevi gücünü Şii Gulat inancının fikirleriyle arttırırken, İran'da siyasi açıdan tam bir kaos bulunmaktaydı. Bu durum Safevi tarikatının gücünü sağlamlaştırmak ve arttırmak iyi bir zemin hazırlamıştır. Haydar, Kafkasya'da Hıristiyan nüfusun olduğu yerlere akınlara düzenleyerek hem adını duyurmaya çalışıyor hem de maddi olarak güçlenmeye çalışıyordu. Bu durum Akkoyunlu hükümdarını ve Şirvan yöneticilerini son derece rahatsız ediyordu. Bunun üzerine Akkoyunlu hükümdarı emri ile gönderilen askeri birlik Temmuz 1488 tarihinde Tabarsaran'da Haydar'ın birlikleri ile karşılaştı ve Haydar'ın ölümü ile neticelendi.

Haydar'ın çocukları bölgeden Akkoyunlu hükümdarı tarafından sürgün'e gönderilip hapsedildi. Fakat Akkoyunlu hükümdarı Yakup'un ölümünden sonra artık veliahtlar arasında çatışmalar ülkeyi yönetilemez hale getirmişti. Halefi Baysungur, kuzeni Rüstem ile taht mücadelesine girmişti, bundan dolayı Kızılbaşların desteğini almak amacı ile, Haydar'ın çocuklarını Erdebil'e geri getirtti. Rüstem, buna ilave olarak Haydar'ın en büyük oğlu Ali'ye padişah unvanı verdi. Rüstem, kendisine karşı olanların Ali Padişah'ın oluşturduğu Kızılbaş ordusu ile bastırmayı düşünüyordu. Fakat bölgenin hassas dengeleri, Ali Padişah'ın güçlenmesinin Rüstem'i korkutmasına yetmişti. Rüstem Akkoyunlu, Safevi tarikatına hizmet veren Kızılbaş Türkmen komutanları öldürmeye başlamıştı. Şah İsmail abisinin yerine Safevilerin başına geçtiğinde çocuk yaşta ve taraftarları Rüstem'in baskı ve tehdidi altında Gilan hakiminin Lahican'daki sarayına sığınmak zorunda kaldı. Şah İsmail, buradan ayrılana kadar Şemseddin Lahici'den ilk dini eğitimlerini aldı. Bu eğitimlerin içeriği tam olarak sarıh değilse de, Şiilik öğretileri üzerine olduğu kuvvetle muhtemeldir. Gilan'ın doğusunda Ehli Sünnet yanında Zeydilerinde yaşadığı bilinmektedir.¹⁹⁸ Şemseddin Lahici, daha sonra Safevi devletinde, Sadr makamına gelen ilk kişi olacaktır. Şah İsmail, yandaşları ile Erdebil'e girse de, fazla kalamadan terk etmek zorunda kalmıştır. Şah İsmail, Türkiye ve Suriye'deki yandaşlarına haber yolarak

¹⁹⁶ Allouche, Adel, Osmanlı- Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka, İstanbul, 2001, s. 57

¹⁹⁷ a.g.e., s. 59

¹⁹⁸ Caferiyan Resul, a.g.e., s. 771

gelecek baharda Erzincan'da buluşmak için çağrıda bulundu. Bu çağrıya uyup gelenler sonradan Kızılbaş ordusunun temelini oluşturan Şamlu, Ustaclu, Kacar, Varsak, Tekelu, Dulkadir, Rumlu Türkmenleri idi. Şah İsmail, çağrısına uyan Kızılbaş Türkmen ordusu ile, Şirvan'a saldırıp Şirvan şah'ı öldürdü. Aynı yıl, 1501 yılında Akkoyunlu şehzadesi olan Elvend ve Murat anlaşarak İran'ı ikiye bölmüşlerdi. Şah İsmail, Nahçıvan yakınlarında Elvend'in ordusunu yenilgiye uğratarak, Tebriz'e yöneldi. 1501 yılı ortalarında Tebriz'de kendisini Şah ilan ederek, oniki imam Şiiliğini Safevi devletinin resmi dini ilan etti. Şah İsmail, önce ezan ile Cuma hutbesini değiştirmiş ve Halifeler lanete başlatmıştır ve tüm hakim olduğu yerlerde şiddetle bunları uygulamaya başlamıştır.¹⁹⁹ Kılıçla sokağa çıkan görevliler Ömer ve Osman'a lanet olsun dedikten sonra etraftaki insanları "daha çok olsun" demek zorunda bırakılmış demeyenler ise öldürülmüştür.²⁰⁰

Safevi Devleti'nin Genel Durumu

Jeopolitik açıdan Osmanlı devleti için hayati bir bölge olan Anadolu bölgesinde etkili Safevi devletinin kurulması ve Şah İsmail'in burada Osmanlı aleyhine faaliyetlere başlaması, Osmanlı devleti için hayati bir tehdit oluşturmaktaydı. Özellikle bölgedeki Türkmen kabileleri üzerindeki Safevi etkisi, bu bölgede Osmanlı karşıtı isyanları ve mücadeleyi Safevi lehine çevirmekteydi. Osmanlı devleti için bölgedeki Safevi Şii Türkmen devletinin varlığı, Osmanlı Türk Devletinin bölgedeki egemenlik temeline açıktan meydan okumaktaydı. Bu devlet hem Türk hem de itikadi olarak Osmanlı Türk Devletine meydan okumaktaydı. Osmanlı kuruluş döneminden itibaren kendisini Türk soylu kabul ederek, Selçuklunun varisi ve Türk devleti olarak nitelenmektedir.²⁰¹ Safevi devletinin Batısında ise kendilerini Cengiz Han'ın varisi kabul eden Şeybani Özbekleri ile Horasan'ın egemenliği üzerinde bir mücadele bulunmaktaydı. Osmanlı ve Safevi rekabetinden, kendisini mümkün olduğunca denge konumunda tutmak isteyen Memlûklüler bir o kadar bu iki devletin varlığından rahatsızlık duymaktaydı. Fakat Osmanlı devletinin Yavuz Sultan Selim döneminde Anadolu'ya yönelmesi ve askeri üstünlüğü Memlûklülerin, Safevi devletinin yanında yer almasına sebep olmuştu. Dünya siyaseti açısından diğer bir önemli unsurda Akdeniz ticaretini hızla ele geçiren Osmanlı Türk devleti karşısında, dönemin önemli Akdeniz devletlerinden Venedik ve Hıristiyan dünyası üzerinde yarattığı sarsıntı idi.

Osmanlı Safevi Mücadelesi

Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirdiği dönem Anadolu'yu kendisinin merkez üssü olarak görmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı ve Memlûkler içinde ki Türkmenler Safevi devletinin doğal yayılma bölgelerini oluşturmaktaydı. Şah İsmail, Türkmen bölgelerinde isyanlar çıkartıp, halife denen kendi temsilcileri ile vergi toplamaktaydı. Sultan II. Beyazıt Şah İsmail'in Türkmenler üzerindeki itikadi ve siyasi etkisini bildiği için ve Akdeniz ve Ege deki fetihlere öncelik vermesi sebebiyle

¹⁹⁹ Muhammed Arif Ispanakçı Paşazade, İngiliz İslam beynel Havas ve Avam Tarihi Zendegani ve Neberdi Şah İsmail Safevi ve Şah Selimi Osmanı Vekayai salhayı 905-930 Hicri, İntişarati Delil, Kum, 1379, s. 48

²⁰⁰ Şeriati, Ali, Ali Şiası Safevi Şiası, Çev. Feyzullah Artinli, Ekin Yayınları, İstanbul, Haziran 2005, s. 50

²⁰¹ Akyol, Taha, Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet, s. 113

temkinli bir siyaset izlemekteydi. Buna ilave olarak Türkmenlerin ata kültürüne uygun ve kabul gören Şah'ın kutsallaştırılması da Şah'ın Türkmenler üzerindeki etkisini son derece arttırmaktaydı. Şah İsmail ise Sultan Selim'e yazdığı mektuplarda Anadolu üzerindeki etkisini abartarak psikolojik üstünlük sağlamak için kullanıyordu.²⁰² Anadolu'da çıkan isyanlarda Osmanlı devletinin uyguladığı bir takım iktisadi ve siyasi yapılanmalarından etkisi olduğu muhtemeldir. Diğer bir dış unsur Osmanlı devletinin Mora'da ilerlemesi, Venedik devletini son derece rahatsız etmekte ve Osmanlı devletinin merkezi ve arka cephesi konumundaki her sorun Hıristiyan devletlerin üzerindeki yükü hafifletmektedir. Bu dönemdeki Karaman beyliğinde çıkan isyan zamanındaki Şah İsmail, Karamanoğlu ve Venedik arasındaki ilişki Safevi devletinin Osmanlı karşısındaki ana stratejisini ortaya koymaktadır. İsyanın Osmanlı devleti tarafından bastırılması sonucu Karamanoğlu, Halep'e kaçmış, orada Memlük yönetimi tarafından tutuklanmıştır. Akkoyunlu devletinin önemli merkezi olan Diyarbakır 1507 yılında Şah İsmail tarafından ele geçirildi hemen ardından Bağdat'a girerek hakimiyeti altına aldı. 1514 yılında son Akkoyunlu hükümdarı Murad'ın da ölümüyle Safevi'lerin önünden bir engel daha kalkmış bulunmaktaydı. Sultan II Beyazıt, isyanlardan sonra Kızılbaş Türkmenlerinden bir kısmını Mora'ya sürgün etmekle yetinmişti. Kimi tarihçiler tarafından bu tavır temkinli olmakla ifade edilse bazı tarihçiler tarafından münzevi hayat yaşaması ve basiretsizliğinden kaynaklandığı iddia edilmektedir.²⁰³ Şah İsmail ise bunun aksine, kendi tabanını kuvvetlendirmek açısından kendi egemenliği altındaki bölgelerdeki suniler üzerine büyük katliamlar yapmakta hatta suni alimlerin cesetlerini bile mezarlarından çıkarmaktaydı. Osmanlı padişahı, Şah İsmail'e Müslüman kardeşlerine yaptığı zulümlerden hemen vazgeçmesi gerektiğini açık bir dille ifade etmekteydi. Şah İsmail ise, Osmanlı elçisinin gözleri önünde suni şahsiyetlerinden önemli bir ismi yaktırarak meydan okumaktaydı.²⁰⁴

Şah İsmail, aynı zamanda Venedik yöneticilerine gönderdiği haberde, Osmanlı devletine karşı ortak bir siyaset izlenmesini teklif ediyordu. Şah İsmail, açıkça Osmanlı devletine karşı düşmanca siyaset izlemesine rağmen Sultan II. Beyazıt bölgenin ve devletin içinde olduğu durumu düşünerek dikkatli bir siyaset takip etmekteydi. Bu yumuşak siyasetten o zamanlar Trabzon'da vali olan Şehzade Selim son derece rahatsız olmakta, Şah İsmail'in bölgedeki düşmanca faaliyetlerini yakından takip etmekteydi. Şah İsmail'in Özbek lider Şeybani ile 1510 yılında ki çarpışmasında onu malum edip öldürmesi, onu Osmanlıya karşı daha da saldırgan bir tutum içine sokmuştu. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'a hizmet etmiş kişilerden olan Hasan Halife'nin oğlu Şahkulu Baba, Osmanlı'ya karşı isyan etti. 1511 yılından Sivas civarında bu isyan hareketi bastırıldı. Bu sırada Osmanlı devletinde yaşanan kısa süreli şehzade sorunları Şah İsmail'in bölgedeki faaliyetlerini arttırmasına imkan sağlamıştı. Anadolu'da Safevilerin temsilcisi konumundaki Nur Ali Halife, Tokat'ı ele geçirerek Şah İsmail adına Cuma hutbesi okuttu. Şah İsmail, kendi halifeleri denetiminde Anadolu da çok etkili bir casus ağı kurmuştu. Bu gelişmeler üzerine Şehzade Selim 1512 yılında, Sultan II. Beyazıt'ı tahtan çekilmeye zorlayacak noktaya gelecekti. Safevilerin bölgedeki gücünü iyi bilen ve büyük bir kızgınlık içinde olan Selim'in Padişah olması bölgenin dengesini tamamen değiştirecektir.

²⁰² İnalçık, Halil, Seçme Eserler II, Devlet-i'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Haziran 2010, s.138.

²⁰³ Kemal, Namık, Osmanlı Tarihi II, Dönüştüren, Mucahit Demirel, Bilge, İstanbul 2005, s.471

²⁰⁴ Allouche, Adel, a.g.e., s. 97

İki Türk Devletinin Savaşı Çaldıran

Yavuz Sultan Selim, babasının aksine, Ege ve Karadeniz hâkimiyetinden ziyade Anadolu'da Osmanlı devleti için hayati bir tehlike olarak gördüğü Safevi devletine yöneldi.²⁰⁵ Anadolu'da kendi egemenliklerine meydan okuyan bir Şii Türkmen devleti olduğu sürece Batı'da mücadele etmenin mümkün olmadığını düşünüyordu. Osmanlı devleti, kurulduğu andan itibaren yerleşik düzene geçmiş ve nizami bir orduya sahipti. Her şeyden önemlisi güçlü bir devlet nizamı oluşturmuştu. Ordu nizami olarak topçu ve silahlı piyade birliklerine ayrılmıştı. Yavuz Sultan Selim, Kemal Paşazade'den Rafizileri lanetleyen kanları ve mallarının helal olduğunu söyleyen bir fetva almıştı.²⁰⁶ 1514 Mart'ın da Sultan Selim, Edirne'de topladığı orduyla Anadolu istikametinde harekete geçti. Özbek Hanı Ubeydullah'a mektup göndererek amcasının intikamını alması için uygun zaman olduğunu bildirdi.²⁰⁷ Aynı yılın Nisan ayında Şah İsmail'e de bir mektup yollayarak, Hulefayı Raşidin'e yaptığı hakaretlerden vazgeçmesini ve zorla aldığı toprakları terk etmesini istedi. Sivas'tan gönderdiği diğer bir mektupta, kendisini tövbeye ve Osmanlı devletinin egemenliği altına girmesini isteyerek Şah İsmail'i savaşa zorlamak istiyordu. Bu mektupların amacı Şah İsmail'i savaşa zorlamaktı çünkü askeri olarak büyük sefer için ordu içinde bir takım huzursuzluklar baş göstermesi kuvvetle muhtemel idi. Aynı zaman büyük bir ordunun lojistik ikmal de son derece zordu. Şah İsmail, Osmanlı ordusunun yürüyüşünü uzatarak İran içlerine çekme ve kışında yardımıyla Osmanlı ordusunun yorulmasını ve zayıflamasını hesaplamaktaydı. Sultan Selim, yolladığı mektupla beraber tesbih ve seccade göndererek, Şah İsmail'e devlet ve savaş işlerini bırakıp kendisini dervişliğe vermesini tavsiye ediyordu. İlk gönderdiği mektup Farsça olmasına rağmen bu mektup Türkçe yazılmış ve Şah İsmail'e artık sadece İsmail diye hitap etmekteydi. Son mektupta ise resmen savaş ilanı ederken Şah İsmail'e kadın elbisesi göndererek Tebriz'e yöneldi.²⁰⁸ Her ne kadar iki ordunun sayısı hakkında farklı veriler elde bulunmakta ise de, Osmanlı ordusunun sayı ve silah bakımından daha kuvvetli olduğu bilinmektedir. İranlı tarihçi ve araştırmacılar aradaki sayı farkını mümkün olduğunca abartmaktadırlar.²⁰⁹ Şah İsmail henüz Türkmen aşiretlerden oluşan ordusunu nizami hale getirememişti bu bağlamda ordunun sevk ve idaresi daha zor olmaktaydı. Şah İsmail'in askerlerinden kimileri, Şah'a mehdi ve kutsal bir şahsiyet olarak baktıkları için savaşta zırh bile takmıyorlardı. Onların gözünde Şah'ın ordusunun yenilmesi mümkün değildi çünkü onun ordusu ahirzaman ordusu idi.

Buna rağmen Osmanlı ordusunun çok güçlü topçu ve silahlı piyade birliği bulunmaktaydı. Osmanlı devletinin Çaldıran'da aldığı bu galibiyet, Safevi devletini doğrudan savunma konumuna sokmuştur. Bu sefer sonucu Erzincan ve Diyarbakır'ın alınması Osmanlı devletinin Anadolu'daki gücü ve hakimiyeti sağlamlaştırmıştır. Osmanlı devleti artık İran ve Memlûklülere karşı hakim konuma geçmişti. Bu yenilginin Safeviler için bir sonucu da Hürmüz boğazındaki

²⁰⁵ Burda vurgulanmak istenen Yavuz Sultan Selim'in deniz hakimiyetine önem vermediği değildir. Lütfi Paşa'nın Asaafname'sinde geçtiğine göre, Yavuz Sultan Selim Haliç'te güçlü büyük bir tersane kurdurmak istemektedir. Halaçoğlu, Yusuf, XIV-XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 185 Ek -I

²⁰⁶ Allouch, Adel, a.g.e., s. 122

²⁰⁷ Mehdi, Abdurrezzak Huşeng, Tarihi Revabıtı Harici İran Ez İbtidai dovranı Safevi ta Payanı Cenki Dovvom-u Cihani, İntişaratı Emir Kebir, Tehran 1381, s. 19

²⁰⁸ Sabbag, Abbas İsmail, Tarih-i Alakatül Osmaniyetül İraniye Elharb ves Selam beyne Osmaniyyun ve Safeviyyun, Dar-an Nafaes, Beyrut, H. 1420, s. 130

²⁰⁹ a.g.e., s. 20

hakimiyetlerini Portekiz'e kaptırmaları olmuştur. Yavuz Sultan Selim Safevileri iktisadi ve siyasi olarak kuşatmaya almış oluyordu. Bu Anadolu'da Osmanlı hakimiyeti pekiştirmenin getirdiği doğal bir sonucuydu. Yavuz Sultan Selim'in Şah yanlısı Türkmenleri tespit ettirip öldürmesi bölgedeki rahatsızlığı daha da arttırmıştır. Esas itibari ile Anadolu'da Şah tarafından Halife diye isimlendirilen bu kimseler her türlü casusluk ve beşinci kol faaliyetleri icra etmekteydi.²¹⁰ Şah İsmail'in halifelerinin Şah adına para ve adam toplamaları bu tedbirleri bir açıdan zorunlu kılmış fakat bu durum Doğu Anadolu'nun demografik yapısının değişmesine sebep olmuştur. Türkmen kabileleri İran'a göç etmeye başlamış oradan da Suni nüfus gelmeye başlamıştır.

Şah İsmail'in Çaldıran hezimetinden sonra müritleri arasında da büyük bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. Ahir zaman İmam'ı diye inanılan bir insanın savaş kaybetmesi Şah İsmail'in kutsiyetine büyük bir zarar vermiştir. Daha sonraki dönemde bir çok Türkmen kabile ile sorun yaşayan Şah İsmail, çok sayıda Türkmeni de katletmiştir. Şii ulema ve devlet yapılanması daha sonraki dönemlerde oturmaya başlamıştır. Daha sonra ki dönemlerde bürokraside Farsların önplana çıkması doğal olarak Farsçayı İran'ın resmi dili olmasına kadar götürmüştür. Bunda İran'ın kolay yönetilmesi düşüncesinin de rol oynadığı muhtemeldir. Şah İsmail'in kendi vekili olarak atadığı Farsların, bir çoğu Türkmenler tarafından sevilmeyip öldürülse de Farsların güçlü bir bürokrasi geleneği sahip olması zamanla Türkmenlerin geri plana itilmesine sebep olmuştur.

SONUÇ

İslam ordularının İran'ı fethinden sonra bu coğrafya Şah İsmail'e kadar kendi adına milli bir bütünlük sağlayamamıştır. Selçuklu ve Timur'dan sonra otoritenin zayıflaması sonucu bir takım beylikler kendi çapında kendi bölgelerinde hakim olmuşlardır. Fakat Şah İsmail'e kadar İran adına herhangi bir uluslar arası ilişki söz konusu değildir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle bölgenin jeopolitiği bu durumdan derinden etkilenmiştir. Asya malları, Anadolu, Karadeniz ve İstanbul üzerinden Avrupa'ya gitmekteydi. Bu bölgenin tamamıyla Türklerin eline geçmeye başlaması, Batı dünyasının başka yollar bulmaya sevk etmiştir. O dönem içerisinde kuvvetli deniz aşırı güce sahip İspanya ve Portekiz yeni arayışlara girişmişlerdir. Bu bağlamda Portekiz Asya'ya başka deniz yolları ararken Ümit Burnu'nu geçerek Hint denizine ulaşmış ve Hürmüz Boğazında bazı yerleri işgal etmiştir. Papalık ve dönemin deniz ticaretine ağırlık veren devletlerinden Venedik Şah İsmail'in teklifi ile irtibata geçmiştir. Avrupa'da ilerleyen İslam Türk ordusu, Hıristiyan aleminde yarattığı korku Moğollar zamanında yapıldı gibi cephe gerisi mücadele arayışına girmelerine sebep olmuştur. Bu bağlamda Şah İsmail'in Safevi Türk Devleti aranan cephe gerisi unsuru Hıristiyanlara sunmaktaydı.

Osmanlı devleti merkez üssü olarak balkanları konuşlansa da, Osmanlı devletinin ana kaynağını Anadolu'daki Türkmen unsurlar oluşturmaktaydı. Ticaret yolları açısından da bu bölge hayati öneme sahipti. Şah İsmail'in Safevi Türk Devletini kurup bu bölgede mücadeleye başlaması Osmanlı devletine bu bölgenin önemini hatırlatmıştır. Osmanlı devletinin yerleşik düzene geçip kurumsallaşması zamanla Türk unsuru geri plana itilmeye başlanmıştır. Şah İsmail ise göçer

²¹⁰ Savaş, Saim, XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik, Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 40- 41, Finkel, Caroline, Osman's Dream The Story of the Ottoman Empire 1300-1923, John Murray London 2006, s. 181

konumundaki henüz halk İslam'ını yaşayan Türkmenleri önplana çıkararak bunu Osmanlı'nın bölgedeki iktisadi baskılarını da kullanarak kendine çekiyordu. Şah İsmail'in oniki imam Şiiliğini de devletin resmi dini ilan etmesi Osmanlı devletine her yönden meydan okuma anlamına geliyordu. Çünkü her iki Türk devletinin de ana insan kaynağı bölgede yaşayan Türkmenlerdi. Bu iki Türk devletinin mücadelesi sonucu Doğu Anadolu'nun demografik yapısı da bozulmuştur. Anadolu'dan bir çok Türkmen kabilesi İran'a göç etmiş oradan da Anadolu'ya göç eden insanlar olmuştur. Osmanlı devleti için Şah İsmail'e bağlı insanların devlet açısından büyük bir zafiyet ve tehlike oluşturması, sert tedbirler alınmasına sebep olmuştur. Bu durum bölgedeki Türkmenlerin hem inanç hem de iktisadi açıdan Şah İsmail'e yakınlaşmasını daha da arttırmıştır. İtikadi bozulma kaygısı Osmanlı Medrese eğitiminde içine kapanmaya zorlamış felsefe ve riyazi ilimler geri plana itilmeye başlanmıştır. Bu iki Türk Devletinin mücadelesinden bölgedeki Feodal yapılar fazlasıyla yararlanmışlardır. O dönem içerisinde, Anadolu ve Kafkaslarda siyasi egemenlik Türklere aittir. Osmanlı Türk devletinin zamanında güvenlik açısından bölgedeki Feodal unsurlara verdiği haklar, Feodal unsurların değil aksine Osmanlı Türk hâkimiyetinin bölgedeki tescili anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol, Taha, Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Milliyet, İstanbul Nisan 1999
- Agacari, Haşim, Kaniş-i Din ve Devlet der Asr-ı Safevi, Merkezi Bazşinasi İslam ve İran, Tehran 1380
- Kaşif Elgita, Muhammed Hüseyin, Asl-ı Eşşia ve Usuluha, Kaddem Lehu Elhucceul Esseyid Murtaza Elaaskeri, Müessetul İlmî Matbuat, Beyrut 1413
- Allouche, Adel, Osmanlı- Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka, İstanbul, 2001.
- Barthold, W., Köprülü, M. Fuat, İslam Medeniyeti Tarihi, Akçağ, Ankara 2004.
- Black, Antony, The History of Islamic Political Thought, From Prophet to the Present, Routledge, New York, 2001.
- Caferiyan Resul, Şia Der İran Ez Agazı ta Karnı Dehomu Hicri, Cildi Devvom, İntişarati Ensariyan, Kum, 1380.
- Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu, Tarih Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul 2000
- Gölpınarlı, Abdükbaki, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınları, İstanbul 2003.
- Gresh, Alain, Vidal, Ortadoğu, Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na, Çev. Hamdi Türe, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Jorga, Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- İnalcık, Halil, Ed., An Economic and Social History of The Ottoman Empire Volume Two 1600 – 1914, Cambridge University Press, UK, 1994.
- İnalcık, Halil, Seçme Eserler II, Devlet-i'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Haziran 2010.
- Kemal, Namık, Osmanlı Tarihi II, Dönüşüren, Mucahit Demirel, Bilge, İstanbul 2005.

Köprülü, M. Fuad, Türkiye Tarihi, Yay. Haz. Hanefi Palabıyık, Akçağ, Ankara 2005.

Mehdi, Abdurrezzak Huşeng, Tarih-i Revabıt-ı Haric-i İran Ez İbtidai dovrani Safevi ta Payamı Cenk-i Dovvom-u Cihani, İntişarati Emir Kebir, Tehran 1381.

Muhammed Arif İspanakçı Paşazade, İngilab-i İslam beynel Havas ve Avam Tarihi Zendegani ve Neberdi Şah İsmail Safevi ve Şah Selimi Osmanî Vekaya-i salhaya 905-930 Hicri, İntişarati Delil, Kum, 1379.

Ocak, Ahmet Yaşar, Türkler, Türkiye ve İslam, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar), Tarih Vakı Yurt Yayınları, Haziran 2003 İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar, Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Ocak, Ahmet Yaşar, Haz. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Kaynak, Doktrin, ayin ve erkan, tarikatlar, edebiyat, mimari, ikonografi, modernizm, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.

Ocak, Ahmet Yaşar, Haz. Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.

Sabbag, Abbas İsmail, Tarih-i Alakatül Osmaniyetü-l İraniye Elharb ve-s Selam beyne Osmaniyun ve Safeviyun, Dar-an Nafaes, Beyrut, H. 1420.

Sümer, Faruk, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Şeriatî, Ali, Ali Şiası Safevi Şiası, Çev. Feyzullah Artinli, Ekin Yayınları, İstanbul, Haziran 2005.

Ta'î, Ali, Buhran-ı Huviyet der İran, Neşr-i Şadegan, Tahran 1382.

Togan, A. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

Türkdoğan, Orhan, Alevi Bektaşî Kimliği – Sosyo-Antropolojik Araştırma-, Timaş, İstanbul 2004.

Velayeti, Ali Ekber, Tarihi Revabıt-ı Harici İran der Uhdey-i Şah İsmail Safavi, Muessesiyi Çapı İntişarati Veziratu Umuru Harici, Tehran 1375.

Yakuboğlu, Kenan, Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi, Bilimevi, İstanbul 2006.

İnternet Erişim Kaynakları

http://www.iranchamber.com/history/articles/reflections_safavid_history_historiography1.php

(13)

MERKEZİ ASYA'NIN TÜRK DEVLETLERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ Leyla VAGIF KIZI*

ÖZET

Avrupa Birliği'nin Asya bölgesindeki politikasında Merkezi Asya'nın türk cumhuriyetleri önemli yer almaktadır. Söz konusu ilgi bir yandan bölgenin stratejik önemi, bir başka açıdan da Avrupa Birliği'nin ekonomi siyasetiyle bağlıdır. Avrupa Birliği ile Merkezi Asya'nın türk devletleri arasında işbirliğinin üç kademesini söyleyebiliriz.

1) 1992-1995 yılları. İkitaraflı işbirliğinin başlanması, işbirliğinin önemli kısımlarının belirlenmesi olmuştur. Bu zaman kesiminde Avrupa Komisyonu Merkezi Asya devletleriyle ilişkilerde Birliği'nin Stratejik raporunu onaylamı bulunmaktadır.

2) 1996-2007 yıllarını kapsayan 2. devir 1996 şubat ayında Kazakistan, Kırgızistan ve Üzbekistan'la Birliği arasında Taraftaşlık ve İşbirliği Antlaşmasının imzalanmasıyla başlar. Bu kademedeki Avrupa Birliği'nin bölgeye ilgisi daha da çoğalmış, Hazar-Kafkas enerji yataklarında Avrupa ülkelerinin katılımı konusu güc kazanmıştır.

3) Üçüncü kademe 2007 senesi Haziranın 30'da Berlin'de Avrupa Birliği ve Merkezi Asya cumhuriyetlerinin beraber toplantısının yapılması ve Kurumun bölge ülkeleriyle 2007-2013 yıllarında işbirliği planının genelbildirisiyle başlar. Söz konusu plan gereğince Avrupa Birliği Merkezi Asya cumhuriyetlerine 750 milyon maliye yardımı öngörmüştür.

Adı geçen planda başlıca dikkat ekonomi sorularına, özellikle, Avrupa Birliği'nin bölgede enerji politikasına yönelmiştir. TRASECA Avrupa Birliği'nin bu bölgede başlıca tasarısıdır.

ABSTRACT

About the cooperation of Turkic countries of Central Asia with the European Community

The main structure of policy of European community with Asia forms the realtions with Turkic countries of Central Asia. This great interest is closely connected with the strategic importance of the region on one hand, on the other hand with the concrete economic policy (energy) of European community.

The cooperation between European community and the Turkic countries of Central Asia Can be distinguished into three main periods.

1) 1992-1995- years are characterized with the beginning of bilateral cooperation and determination of principal priorities of collaboration. Specially in this period, Commission of Europe accepted the report on the subject the Strategy of European Union in realtion with the countries of Central Asia.

2) The second period of 1997-2007-years begins with the signing of partnership and cooperation treaty on february, 1996 between Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and European community. In this period European Countries in Caspian – Caucasian energi field became stronger .

Bakü Devlet Universitesi araştırma görevlisi; e-posta – leyla-vaqif@mail.ru . Ev adresi - Y.Vezirov, 125a, menzil 45. Telefon numarası – (99412) 465 50 48

3) The third period starts with the joint meeting held by the representatives of the Republics of Central Asia and European community on June 30, 2007 in Berlin and the declaration of cooperation plan with the regional countries of the organization in 2007-2013.

According to this plan, European community intended to contribute 750 million euro financial aid to the republics of Central Asia.

In the above mentioned plan the main point is directed to economic problems, especially to energy policy in the region of European community. "TRASECA" is the principal project of European community in this region.

GİRİŞ

Bu gün dünyada qloballaşma və integrasiya prosesləri ən yüksək mərhələsini yaşayır. Müxtəlif beynəlxalq və regional təşkilatlar və birliklərin yaranması şəklində gedən bu proseslər ilk növbədə geosiyasi və iqtisadi problemlərin həllini, birgə transmilli layihələrin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Eyni zamanda sosial və siyasi əməkdaşlığı da fəaliyyət istiqaməti seçən bu beynəlxalq və regional təşkilatlar bəzən öz coğrafiyasını genişləndirməyə çalışır. Bu da ölkələr və təşkilatlar arasında həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli münasibətlərin sürətlə yaranmasını və genişlənməsini tələb edir.

Mərkəzi Asiya bu günkü müasir dünyanın strateji əhəmiyyətli bölgələrindən sayılır və ən iri dövlətlərdən tutmuş, beynəlxalq və regional təşkilatlara qədər ən müxtəlif qüvvələri özünə cəlb edir. Bu, bir tərəfdən, Mərkəzi Asiya ölkələrinin əlverişli coğrafi yerləşməsi – Hind okeanına çıxış rolu oynaması, ikinci tərəfdən isə, bölgənin nəhəng "Şərqi-Qərbi" kommunikasiya dəhlizinin mərkəzlərindən olması, neft və qaz yataqları ilə zəngin olması ilə bağlıdır.

Mərkəzi Asiyada 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayan siyasi proseslər, yeni müstəqil dövlətlərin yaranması adı çəkilən qüvvələrin bölgəyə olan marağını daha da artırmışdır. Avropa Birliyi də bu baxımdan istisna deyil və son 20 ildə bu Birliyin Mərkəzi Asiyada apardığı geniş integrasiya siyasəti diqqəti çəkir. Bu siyasət istər iqtisadiyyat, istər sosial əlaqələr, istərsə də mədəniyyət sahələrinə aiddir. Avropa Birliyi bu müddət ərzində Qazaxıstanda, Türkmənistanda, Qırğızıstanda digər təşkilatların nail ola bilmədiyi bir çox uğurlara nail olmuşdur. Adı çəkilən respublikaların son illərdə iştirak etdiyi ən uğurlu transmilli layihələrdə hökmən Avropa Birliyinin də adı keçir.

Avropa Birliyi ilə Mərkəzi Asiyanın yeni müstəqil dövlətlərinin əlaqələrinin qısa müddətli tarixi də göstərir ki, bütün problemlə məqamlarına rəğmən bu əməkdaşlıq böyük perspektivlərə malikdir.

Avropa Birliyinin "Şərqi Genişlənmə" Siyasəti

Bu günkü dünya təkqütblü sayılsa da, heç bir iri dövlət hələlik hegemonluq qüvvəsinə tam mənada malik deyildir. Təkbəşinə geostrategiyasını həyata keçirə bilməyən dövlətlər birgə təşkilatlarda toplanaraq iri hegemonun meydana çıxmasına mane olurlar. Müasir dünyanın aparıcı siyasət və iqtisadi mərkəzlərindən biri də Avropa Birliyidir. Bu Birlik özündə bir neçə təşkilatı, o cümlədən Avropa İttifaqını ehtiva etməklə dünya strategiyasını müəyyən edən qüvvələrdən sayılır.

Keçən əsrin 50-ci illərində əsas qoyulan Avropa Birliyi ilkin məqsəd kimi Avropa qitəsi ölkələrinin iqtisadi ittifaqını nəzərdə tutsa da, 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Birlik ölkələrinin qitədən kənar bölgələrlə işbirliyi qurması

müşahidə olunur. Hələ “Soyuq müharibə” başa çatmazdan əvvəl Avropa Birliyinin sosialist blokundan olan ölkələrlə əlaqələrinin əsası qoyulur. Birliyin rəsmi qurumları tərəfindən “Şərqi genişlənmə siyasəti” adlandırılan Proqram 1985-1986-cı illərdə başlamış, SSRİ dağıldıqdan sonra isə bu Proqram Birliyin prioritet məsələlərindən birinə çevrilmişdir.²¹¹

Proqram ilk olaraq Polşa və Macarıstanda gerçəkləşdirilməyə başlanır, daha sonra keçmiş SSRİ məkanına daxil olan respublikalara, o cümlədən Avropa qitəsindən kənar yərləşən Orta Asiya respublikalarına da şamil edilir. Proqramın mahiyyəti Avropa qitəsində yərləşən dövlətlərin inteqrasiyası ilə paralel olaraq, onların siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrinin şərqi doğru genişlənməsi sayılır. Məqsəd Avropanın inteqrasiyasının birtərəfli qaydada gətməsinin qarşısını almaq, Avropadan kənar yərləşən ölkələri də qloballaşmaya və regional inteqrasiyaya cəlb etməkdir. Bu siyasətin əsas istiqamətləri milli sərhədləri nəzərə almadan konkret bir bölgədə iqtisadi, mədəni, sosial və investisiya layihələrini həyata keçirmək və bu yolla həmin bölgəni müəyyən sahə üzrə ixtisaslaşdırmaqdır.²¹² Bu istiqamət çərçivəsində də Avropa Birliyi ölkələri Avropadan kənar bölgələrdə xammal ehtiyatlarını vahid sistem üzrə mənimsəmək, dünya bazarına çıxarmaq, Avropanın qabaqcıl texnologiyalarını həmin bölgələrdə tətbiq etmək, əmək ehtiyatlarından birgə istifadə etmək kimi ciddi fəaliyyət planları həyata keçirilir.

Mütəxəssislər hesab edirlər ki, Avropa Birliyinin adı çəkilən fəaliyyət proqramının əsas strateji məqsədi – hansı dövlətə məxsus olmasından asılı olmayaraq “vahid iqtisadi sərhəd və kommunikasiya sistemi ilə bir-birinə bağlanmış beynəlxalq regionlar yaratmaq”, həmin regionlarda “sərhədsiz əməkdaşlıq telləri ilə bağlı olan ərazi birlikləri və ərazi hakimiyyət orqanlarının fəaliyyət göstərməsinə dəstək verməkdir”.²¹³

Avropa Birliyinin bu Proqramında Mərkəzi Asiya ölkələrinə, o cümlədən Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərinə də böyük önəm verilir.

Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan və Özbəkistanın Avropa Birliyi ilə Əlaqələrinin Yaranması (1992-1995-ci illər)

SSRİ-nin dağılması qanunauyğun olaraq yeni müstəqil respublikaların yaranması ilə nəticələndi. Qısa bir müddət sonra bu respublikalar müstəqil şəkildə beynəlxalq münasibətlərə qatılmış oldular.

Mərkəzi Asiyanın yeni yaranmış müstəqil dövlətlərinə Avropa Birliyinin marağı ilk mərhələdə ondan ibarət idi ki, bu nəhəng siyasi və iqtisadi inteqrasiya hərəkəti keçmiş sovet respublikalarında keçirilən islahatlarda “sponsor” kimi çıxış edə bilər. Eyni zamanda Avropa Birliyi bu islahatlara yardımçı olmaqla postsovet məkanında 1990-cı illərin əvvəllərində bərqərar olmuş xaosun qarşısını almaq, bu nəhəng coğrafi məkanda sabitliyə və təhlükəsizliyin təmininə nail olmaq istəyirdi.

Mərkəzi Asiyada Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Tacikistan kimi iri, amma siyasi və iqtisadi orientirləri hələ formalaşmamış yeni müstəqil dövlətlərin ortaya çıxması Avropa Birliyini xeyli ehtiyatlandırmışdı. Bu bölgədə “islam fundamentalizmi”nin və Rusiyaya meyilli ideologiyanın yayılması təhlükəsi çox böyük idi. Başqa sözlə desək, Avropa Birliyinin Mərkəzi Asiyadakı

²¹¹ Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005, s.488

²¹² Yenə orada, s.491

²¹³ Bax: yenə orada, s.492

maraqları onun “şərqə genişlənmə” siyasəti üçün təhlükə yaradan məqamları ortadan qaldırmaq, bölgə dövlətləri ilə əlaqələr qurmaq və onları Avropanın inteqrasiya proseslərinə qatmaq siyasətinə uyğun idi.

Mərkəzi Asiyanın daha bir özəlliyi burada yaranmış yeni müstəqil dövlətlərdən dördü – Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan və Özbəkistan türk dövlətləri idi və həmin dövlətlərin ümumi dil, din və mədəniyyət birliyi Avropa Birliyinin inteqrasiya siyasətində xeyli rahatlıq yaradırdı.

Avropa Birliyi ilə Mərkəzi Asiyanın türk respublikaları arasında indiyədək davam edən əlaqələr mütəxəssislər tərəfindən əsasən üç mərhələyə ayrılır:

- 1) 1992-1995-ci illəri əhatə edən mərhələ.
- 2) 1996-2007-ci ilin birinci yarısı.
- 3) 2007-ci ildən başlayan və indiyədək davam edən mərhələ.²¹⁴

1992-1995-ci illəri əhatə edən birinci mərhələ adı çəkilən türk dövlətlərinin müstəqilliklərini elan etməsi və Avropa Birliyi ölkələri ilə birbaşa əlaqələrinin qurulması mərhələsidir. Həmin mərhələnin daha bir xüsusiyyəti – adı çəkilən tərəflər arasında qarşılıqlı əlaqələrin prioritetlərinin müəyyən edilməsi və bu əlaqələri təmin edə biləcək təşkilati işlərin qurulması olmuşdur.

Maraqlıdır ki, Mərkəzi Asiya keçmiş Sovetlər Birliyi üçün periferiya, ucqar sayılsa da, Avropa Birliyi bölgəyə bu cür yanaşmamışdır, əksinə, hər vaxtla yeni yaranmış müstəqil dövlətlərin Avropa Təhlükəsizliyi sisteminə daxil edilməsinə çalışmışdır. Bölgədəki siyasi və iqtisadi durumu diqqətlə öyrənən Avropa Komissiyası 1995-ci ildə “Avropa Birliyinin Mərkəzi Asiya dövlətlərinə münasibətdə Strategiyası” adlı hesabatını dinləmiş, bu hesabatda Avropa Birliyinin bölgədəki siyasətinin ümumi strategiyası və vəzifələri müəyyən edilmişdir.²¹⁵

Qeyd etdiyimiz bu mərhələnin qanunauyğun nəticəsi 1996-cı ilin fevralında Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistanla Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişinin imzalanması sayıla bilər. Digər postsovet respublikaları ilə bağlanmış müqavilələrin nümunəsində olan bu Saziş ikitərəfli əlaqələrin sonrakı inkişafını və möhkəmləndirilməsini nəzərdə tutmuşdur.²¹⁶

Avropa Birliyinin Mərkəzi Asiya ilə Əlaqələrinin Genişlənməsi (1996-2007-ci illər)

Avropa Birliyinin Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri ilə əlaqələrinin ikinci mərhələsi 1996-2007-ci ilin birinci yarısı sayılır və bu mərhələ tərəflər arasında münasibətlərin dərinləşməsi və fəallaşması ilə müşayiət olunmuşdur. İkinci mərhələnin özü də mütəxəssislər tərəfindən iki yerə ayrılır: 1) 1996-1999-cu illər və 2) 2000-2007-ci ilin birinci yarısı.

1996-1999-cu illər Avropa İttifaqının Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistanla imzaladığı Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişinin əsas müddələrinin həyata keçirilməsi ilə səciyyələnir. Bu müddət ərzində tərəflərin birgə səyi ilə Mərkəzi Asiyada təhlükəsizliyin və sabitliyin möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş layihələr həyata keçirilmişdir.

Mərkəzi Asiyada təhlükəsizlik problemləri Avropa Birliyi üçün böyük önəm kəsb etdiyindən, 1999-cu il Avropada Əməkdaşlıq və Təhlükəsizlik Təşkilatının İstanbul sammitində yeni yüzillikdə qitənin təhlükəsizliyi ilə bağlı xüsusi Xartiya

²¹⁴ Bax: Omarov, N. Zaçem Yevrope Sentralnaya Aziya, www.ng.ru/courier/2008-06-30/17_asia.html

²¹⁵ Yenə orada

²¹⁶ Omarov, N. Zaçem Yevrope Sentralnaya Aziya, www.ng.ru/courier/2008-06-30/17_asia.html

qəbul edildi. Sənəd bu beynəlxalq təşkilatın təsisat imkanlarının coğrafiyasını genişləndirmiş oldu.²¹⁷

2000-ci ildən etibarən başlayan mərhələ yuxarıda qeyd olunan Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişinin əsas prinsiplərinin reallaşdırılması ilə səciyyələnir. Bu mərhələdə Avropa Birliyinin Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri ilə əməkdaşlığı genişlənir və Avropa dövlətləri özləri bu əməkdaşlıqda maraqlı olurlar. Bu da ilk növbədə 11 sentyabr 2001-ci il hadisələrindən sonra dünyada təhlükəsizlik məsələlərinin son dərəcə aktuallaşması ilə bağlı olmuşdur. Avropa Birliyi ölkələri Mərkəzi Asiyanın adı çəkilən dövlətlərində təhlükəsizlik məsələləri ilə yanaşı, iqtisadi və sosial inkişafın da yənləndirilməsinə xüsusi diqqət ayırmışlar. Əlbəttə, burada Avropa Birliyinin öz maraqları da az rol oynamamışdır: ələlxüsus Xəzər dənizinin neft-qaz yataqlarının istismarı, Xəzər-Qafqaz enerji dəhlizinin reallaşdırılması üçün Mərkəzi Asiya bölgəsindən istifadə etmək cəhdləri bu maraqlar çərçivəsinə daxildir. Təsadüfi deyil ki, 1991-ci ildən 2008-ci ilədək olan müddət ərzində Avropa Komissiyası Mərkəzi Asiyanın yeni müstəqil dövlətlərinə 1,4 milyard avro ayırmışdır.²¹⁸

Mərkəzi Asiyanın Avropa Birliyi ilə Əlaqələrinin Prespektivləri

Məruzənin əvvəlində qeyd etdiyimiz üçüncü mərhələ 2007-ci ilin ortalarından başlayır və indiyədək davam etməkdədir. Bu mərhələ əslində Avropa Birliyi ilə Mərkəzi Asiya ölkələri arasında Əməkdaşlığın Yeni Proqramının qəbul edildiyi (22 iyun) və rəsmi Sazişin imzalandığı (Berlin, 30 iyun 2007-ci il) tarixdən başlayır. Proqram 2013-cü ilə qədər olan müddət üçün nəzərdə tutulmuşdur. Avropa Birliyin adı çəkilən ölkələrlə ikitərəfli əlaqələrin qurulmasına təxminən 750 milyon avro dəyərində məbləğ nəzərdə tutulmuşdur.²¹⁹

Ekspertlər hesab edir ki, yeni strategiya Avropa Birliyinin yeni bərqərar olmuş geosiyasi duruma müvafiq qurulmuşdur və qurumun bir çox təsisatları vasitəsilə bölgədə həm ənənəvi təsisatların inkişafını, həm də innovasiyaları həyata keçirməyi nəzərdə tutur. Bu müddət ərzində dövlət idarəçiliyi, sərmayə qoyuluşu, ticarət sahəsində siyasətin liberallaşması sahələrində effektiv nəticələr əldə olunmuşdur.

Adı çəkilən Yeni Proqramın daha bir özəlliyi ondan ibarətdir ki, o, bölgənin hər bir ölkəsini ayrı-ayrılıqda layihələrə adaptasiya etməyi nəzərdə tutmuşdur, bu da həmin dövlətlərin müxtəlif sosial-iqtisadi durumu ilə əlaqədardır.

Bu mərhələdə Avropa Birliyini müxtəlif təsisatlarının nümayəndələrinin bölgəyə rəsmi səfərləri baş tutmuşdur. Məsələn, Avropa Parlamentinin Mərkəzi Asiya ölkələri üzrə məruzəçisi Cem Özdəmir 2007-ci ilin oktyabrından başlayaraq bölgə ilə tanışlıq aparmış, Astanada və Bişkekdə olmuşdur. Rəsmi görüşlər sayəsində Qazaxıstanın və Qırğızıstanın aparıcı nazirlikləri, həmçinin, mətbuat nümayəndələri ilə danışıqlar aparılmışdır. Bu görüşlər zamanı Cem Özdəmir Avropa Birliyinin Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərinə münasibətdə prioritetləri dəqiqliklə göstərmişdir.²²⁰

Qeyd edək ki, bu müddəalar 2007-ci ilin noyabrında keçirilmiş “Mərkəzi Asiya və Avropa: XXI yüzilliyin yeni iqtisadi əməkdaşlığı” adlı konfransda da

²¹⁷ Axundova, L. İnişiativa ES obyedinyayet strani yevro-aziatskoqo kontinenta, İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjana, 1999, 2, s.149

²¹⁸ Omarov, N. Zaçem Yevrope Sentralnaya Aziya, www.ng.ru/courier/2008-06-30/17_asia.html

²¹⁹ http://www.arba.ru/news/2369

²²⁰ Omarov, N. Zaçem Yevrope Sentralnaya Aziya, www.ng.ru/courier/2008-06-30/17_asia.html

səslənmişdir. Konfrans Almaniya Xarici İşlər Nazirliyi və BMT Avropa İqtisadi Komissiyası tərəfindən təşkil edilmişdi və bu yığıncaqda Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərinin 150-dək nümayəndəsi iştirak etmişdir. Bu konfrans əslində Avropa Birliyinin Mərkəzi Asiya bölgəsində əməkdaşlığının ilk mərhələsinin yekunu və perspektivlərinin özülünü qoymuş oldu.²²¹

2008-ci ilin fevralında Avropa Parlamenti Mərkəzi Asiya ölkələri üzrə Avropa Birliyinin strategiyasının hesabatını təqdim etmişdir. Hesabat bölgədə Avropa Birliyinin uğurlarının xüsus qeyd etmişdir və eyni zamanda Özbəkistanda və Türkmənistanda demokratiyanın daha sürətlə inkişafı üçün ciddi tədbirlər həyata keçirilməsini də xüsusi vurğulamışdır. Bundan əlavə, Avropa Parlamenti bölgənin dünya iqtisadi inteqrasiyasına daha geniş şəkildə cəlb edilməsi üçün də tədbirlər planının hazırlanmasını tövsiyə etdi.

Hesabatın qanunauyğun nəticəsi olaraq 2008-ci ilin aprelində Aşqabadda Avropa İttifaqının və Mərkəzi Asiya respublikalarının xarici işlər nazirlərinin görüşü keçirildi. Görüş gedişində tərəflər iqtisadiyyat, enerji, ticarət, ətraf mühit, humanitar sahələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün konkret addımlar atılmasına qərar vermiş oldular.²²²

SONUÇ

Məruzədə nəzərdən keçirdiyimiz qısa icmal da göstərir ki, Avropa Birliyi və Mərkəzi Asiyanın türk respublikaları arasında sıx əlaqələr artıq son onilliyin gerçəyinə çevrilmişdir. Avropa Birliyinin ümumi strategiyası fonunda bu əlaqələrin gələcək perspektivləri haqqında aşağıdakıları söyləmək olar:

İlk mərhələdə (1990-cı illərin ortalarına qədər olan dövərdə) Avropa Birliyinin Mərkəzi Asiyanın yeni müstəqil dövlətləri ilə bağlı strategiyası xeyli deklarativ xarakter daşımışdır. Bu səbəbdən də Avropa Birliyinin müxtəlif təsisatları tərəfindən bölgədə həyata keçirilən tədbirlər obyektiv imkanlara söykənməmişdir. Bu baxımdan Avropa Komissiyasının Mərkəzi Asiya ölkələrində insan haqları və qanunun aliliyi ilə bağlı bəyanatları qeyd oluna bilər. Bu dəyərlərin çox böyük əhəmiyyət kəsb etməsi şübhəsizdir, lakin Avropa Birliyi adı çəkilən respublikaların uzun müddət sovet totalitarizminin təsiri altında olması faktına xüsusi diqqət yetirməlidir.

Digər təəssüf doğuran məqam – Avropa Birliyinin Yeni Strategiyasında Özbəkistanın yer almamasıdır, halbuki bu respublika bölgənin aparıcı dövlətlərindəndir. Özbəkistanın adı çəkilən Proqramda iştirak etməməsi nəinki bu respublikanın sosial-iqtisadi və siyasi inkişafına neqativ təsir edəcək bir haldır, eyni zamanda bölgənin də ümumi təhlükəsizlik məsələləri üçün müsbət hal sayıla bilməz. Ən azından Mərkəzi Asiya deyilən vahid iqtisadi və siyasi vəhdətin yaranması üçün bölgənin bütün dövlətlərinin, o cümlədən, Özbəkistanın birgə layihələrdə iştirakı zəruridir.

Bu sadaladıqlarımız fonunda Avropa Birliyinin Mərkəzi Asiyada gedən ciddi geostrateji oyunlarda mövqeyini itirməsi təhlükəsi də var. Belə ki, bölgə uğrunda ABŞ, Rusiya və Çin kimi iri qüvvələrin mübarizə apardığı bir dövərdə Avropa Birliyinin strategiyası çox ləng təsir bağışlayır və sadaladığımız dövlətlərin xeyli aqressiv səciyyəli planları və fəaliyyəti qarşısında dözümsüz görünür. Elə Avropa

²²¹ Yenə orada

²²² Yenə orada

Birliyinim himayə etdiyi Nabucco TransXəzər qaz nəqli layihəsinin gerçəkləşməməsi buna nümunə ola bilər.

Düşünürəm ki, həm Mərkəzi Asiya respublikalarının özləri üçün, həm bölgədə maraqları olan Avropa Birliyi üçün əlaqələrin perspektivli olması təkə geostrateji rəqabətdən deyil, hər iki tərəfin bu əlaqələri genişləndirmək üçün edəcəyi cəhdlərindən də asılıdır.

QAYNAQLAR

1. ABİŞEV, A., Kaspiy: neft i politika, Almatı: Sentr vneşney politiki i analiza, 2002
2. AXUNDOVA, L. İnisiativa ES obyedinyayet stranı yevro-aziatskoqo kontinenta, İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjana, 1999, 2, s.149-156
3. HƏSƏNOV, Ə.M., Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005
4. OMAROV, N. Zaçem Yevrope Sentralnaya Aziya, www.ng.ru/courier/2008-06-30/17_asia.html (Erişim tarixi: 30.06.2008)
5. QUSEVA, L., “Sovremennoye sostoyaniye nefteqazovovo kompleksa i eksportnix marşrutov qaza Respubliki Turkmenistan”, journal “Analitik”, Almatı, 2001, 2, s.36-39
6. ZVEREV, A., “Dlya SŞA seyças oçen vajno umenşit svoyu zavisimost ot bližnevostoçnoy nefti”, www.aina.kz (Erişim tarixi: 27.11.2001)
7. <http://www.arba.ru/news/2369> (Erişim tarixi: 2.07.2007)

(14)

SOMUNCU BABA'NIN EĞİTİM METODU*

Yrd. Doç. Dr. Süleyman DOĞAN*

Özet

XIII. yüzyılda felsefî ve tasavvufî düşünceler, birer aydın ve halk hareketi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. En yüksek formuna eriştiği Moğol istilâsı döneminde tekke, önemli bir eğitim kurumu olmuştur. Bir eğitim düşüncesi, yöntemi ya da uygulaması ele alınırken eğitimin felsefesi, ilkeleri, amaçları, bilgi muhtevası, seçilen yöntem ve politikalar, araç ve gereçler, eğitim ve öğretim organizasyonu ve bunların ana unsurları inceleme objeleri olarak değerlendirilir. Hamid-i Veli'nin insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme (entegrasyon) olayıdır. O; öğretici çalışmalarında; millî, dinî motif ve değerler, bunlarla ilgili bilgiler, deyim, atasözü ve menkıbeler aracılığı ile toplumsal bilincin canlı tutulmasına katkıda bulunur.

Hamid-i Vali; karmaşık ifadelerden, özellikle felsefî değerlendirmelerden uzak durmaya çaba göstermiştir. Günümüz pedagojisinde önemli yer tutan; yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ve basitten karmaşığa ilkelerini, o dönemde en güzel şekilde uygulamıştır. Herkesin bildiği basit ve sade bilgilerden yola çıkarak, üst seviyeli kavram ve değerlere ulaşmak istemiştir. Eğitimde iki unsur önemlidir; eğitilen ve eğiten. Öğrencinin uygun bir tabiat, akıl, yetenek ve öğrenme ihtiyacının olması gerekir. Bu tebliğde büyük mutasavvıf Somuncu Baba namı Hamid-i Veli'nin mevcut kaynaklardan yola çıkarak örnekleriyle eğitim metodunu incelenecektir.

Giriş

Eğitim, genel anlamda bireyde davranış değiştirme sürecidir. Geniş anlamda ise eğitim, bireyin toplum standartlarını, inançlarını ve yaşam yollarını kazanmasında etkili olan tüm sosyal süreçlerdir.

Eğitim insanın iyi davranış kazanması ve sosyalleşmesi için yapılan çabalaradır. Metot, yol, yordam, usul, yöntem, herhangi bir gayeye ulaşmak için önceden çizilmiş yoldur. Metot bir ilmin temelidir; metotsuz ilim, faydasız bir sermayedir. Bu bağlamda kaynakları incelediğimizde Hamid-i Veli'nin özellikle sohbet yoluyla Allah yoluna güzellikle çağırarak, sevdirmek, müjdelemek, korkutmamak, nefret ettirmemek metodun bir parçasıdır. Tasavvuf; Allah'ın varlığını bilme, kâinat ve insanın varoluş sebebini anlama, insanı mükemmel bir varlık hâline getirebilme anlayışıdır. Diğer bir deyişle tasavvuf, insanı eğitime sanattır. Edep ve ahlâktan ibaret olan tasavvuf, insan tabiatının bir özelliğidir. Tasavvufun amacı, ideal insan yetiştirmektir. İdeal insan Peygamber'e ahlâken benzeyen insandır. Tevazu, gösterişsizlik, kendini tanıtmaktan sakınma, gizli olma vb. özellikler, ideal insanda bulunan özelliklerdir. Yunus fakir, Somuncu Baba ise gizlidir. Bu kişiler birer modeldir. Bunların arkasında da çok büyük ahlâk dersleri aramak gerekir. Adaletsizliğe karşı çıkmak ise bunlardan biridir.

XIII. yüzyılda felsefî ve tasavvufî düşünceler, birer aydın ve halk hareketi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. En yüksek formuna eriştiği Moğol istilâsı

* Bu başlıkla 22–25 Eylül 2011 tarihinde Aksaray'da, Uluslar arası Somuncu Baba ve Kültür Çevresi Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

* (Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi) e-posta:sudogan@yildiz.edu.tr

döneminde tekke, önemli bir eğitim kurumu olmuştur. Bir eğitim düşüncesi, yöntemi ya da uygulaması ele alınırken eğitimin felsefesi, ilkeleri, amaçları, bilgi muhtevası, seçilen yöntem ve politikalar, araç ve gereçler, eğitim ve öğretim organizasyonu ve bunların ana unsurları inceleme objeleri olarak değerlendirilir. Hamid-i Veli'nin insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme (entegrasyon) olayıdır. O; öğretici çalışmalarında; millî, dinî motif ve değerler, bunlarla ilgili bilgiler, deyim, atasözü ve menkıbeler aracılığı ile toplumsal bilincin canlı tutulmasına katkıda bulunur.

Hamid-i Vali; karmaşık ifadelerden, özellikle felsefî değerlendirmelerden uzak durmaya çaba göstermiştir. Günümüz pedagojisinde önemli yer tutan; yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ve basitten karmaşığa ilkelerini, o dönemde en güzel şekilde uygulamıştır. Herkesin bildiği basit ve sade bilgilerden yola çıkarak, üst seviyeli kavram ve değerlere ulaşmak istemiştir. Eğitimde iki unsur önemlidir; eğitilen ve eğiten. Öğrencinin uygun bir tabiat, akıl, yetenek ve öğrenme ihtiyacının olması gerekir.

Bu tebliğde büyük mutasavvıf Somuncu Baba namı Hamid-i Veli'nin mevcut kaynaklardan yola çıkarak örnekleriyle eğitim metodunu incelenecektir.

Mutasavvıflar Birer Eğitimcidir!

Her mutasavvıf, aynı zamanda bir terbiyeci yani eğitimcidir. Çünkü tasavvuf; insanı, sabır, çile, riyâzât, tevekkül ile ilâhî vuslat potası içinde yoğuran bir inanç ve aksiyon sistemidir. Zira bütün eğitim sistemleri, insana bir şekil vermek; onu birtakım hedefler doğrultusunda yetiştirmek ister. Tasavvuf ta, insanın bir kalıba girmesini sağlar. Mesela; Mevlânâ'nın eğitim ile ilgili fikirleri; dünya görüşü, insana bakış tarzı üzerinde temellenir. Mevlâna da, geniş halk kitlelerini musiki, sema ve şiir ile irşat ve terbiye eder.

Çocuğun okula isteksiz gidişini önlemek ve oraya şevk ile göndermek için yaptığı işin ve çektiği zahmetin bedelini hemen görmesi gerektiğine işaret eden Mevlâna, telkin ve nasihatın, insanın gururu ve sorumluluk duygusu incitilmeden yapılırsa şahsiyet gelişiminin daha sağlıklı olacağını belirtir. **O, akıl ve gönül sentezine ulaşan büyük bir eğitimcidir.**

Şahî Nakşibendî Behaddin Buhari derki; “Bir tel parçası ol. Fakat büyük zatların cereyanı naklet. İşte saadet burdur.”

Hacı Bayram-ı Velî de, insanın kendisini bilmesinin en önemli bilgi olduğunu vurgular. Akşemseddin'i, Yazıcıoğlu Ahmed ve Mehmed kardeşleri yetiştiren Hacı Bayram-ı Velî olgun insan şunları söyler:

“Bilmek istersen sen seni
Can içre ara canı
Geç canından bul anı
Sen seni bil sen seni”

Niyazî Mısırî'ye göre insan, düşündüğünün ayınıdır. İnsan, hayırlı evlat yetiştirmelidir. Çocuk; kendi başına kalırsa dostunu, düşmanını bilemez. **Öğrenci olmadan öğretmen, çocuk olmadan baba, mürit olmadan mürşit olunmaz.**

Öğretmenlerin; güzel yazılmış tasavvufî şiirleri, öğrencilere okuyarak açıklamaları, gençlerimize birçok şey kazandırır. Çeşitli menkıbeler anlatarak; gençlerin dikkatlerini, tasavvuf alanına çekebiliriz. Zira menkıbeler, insanın gizli özlemlerinin ve inandığı bazı değer hükümlerinin zafere ulaştığı kusursuz ideal bir

dünyanın tasvirini gerçekleştirmeleri sebebi ile, toplumun psikolojik çehresinin ifadesi sayılabilir. Bu menkıbeler sayesinde genç; doğruluğu, sabırlı olmayı, hoşgörüyü öğrenir. Kendisini ve dünyayı, aşk ile sever.

Eğitim için dilin önemi ve sohbet metodu aslında evrendeki her şey aşkı dile getirir. Evrende var olan her şey Allah'ın tecellisi olduğuna göre, çeşitli şekillerde dile gelen de Allah'tır:

“Diyen Ol, işiten Ol, gören Ol, gösteren Ol
Her sözü söyleyen Ol, sûret cân menzilidir.
Sûret söz kanda buldu, söz ıssı kaçan oldu
Sûrete kendi geldi, dil hikmetin yoludur.”

Sevgi Duygusu ve Eğitimi

Kişisel gelişimciler sosyal yüz ile can denilen iç yüzünün çatışmasında canın sevgi dolu özelliğinin pozitif enerji vereceğini söylemekte; iletişim ve kişisel gelişimi bu zemine oturtmaktadırlar. İnsanda entelektüel zekâdan ayrı bir duygusal zekânın varlığı, insanın sevgi unsuru ile ulaşabileceği noktalara işaret etmektedir. **Duygusal zekâ, tasavvuf kültüründe “kalb” denilen sevgi ve duygu merkezi olan alandır. Tasavvuf kültüründe “gönül” olarak adlandırılan alan bu açıdan çok önemlidir. Orası “Çalab'ın tahtıdır.” Her insan sevgiye lâyıktır, çünkü O'nun kuludur:**

Elif okuduk ötürü
Pazar eyledik götürü
Yaratılanı severiz
Yaratanından ötürü

İnsanı ve onun ruhsal gelişimini takip eden ilim ve yöntemlerin birbirlerine bu kadar yakın olması ve benzemesi, temelde insandan ve onun ihtiyaç ve kabiliyetlerinin birbirine benzer ve yakın olmasından kaynaklanmaktadır.

Eğitim İçin Dilin Önemi ve Sohbet Metodu

Görebildiğimiz, Yunus Emre başta olmaz üzere Somuncu Baba da tasavvufta ve tasavvuf eğitiminde sevgiye ağırlık veren bir yol geliştirmiş, gerçeğe ulaşmada ana metot olarak sevgiyi kullanmış, bütün gerçeklerin temeli olarak da sevgiyi almıştır.

Eğitimin amacı arif insan yetiştirmektir. Bu amaca ulaşmak da birçok meşakkatli kademedan geçilerek mümkündür. Bu yolculuk sırasında yol rehberleri, yol arkadaşları gerekir. Buna rağmen, eğitilecek olan ferttir. Eğitim yoluna giren kişi, metin bir şekilde kademeleri tek tek geçecek, sevginin egemen olduğu, her şeyin perdesiz gözüktüğü hakikat denizine ulaşacaktır. Allah'ın o gerçeklik dünyasında her şeyin ne kadar mükemmel oluştuğunu görecektir, kendisi de bu mükemmel oluşa doğru yolda ve isteyerek katılacaktır. Medrese eğitimi sosyal hayatın ayrıntılarıyla uğraşırken, tasavvuf eğitimi bireysel hayata ve tabiata yönelir ve onların özüyle meşgul olur. Medrese eğitimi din ve davranış farklılıklarını değerlendirirken tasavvuf eğitimi ortak noktaları görür, farklılıkları birbirine yaklaştıracak bir hoşgörü bakışı sağlamaya çalışır.

Güzel Öğüt ve Hikmetle Çağırma!

“Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve o hidayete erenleri de çok iyi bilir” Allah emri fermanında buyrulduğu gibi Hoca Ahmet Yesevi insanları

hikmetli sözlerle en güzel şekilde İslam'a çağırılmış ve bunu da o zaman toplumda bir mesaj iletmenin geçerli metodu olan şiir formuyla yapmıştır.

Bu şekilde Ahmet Yesevi'nin hayattayken yüzlerce talebesi ve yüz binlerce müridi (izleyeni) olmuştur. Onun ölümünden sonra da fikirleri günümüze kadar birçok tarikatta yaşayarak gelmiştir. Bugün halen Kazakistan da kendilerini Yesevi olarak niteleyen sufi grupları vardır. Anadolu ve Balkanlarda ise 13 yüzyıldan sonra Yeseviye aynı tasavvuf ekolünü benimseyen Nakşîlik içerisinde hayatini devam ettirmiştir. Zira Nakşîlik Yeseviliğin devamı kabul edilmiştir. Hacı Bektaşî Veli Makalat adlı eserinde Ahmet Yesevi'nin prensiplerine geniş yer vermiş ve Yeseviyye ekolü Bektaşîliği de derinden etkilemiştir. Ahmet Yesevi'yi özellikle bu iki tarikatın en önemli ilham kaynağı sayabiliriz. Yesevi **derki**; “**Evliyanın sohbetine kavuşan her şeye kavuşmuş demektir**”

Kişiliği ve Yaşantısı:

Birçok kişinin Müslüman olmasına hizmet eden, dünyanın birçok tarafına İslam'ı yayan talebeler (Alperen) gönderen bu kıymetli insanın örnek ve bir o kadarda mütevazı ve sade bir hayatı vardı. İslami ilimlerdeki derin kavrayışı ve tasavvuftaki yüksek mertebesi ona büyük bir tevazu kazandırmıştı. Vaktini üçe bölerdi. Üçte birini ibadetle ve zikirle geçirir, üçte birinde öğrenci yetiştirir ve ilimle uğraşır, üçte birinde ise tahta kaşıklar yapıp onları satar geçimini temin ederdi. Hoca Ahmet Yesevi'nin yolu ve metodu ne ise Somuncu Baba'nın yolu ve metodu da aynıdır. Bu açıdan aslı Horasan'dan gelen Somuncu Baba Yesevi yolunu Anadolu'da takip etmiş, bulunduğu hassas dönemde İslam'ın farklı yorumlarını bir arada cem etmesini bilmiştir. Hatta Alevi ve Sünnileri bir araya getirmiştir. Kendisi Halveti ve Celveti tarikatlarında öncüsü olmuştur.

Ahmet Yesevi insanın olgunlaşmasının dört aşamada gerçekleşeceğini belirtmiş ve ilk defa kendisinin ortaya koyduğu bu yaklaşım Hacı Bektaşî Veli gibi kendisinden sonra gelen birçok sofi tarafından benimsenip, tasavvufun önemli prensiplerinden biri olmuştur. Ahmet Yesevi'nin sufi gelenekteki müstesna yerini ve birçok noktada ilk olma özelliğini aşağıdaki dört prensibin yalın, kolay anlaşılır fakat bir o kadarda evrensel ve bütün zamanların ihtiyacını cevaplayıcı özelliğinden anlayabiliriz.

- 1. Şeriat (İslamın hükümlerini hakkıyla uygulama) kapısı**
- 2. Tarikat Kapısı (Tasavvufu yaşamak)**
- 3. Marifet Kapısı (Evreni ilahi sırlarıyla birlikte kavrama)**
- 4. Hakikat (Yegâne gerçeklik olan Yüce Yaratana ulaşma hali)**

Ahmet Yesevi bu dört ilkeyi onar adet alt kısma ayırmış ve toplam kırk kapı elde etmiştir. Bu kırk kapı tasnifi küçük farklarla Bektaşîlikte yine kırk kapı olarak kullanılmıştır.

Bu konuyu güzel bir hikâyeyle açmak gerekirse; bir gün öğrenci Hocasına sorar: Hocam bu Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarından geçmek nasıl oluyor bir örnekle anlatabilir misiniz? Hocası: Bak evladım biraz ileride sana arkası dönük vaziyette oturmuş kitap okuyan dört kişi göreceksin. Oraya git ve arkadan sırayla her birine kuvvetli bir şekilde tokat at. Sonra ne yaptıklarını gel bana anlat. Aradığın cevabı bulacaksın der. Şaşırın öğrenci hocasının dediğini yapar ve sonra onun yanına geri gelir ve anlatır. Hocam ilk oturana dediğiniz gibi arkadan yaklaştım ve kuvvetli bir tokat attım. Adam kalktı aynı şiddette bana bir tokat attı. Yere düştüm feleğimi şaşırardım. Hoca: İşte oğlum o kişi henüz şeriat kapısındadır. Yaptığın haksız

ve yanlış davranışın cezasını sana aynen iade etmiştir. Öğrenci: İkinci adama tokat attıktan sonra ayağa kalktı tam bana vuracağı sırada geri yerine oturdu ve okumasına devam etti. Hocası: O kişi tarikat kapısındadır. Tam sana misliyle mukabele edecekten tarikat terbiyesi ona mani olmuş ve onu gerisin geriye oturtmuştur. Öğrenci: Üçüncü kişi tokadı yedikten sonra yerinden kalkmadı sadece arkasına döndü baktı ve sonra okumaya devam etti. Hoca: O kişi marifet kapısındadır. O iyiliğin de kötülüğünde Allah tan geldiğini bilir. Fakat bilme aşamasındaki merakı ona başına gelen kötülüğün kimin eliyle gerçekleştiğini öğrenme dürtüsü verdiği için sana dönüp bakmıştır. Öğrenci devam eder: Dördüncü kişi ise kendisine vurduğumda sanki ona vurmamışım gibi istifini bozmadı, hiçbir şey yapmadı okumasına devam etti. Hoca: İşte evladım oda Hakikat kapısındadır. Hakikati bulan her an Allah ile beraberdir. Onunla beraber olanın başına iyilikte gelse kötülükte gelse umursamaz! Hakikate ermenin verdiği lezzet her şeyin üzerindedir.

Hamid-İ Veli (Somuncu Baba) (1331–1412)

Asıl adı Hamid Hamidüddin'dir. Somuncu Baba olarak da bilinen Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri, Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid Han zamanında yaşamıştır. Miladi 1331 tarihinde Kayseri'nin Akçakaya köyünde doğmuştur. Anadolu'yu manevi fetih için gelen Horasan erenlerinden Şemseddin Musa Kayseri'nin oğludur. Soyu Peygamber Efendimiz (s.a.s)'e ulaşır, 24. kuşaktan torunudur, Seyyiddir. Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri ilk tahsilini babası Şemseddin Musa Kayseri'den almıştır. Bilge kişiliği olan Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri, ilim alanındaki çalışmalarını Şam, Tebriz ve Erdebil'de sürdürmüştür. Alaaddin Erdebili'den ve Bayezid-i Bistami'nin ruhaniyetinden manevi terbiye almıştır.

Hamideddin hazretleri Bursa'da bir ümmi gibi hareket edip, ilminin varlığını kimseye söylemedi. Hamiddetin, Bursa'da bir fırın yaptırdı. Dağdan getirdiği odunla ekmekleri pişirdi. Ekmek küfesini sırtına alarak; “Somun! Müminler somun” diyerek sattığı ekmeklerle geçimini sağlardı. Halk, bu fırıncıya “Somuncu Baba” der ve ekmeğinin lezzetine doyamazlardı. Somuncu Baba ekmek satmaya başlayınca, herkes peşinden koşar, ekmeğini kapışırlardı. Fırını, Molla fenâri mahallesinde. İki gözlü idi. Bitişğinde ibadet ettiği bir odası vardı. Burada nefsinin terbiye etmek için kullandığı bir çilehanesi mevcut idi. Hamideddin Hazretleri durumunu Bursa'da hiç kimseye bildirmede. Hep halk içinde hak ile olmaya gayret etti.

Somuncu Baba, bir gün fırına ekmeklerini sürdürdü. Pişmesini beklerken yanına Padişah Yıldırım Bâyezid Hân'ın damadı Seyyid Emir Sultan geldi. Elinde bir çömlek vardı. “Selâmün aleyküm baba! “dedi. O da “ Ve Aleykûm-selâm” diyerek birbirlerine bakiştılar. Başka hiçbir kelime konuşmadan tanıştılar. Emir Sultan, elindeki yemek çömleğini Somuncu Baba'ya verip, içindekinin pişirilmesini rica etti. Somuncu Baba, bütün denemelerine rağmen çömleği fırının içine sokamadı. Emir Sultan'a döndü ve “Anladım ki bu çömleği fırına sen süreceksin!” dedi. Emir Sultan “Peki” diyerek çömleği aldı ve fırının içine rahatlıkla sürdürdü. Fakat fırında hiç ateş yoktu. Somuncu Baba fırının ağzını kapattıktan sonra; “Birazdan pişer bekleyiniz” buyurdu. Bir müddet bekledikten sonra kapak açıldı. Fırında hiç ateş olmadığı halde yemeğin piştiğini gören Emir Sultan, Somuncu Babanın büyük velilerden olduğunu anladı. Orada tasavvuf üzerine biraz sohbet ederek dost oldular. Yıldırım Bâyezid Hân, Niğbolu zaferinden sonra Bursa'da Ulu Camii yaptırmaya başladı. Caminin inşası sırasında çalışan işçilerin ekmek ihtiyacını Somuncu Baba temin etti.

Caminin yapılması bittikten sonra (1396–1400) bir Cuma günü açılış merasimi yapılacağı ilan edildi. O gün Padişah Yıldırım Bâyezid Hân, damadı büyük âlim ve Veli-Seyyid Emir Sultan, Molla Fenari, ulemâdan pek çok kimse ve Bursalılar Ulu Camiyi doldurdular. Yıldırım Bâyezid Hân, caminin açılış hutbesini okumak üzere Emir Sultan'a vazife verdiğinde, Emir Sultan, "Yıldırım'a hitaben "Sultanım! Zamanın büyük âlimi burada iken, bizim hutbe okumamız uygun değildir. Bu camii şerifin açılış hutbesini okumaya lâayık olan zât şu kimsedir" diyerek, Somuncu Babayı gösterdi. "Şöhret afettir" hadisi şerifini bildiği için bundan titizlikle kaçınan Somuncu Baba, Padişahın emri üzerine minbere doğru yürüdü. Emir Sultan'ın yanına gelince; "Ey Emir'im, niçin böyle yapıp beni ele verdiniz?" dedi. O da; "Senden ileride bir kimseye göremediğim için öyle yaptım" cevabını verdi. Cemaat hayret ederek bu konuşmaları dinliyordu. Somuncu Baba'nın hutbesini merakla bekliyorlardı. Minbere çıkan Somuncu Baba, öyle bir hutbe irâd etti ki, o zamana kadar Bursalılar öyle bir hutbeyi hiç işitmemişlerdi. Bundan sonra Somuncu Baba'nın büyüklüğünü anladılar. Hutbesinde; "Bazı âlimlerin fatiha'i şerifenin tefsirinde müşkilatı, anlayamadığı kısımlar vardır. Onun için bu surenin tefsirini yapalım" buyurarak, Fatiha suresinin, yirmi ana ilim üzerine yedi türlü tefsirini yaptı. Nice hikmetli sözler beyan eyledi ki, herkes hayretinden şaşırıp kaldı. Başta Molla Fenâri hazretleri, ..."Bizim fatiha suresinin tefsirinden müşkilimizi keramet göstererek halletti. Onun büyüklüğüne, bu yedi çeşit tefsir, adil bir şahittir..." dedi. Cuma namazından sonra bütün cemaat, Somuncu Babanın elini öpmek ve duasını almak istedi. Cemaatin bu arzusunu kıramayan Hâmid-i Veli Hazretleri, kapıda durdu.

Ulu Caminin üç kapısından çıkan herkes; "Ben Somuncu Babanın elini öpmekle şereflendim" diyordu. Burada da kerâmet göstererek üç kapıda da aynı anda elini öptürmüştü. Namazdan sonra evine giden Hamid'i Veli'ye, Molla Fenâri; "Fatiha suresinin tefsirinden müşkilimizi halettiniz. Medrese'de hizmetimiz karşılığı kazandığımız beş bin akçe paramız vardır. Şüphesiz helâldir. Kabul buyurursanız bunları size hediye etmek istiyorum" dedi. O, kabul etmedi. Bunun üzerine..."Talebeniz olmakla şereflenmek istiyorum" deyince Somuncu Baba ona teveccüh ederek dualarda bulundu. molla Fenari'nin Somuncu Baba'dan aldığı feyz ile yazdığı tefsirini bütün alimler çok beğenmiştir. Somuncu Baba, durumunun anlaşılması üzerine, "Sırrımız ifşa oldu" diyerek Bursa'dan gitmek istedi. Bir sabah erkenden, Gavaş Paşa Medresesinden birkaç talebeyi yanına alarak yola çıktı. Somuncu Babanın Bursa'yı terk etmekte olduğunu işiten Molla Fenâri, koşarak bir çınarın yanında arkasından yetişti. Gitmeyip Bursa'da kalması için yalvardı. Kabul ettiremedi. Somuncu Baba, bu çınarın yanında Bursa'ya dönerek, feyizli ve bereketli bir şehir olması, yeşil olarak kalması için dua etti ve vedalaşarak ayrıldılar. Bursa'(da bu çınarın bulunduğu bölgeye "dua" çınarı denildi. (Bazı kaynaklara göre de Somuncu Baba'ya dua çınarında yetişen Emir Sultan'dır). Bursa'dan ayrıldıktan sonra, Aksaray'a geldi. Aksaray'da bir müddet kaldıktan sonra bir oğlunu yanına alarak Darende'ye geldi. Hacı Bayram'ı Veli ile hacca gittiler. Dönüşlerinde, Hacı Bayram'ı kendisine hâlife, vekil tayin etti. İnsanları irşat etmekle vazifelendirdi.

Hâmid-i Veli hazretleri, 1412 (H.815) senesinde, bir gün dostları ve talebeleriyle helâlleşti. İki rekât namaz kıldıktan sonra, uzun uzun dua etti. Sonra Kelime-i şehâdet getirerek vefat etti. Cenaze namazını Hacı Bayram-ı Velî kıldırdı. Hamid-i Veli Hazretlerinin Yusuf Hakiki ve Halil Taybi adında iki oğlu bilinmektedir. Yusuf Hakiki Aksaray'da kalarak burada vefat etmiştir. Diğer oğlu Halil Taybi ise, hacdan döndükten sonra Darende'ye gelerek yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Kabri

Darende'dedir. Hamid-i Veli (Somuncu Baba)'nin meşhur "Senden Dolu İki Cihan" isimli şiirini takdim ediyorum:

Senden Dolu İki Cihan

Senden dolu iki cihan/Oldum zuhurundan nihan
Ger bulayam seni ayan/Ya Rab n'ola halüm benüm
Dilde kanaat olmaya/Züht ile taat olmaya
Senden hidayet olmaya/Ya Rab n'ola halüm benüm
Şol gün ki mizan kurula/Hak kapusunda durula
Halayık oda sürüle/Ya Rab n'ola halüm benüm
Ağlarım işte zar ile/Kaldum diriğ ağyar ile
Bilişmedim sen yar ile/Ya Rab n'ola halüm benüm
Hamidi'nin gözü yaş/Doldurur dağ ile taşı
Bilmem n'idem garip başı/Ya Rab n'ola halüm benüm

Somuncu Baba'nın Tavsiyeleri:

Somuncu Baba'nın tavsiyeleri insanlığın dünya hayatını iyi bir şekilde geçirmeleri ve ahret hayatına da hazırlık yapmalarını göz önüne alınarak algılandığında daha iyi anlaşılacaktır. İşte onun uyarılarının satır başlıkları:

Arkadaşlarıma ve yolumuzdan gidenlere tavsiyelerimdir:
Gizli ve aşikâr her yerde Allah'tan korksunlar.
Az yesinler, az konuşsunlar, az uyusunlar.
Avamın arasına az karışsınlar.
Tüm kötülüklerden uzak dursunlar.
Daima şehvetlerden kaçsınlar.
İnsanların elindekilerden ümitlerini kessinler.
Tüm zemmedilmiş sıfatları terk etsinler.
Övülen sıfatlarla süslensinler.
Ayrı bir görüşle, kendini cemaatten ayrı bırakmasınlar.
Aç olarak ölseler bile şüpheli hiç bir lokmayı yemesinler

Talebeleri:

Somuncu Baba Hazretleri ve en meşhur talebesi Hacı Bayram Veli'nin Osmanlı Devletinde yeni Anadolu ve Rumeli üzerinde çok büyük etkileri vardır. Osmanlı kültürünü etkileyen bu önemli simaların hizmetlerini ve kültürümüze katkılarını anlamak için yetiştirmiş oldukları bazı isimleri zikretmemiz gerekir. Bu önemli isimler ve medfun oldukları yerler şunlardır: Hacı Bayram Veli-Ankara, Halil Taybi Darende, Baba Yusuf Hakiki Aksaray, Akşemseddin - Beypazarı – Göynük, Ömer Dede Göynük, Hızır Dede Bursa, Akbıyık Sultan Bursa, İnce Bedreddin Darende, Yazıcıoğlu Gelibolu, Şeyh Lutfullah Balıkesir, Şeyhî Kütahya, Şeyh Üftade Bursa, Aziz Mahmud Hüdayi İstanbul, Muslihiddin Halife İskilip, Uzun Selahaddin Bolu,

Hacı Bektaş-ı Veli ve Mevlana: Ders Alınacak İki Farklı Yaklaşım

Bir adam kötü yoldan para kazanıp bununla kendisine bir inek alır.

Neden sonra, yaptıklarından pişman olur ve hiç olmazsa iyi bir şey yapmış olmak için bunu Hacı Bektaş-ı Veli'nin dergâhına kurban olarak bağışlamak ister.

O zamanlar dergâhlar aynı zamanda aşevi işlevi görüyordu. Durumu Hacı Bektaş Veli'ye anlatır ve Hacı Bektaş-ı Veli – ‘ helal değildir’ diye bu kurbanı geri çevirir. Bunun üzerine adam Mevlevî dergâhına gider ve aynı durumu Mevlana'ya anlatır. Mevlana ise; bu hediye kabul eder.

Adam aynı şeyi Hacı Bektaş Veli'ye de anlattığını ama onun bunu kabul etmemiş olduğunu söyler ve Mevlana'ya bunun sebebini sorar.

Mevlana şöyle der:— Biz bir karga isek Hacı Bektaş Veli bir şahin gibidir. Öyle her leşe konmaz.

O yüzden senin bu hediyeni biz kabul ederiz ama o kabul etmeyebilir.

Adam üşenmez kalkar Hacı Bektaş Dergâhı'na gider ve Hacı Bektaş Veli'ye, Mevlana'nın kurbanı kabul ettiğini söyleyip bunun sebebini bir de Hacı Bektaş Veli'ye sorar.

Hacı Bektaş da şöyle der:— Bizim gönlümüz bir su birikintisi ise Mevlana'nın gönlü okyanus gibidir. Bu yüzden, bir damlayla bizim gönlümüz kirlenebilir ama onun engin gönlü kirlenmez. Bu sebepten dolayı o senin hediyeni kabul etmiştir.

Burada iki farklı yaklaşımla insanlara çıkış yolu verilmektedir. Yani insanlar ne kadar günah işlerlerse işlesinler bir çıkış yolu olduğu öğretisi bize anlatılmaktadır. Aynı zamanda burada her iki tarafta birbirine kırmamakta ve her ikisinin yaptığının haklı olduğunu bir diğer anlatması da ayrı bir güzellik olsa gerekir. Buradan çıkartılacak eğitim metodu hoşgörü, birbirini tamamlama ve insanlara çıkış yolu sunmak şeklinde özetlenebilir. Burada eğitim metodu ya hep ya hiç metodu değildir. Yani Nasrettin Hoca misalinde olduğu gibi; Hocaya sormuşlar; Hoca inişimi seversin, yokuşumu diye? Hoca o güzel cevabı verirken bizlere de bir önemli mesajı ve yöntemi göstermiştir. Cevap olarak; “ Düz yolun suyu mu çıktı!” demiştir. Yani hayat ya hep ya hiç değildir. Aralarda birçok çıkış yollarıda mevcuttur. Önemli olan insanları yeni alternatifler ve çıkış yolları sunmaktır.

Somuncu Baba'nın Eğitim Metodu:

Mutasavvıflar halkın içinden yaşayan ve halkı terbiye eden insanlardır. Bunlar halkın anlayacağı lisanla konuşarak onları, iyiye, doğruya, güzelliğe ve hâsılı tüm faydalı hasletlere ulaştırmak için uğraşırlar. Bu uğraşları sırasında halkın anlayacağı dilden anlatır ve örnek hayatlarıyla onlara yol gösterirler, onları terbiye eder ve eğitirler. Bunların başlıca tasavvuf terbiyesindeki (eğitimde) metodu şöyle özetlenebilir. Bundan hareketle Somuncu Baba'nın eğitim metodu, aslında hoşgörü, sorun çözme, birlik-beraberlik, toplumsal inşa, erdemlilik, orta yol, sabır, toplumun gazını alma, kültürlenme, kendini bilme, hicret-hizmet, değerler eğitimi, rol-model olma, sevgi ve muhabbet yolu gibi metotları kullanmıştır.

Somuncu Baba'nın kullandığı eğitim metodu bugünkü çağdaş eğitim kuramlarından Daimicilik (Perennialism) metoduyla örtüşmektedir. Çünkü onun yolu; basitten karmaşığa, yakından uzağa, somuttan soyuta, kolaydan zora metodunu kullanmıştır. Eğitimde daimicilik genel adı ile adlandırılan kuram genel, kapsamlı bir eğitim kuramıdır. Bu kuramı savunanların üzerinde ısrar ettikleri şey eğitimin mutlak, değişmez bazı ilkelere, gerçeklere dayanması ihtiyacıdır. Bunlara göre hayatın, toplumun, insanın değişmeyen bazı gerçekleri vardır ve eğitim de kendisini bu gerçekler üzerinde kurmalıdır. Daimiciliğin ana ilkelerinden olan biri olan; **“Eğitimin görevi ezeli-ebedi doğruların bilgisinin kazandırılmasıdır. Bu görüşü savunanlardan Hutchins'in yine kendi sözlerine göre ‘Eğitim, öğretim içerir; öğretim ise bilgi. Bilgi, hakikattir. Hakikat ise her yerde ayındır. O halde eğitim**

her yerde aynı olmalıdır'. Bu görüşün bir diğer sonucu şudur: Eğitimin peşinde koşması gereken hedef, bireyin değişme içinde bulunan, gelip geçici önemsiz değişikliklerin üzerinde cereyan ettiği dünyaya değil dünyanın değişmeyen, kalıcı gerçeğine uydurulmasıdır." İşte Somunca Baba'da insanın sadece bu dünya için değil asıl öbür dünya ahiret inancı için dünyada bir şey yapılması gerektiğine inanır ve savunur. Kendisi bu dünyada yaşarken kimseye muhtaç olmamak için kendi el emeği ile yaşamış ve bu yönüyle bugünkü tasavvuf erbabına da önemli bir mesaj vermiştir. İnsan kendi helal kazancıyla yaşamını sürdürmeli ve kimsenin eline bakmamalıdır. Bir kere Somuncu Baba'nın eğitim (terbiye) metodu diğer mutasavvıflarda olduğu gibi Hz. Peygamberimizin terbiye metodudur. Somuncu Baba'nın eğitimi metodunu başlıca şu başlıklarda toplanabilir.

1-Tebliğ'den Ziyade Temsil Metodu: Bir nevi anlatımdan çok öze dayanır. Kendileri yapıp, ettikleriyle örnek olmaya çalışırlar. Yaptıklarıyla insanlara çağrıda bulunur. Sözden çok öze bakar.

2-Sohbet Metodu: "Din nasihattir" prensibinden yola çıkarak insanlara güzel öğütlerle eğitmeye çalışır. Onlara gelen insanlara nasihat ederler. Bu nasihatler insanların içinde bulunduğu duruma göre şekillenir. Sohbetlerin evliya menkıbeleriyle süslenir. İnsanlar büyük bir aşk-şevk ve heyecan içinde bu sohbetlerden yararlanırlar.

3-Sevgi Metodu: Mürşit ile mürit arasında sevgi olmadan hiçbir şey olmaz. O nedenle mürşit ile mürit arasında manevi yönden çok iyi bir sevgi köprüsü kurulmalıdır. Bu köprü kurulduktan sonra tasavvuf terbiyesinde yol alınır. Mevlana Hazretleri, "Sevgi ölüleri bile dirildir" sözü tasavvuf terbiye metodunu özetleyen bir sözdür. Sevgili olmayan bir terbiye metodu düşünülemez. Sevgili köprüsüyle gönüller birbirine bağlanır. Bu yolla insanlar iyilik ve faydalı işlerde yapmada birbirleriyle yarışırırlar.

4-Hoşgörü Metodu: Mutasavvıf hoşgörülüdür. Korkutmadan sevgi yoluyla meseleye yaklaşır. Her meselenin içinden hoşgörü kültürüyle hareket eder. İnsanların günahlarından dolayı sohbet halkalarından kovulmazlar. Onlara daha çok nasihat edilir ve kuşatıcı bir ortam sunulur. Hoşgörü metodu sayesinde insanlar günahkârda olsa mutasavvıflara gelerek dertlerine derman ararlar. Onlarda bu gelen insanları kapıların kovmadan ve hatta soğutmadan onlara iyi ve doğru yolu göstermeye ve bu yolda devam etmelerini gerektiğini öğütlerler.

5-Taklit ve Tatbik Metodu: Yol gösteren mürşidini mürit önce taklit eder daha sonra fiiliyata geçirerek tatbik eder. İnsanlar gördüklerini tatbikte gecikmezler. Önlerinde bir örnek görürlerse onu tatbik etmek daha da kolaylaşır. İnsanoğlu doğduğundan itibaren görerek öğrenir. Görmek sözden daha önemli ve etkilidir.

6-Sabır Metodu: Tasavvuf yolunda ilerleyen derviş daima sabırlı olur. Sabrı hiç elden bırakmaz. Kendine yapılan haksızlığa gerekirse sabreder. Burada nimete şükür ve külfete sabır gösterir tasavvuf yolcusu. Sevgi, saygı, sorumluluk, sabır, sebat, sadakat ve sonucunda saadet gelir. O nedenle sabır en önemli eğitim yani terbiye yoludur. Fedakârlıkta aynı zamanda bir sabır yoludur. Sabır başarmanın aynı zamanda en önemli yollarından biridir.

7-Göz Teması Metodu: Bugün modern eğitim sisteminde söz göze verilir ağızdan dinlenir. Mürşit müridinin gözünün içine bakar, mürit ise çıkan sözü ağızdan dikkatle takip eder. Göz kalbin aynasıdır. Kalbe ışık (nur) gözden gider. Hazreti Mevlana "İnsan gözden ibarettir" demiştir. Anonim olan şu şair sözü de bu metodu

doğrulamaktadır. “Bir bakış bir bakışa neler neler anlatır./Bir bakış bir aşağı senelerce ağlatır.”

8-Rol-Model Metodu: İnsanlara sözden ziyade yaşantılarıyla örnek olurlar. Yapmadıklarını adeta söylemezler. İyilik, güzellik ve faydalı işlerde yarışır. Yaptıklarıyla toplumun önünü açmakla kalmazlar gelecek nesiller içinde örnek davranışlar ortaya koyarlar. Bu yaptıkları söz ve fiiller kulaktan kulağa anlatılarak herkesin iyi davranış ortaya koymalarına da örnek olurlar.

9-Hicret-Hizmet Metodu: Somuncu Baba özellikle bir yerden diğer yere giderek Peygamberimizin hicret metodunu kullanmış ve hicreti adeta hizmete dönüştürmesini bilmiştir. Gittiği yerlerde basit ve yalın bir hayat yaşayarak gösterişsiz bir şekilde insanları iyi ve doğru davranışlar ortaya koymuştur.

Sonuç:

Somuncu Baba'nın eğitimin metodu bugün ihtiyaca duyduğumuz değerler eğitimi için önemli bir yol ve metottur. Tasavvufun insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme, uyum (entegrasyon) olayıdır. İnsanlar hem sosyalleşir hem de yardımlaşır. Böylece toplumsal barış ve birlikte yaşam kolaylaşır. Milli birlik ve bütünlük içinde önemli bir merkezdir mutasavvıf eğitimi. Türkistan coğrafyasından başlayıp Anadolu'ya ve oradan da Balkanlara kadar giden tasavvuf hareketi şehirlî, hoşgörülü ve kuşatıcı bir harekettir.

Tasavvuf, hayat düşmanlarıyla savaşıyor. Aydınlığın karanlıkla, sıhhatin hastalıkla, aklın gafletle, ilmin cehaletle, kemalin noksanlıkla, genişliğin darlıkla, aşk ve şuurun donukluk ve sönüklükle savaştığı gibi... Tasavvuf, sana bu savaşta kuvvet verir. Tasavvuf, sade bir İslamiyet, aydınlatıcı bir iman, yüksek bir insanıyettir. Camilerde, sokaklarda, gizlilikte, alenilikte! (M.N.Seyda, 2008).

Tasavvuf İslam'ın adeta estetik sunumudur. 13 yüzyılda başlayan Tasavvuf hareketi bir nevi Doğu'dan başlayıp Batı'ya doğru giden bir aydınlanma hareketidir. Önemli bir insan ve toplum inşası olan tasavvuf yoluyla Türkler arasında İslamiyet hızla yayılmıştır. Özellikle Türklerin ruhuna uygun bir metotla tasavvuf sunulmuş ve Türkler bir taraftan Haçlı saldırılarına baş ederken diğer yandan Avrupa ortalarına kadar tasavvufun hoşgörü iklimiyle yayılmışlardır. Hâsılı günümüz çağdaş insanının ve çağdaş eğitim ve öğretim kuramlarının Somuncu Baba'dan öğreneceği çok şeyin olduğuna inanıyorum. Yeter ki Somuncu Baba gibi değerlerimize sahip çıkıp objektif bir şekilde inceleyip, araştıralım ve alacağımız faydalı mesajları alalım.

KAYNAKÇA:

- Akgündüz, A.; Öztürk, S.; Baş, Y. (2001). Darendede Tarihi, Osman Hulusi Efendi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S.(2000). Türkiye Tarihi 1, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Akyüz, Y.(2004).Türk Eğitim Tarihi, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- Alıcı, L. (2001). İhramcızade İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- Alkan, A.T. (2000). Altıncı Şehir, Ötüken Yay., İstanbul.
- Altuntaş, İ.H.(1992). Nakşibendi Şeyhi İsmail Hakkı Toprak'ın Hayat ve Menkıbeleri, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Ankara Üniv. İlahiyat Fak, Ankara.
- Ateş, S.(2005).İslam Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- Aşıkpaşazade Tarihi : Sahife 201, Matbaayı Amire 1332.

Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi İbrahim Hakkı Konyalı, II. Cilt, s.2408

Ali Rıza Karabulut, Kayseri İlimiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar., s. 118, Seyyid Burhaneddin Hazretleri Hizmet Vakfı Yay., Kayseri 1994.

Boz, Erdoğan. (2011), Yusuf Hakiki Baba Divanı'ndan Seçmeler, Aksaray Belediyesi Yayınları.

Cebecioğlu, E.(1996). Sahabe'den Günümüze Allah Dostları, İsmail Hakkı Toprak, Şule Yayınları,C:10, s.222 vd, İstanbul.

Çavuşoğlu, A.(2011), Sevgi Yolu, Aksaray Belediyesi Yayınları, Aksaray.

Çiçek, Y.(1997). İrşad ve Tebliğ Açısından Mutasavvıflar. Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri,Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Yay., Ankara.

Demirci, M. (2005).Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar. Mavi Yayıncılık, İstanbul.

Dewey, J. (1966). Tecrübe ve Eğitim, Çev: Fatma Başaran, Fatma Varış.

Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler Ahmet Yesevi. (2005). Toker Yayınları, İstanbul.

Doğan, S.(2010). Somuncu Baba ve Osman Hulusi Efendi. Ö.Vatan Gazetesi (28.06.2010), İstanbul.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Cilt 3, sahife 191-195.

Ergün, Mustafa.(1993). İnsan ve Eğitimi, Ocak Yayınları, Ankara.

Ergün, Mustafa. (1997).Yunus Emre'de Tasavvuf ve Eğitim, Ocak Yayınları, Ankara.

Eraydın, Selçuk. (1994).Tasavvuf ve Tarikatlar. Marmara Ün. Yay. No: 82, İstanbul.

Erdoğan, İ. (2002). Türk Eğitim Sistemi, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Güngör, E. (1996).İslam Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gürsoy, K. (2006). Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Hayrettin İvgin, Somuncu Baba'nın Yeni Bulunan Bir Eseri ve Diğer Eserleri, Erciyes Yöresi 1. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri, s. 55 Kayseri 1991Işık, E. (1997). Din Önderlerinin Toplumdaki Yeri, Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri,Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Yay., Ankara.

İslam Ansiklopedisi. (1989). Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 2, Ankara.

İz, M.(2002). Tasavvuf, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Kara, M. (2003).Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Küken, G. (2001). Ortaçağda Eğitim Felsefesi, Alfa Yay, İstanbul.

Önkal, A.(1984).Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu. Hibaş Yayınları, Konya.

Özalp, A. (1985). İbn Tufeyl, Hayy İbn Yakzan, terc. A. Özalp, İnsan Yayınları, İstanbul.

Seyda, M.N. (2008). Tasavvufun Sırları, Zaman Yayıncılık (Azim Dağıtım).İstanbul.

Sönmez, V. (1985). Eğitim Felsefesi, s.37, Anı Yayıncılık, Ankara.

Şişman, M. (2004). Öğretmenliğe Giriş, PegemA Yayıncılık, Ankara.

Taylan, N. (1991). Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Tozlu, N. (2003). Eğitim Felsefesi, MEB Yayınları, Ankara.

Uçarlar, M. (2000). İsmail hakkı Toprak Efendi'nin Ardından, Somuncu Baba Dergisi, Yıl;7, S:27, Temmuz-Ağustos 2000

Ülken, H.Z. (1991)., İslam Düşüncesinin Batıya Etkisi, İslam Düşüncesi Tarihi, Editör: M. M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, H.K. (2002). Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Yusuf-ı Hakiki'nin Tasavvuf Risalesi ve Somuncu Baba, Dr. Ali Çavuşoğlu, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fak., Türk-İslâm Edebiyatı.

<http://www.hulusiefendivakfi.org.tr>

www.alevibektasi.org/tbaki.htm

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Mevlevilik>

www.sevde.de/islam_Ans/T/46.htm

www.sevde.de/islam_Ans/B/bayramiye.htm

www.radikal.com.tr/2001/03/03/turkiye

www.akmb.gov.tr/turkce/books/turkkong4-4/tk4-4-17-demirci.htm

(15)

EKOLOJİK GELİŞME VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA İNSAN FAKTÖRÜNÜN ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU

**Uzm. Süleyman ERDOĞAN*

ÖZET

Bu çalışmada çevrenin korunması ve ekonomik kalkınmanın birlikteliğinin geliştirilmesi için yapılan çalışmalar ve geliştirilen yeni kalkınma modellerinde insan faktörünün etkisi ele alınmıştır. İnsan, doğa ve toplum arasındaki ilişkiler tarih boyunca insanlığın gündeminde olmuştur.

Sanayi devrimiyle birlikte dünyamız büyük gelişmelere sahne oldu. Bu gelişmelerin temelinde, buhar gücü, demir yolları ve demir-çelik gibi ağır sanayi, gelişmenin yegane ölçütleri ve stratejileri olarak kabul edilmiştir. Sanayileşmiş ülkeler, ekonomik gelişmelerini sağlamaya çalışırken gelecek nesilleri nasıl bir tehlike içine sürüklediklerinin bilincinde olmamışlar.

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, Kalkınma, Sürdürülebilirlik, İnsan faktörü, Sosyal kalıtım.

ABSTRACT

This study examines the researches, new progress models and human factors to improve environmental protection and association of economic development. Relations between human, nature and community have always been on the agenda of humanity, and so it shall be.

The world has changed considerably with the Industrial Revolution. Heavy industries such as steam power, railroads and iron-steel have been regarded as the sole criteria and strategies for these developments. Industrialized countries, while maintaining their economic developments, haven't been aware of the fact that that they put next generations in jeopardy.

Keywords: Ecology, Development, Sustainability, Human factor, Social inheritance.

GİRİŞ

Gelişmiş ülkeler, 1972'de gerçekleştirilen Stockholm Birleşmiş Milleler Çevre konferansı ile başlayan ve günümüzde de devam eden çevresel kirlenmenin azaltılması ve sosyo-ekonomik kaynakların yok olmasının engellenerek, ekonomik gelişmenin bir düzen içinde sürdürülebilmesine, birey ve toplum sağlığının korunmasına yönelik farklı arayışlara gitmişlerdir.

* * Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölüm Başkanı, kasimatlili@hotmail.com

** Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Uzmanı. Batman TPAO Ana Okulu suleymanerdogan1987@hotmail.com

Ekoloji; Fransızca ecologie kelimesinden gelmektedir. Ekoloji çevre bilimi demektir. Ekolojik; çevre bilimsel, Ekolojist; çevre bilimci demektir. (Özey, 2001: 20).

Kalkınma, belirli bir dönem zarfında üretim faktörleri birimleri başına verimliliğin devamlı artması dolayısıyla bir ülkenin kişi başına gerçek gayri safi milli hasılası veya gelirinde artışların olduğu bir süreç şeklinde tanımlanmıştır (Kar ve Taban, 2005: 313).

Hiç şüphesiz bütün bu kalkınma ve büyüme anlayışlarının en yüksek amacı insanlara maksimum refah sağlamaktır. Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli amacı, temel insani ihtiyaç ve beklentilere cevap verebilmektir. Sürdürülebilir kalkınma sadece, ekonomik bir hedef değildir. Toplumun bütün idari kurumsal ve yapısal katmanlarında da gerekli değişimleri gerçekleştirerek belirlenen amaç ve hedeflere ulaşmayı sağlamaktır (Kaya:1997).

Sürdürülebilirlik kavramı ise, insanlara, doğanın olanakları oranında, en iyi yaşam koşullarını sağlamaktır (<http://www.tmmob.org.tr>).

Ülkemizde yaşanan enerji sıkıntısı, kaynakların kendine yetebilecek düzeyde olan bir ülkenin bile bir gün bu durumla karşılaşabileceğini düşünürken, dünyanın geleceğine ilişkin ciddi kaygılar duymamıza yol açıyor. Ve akla hemen şu sorular akla geliyor:

1- Dünyanın ya da tek tek ülkelerin gelecekteki nüfuslarına yiyecek, enerji ve suyu sağlayabilecek yeterli kaynakları var mı?

2- Dünyanın iklimi, nehirleri ve okyanusları bugünkü ve gelecekteki üretim ve tüketim biçimlerini yok olma felaketine uğramadan taşıyabilecek durumda mı? Doğanın sınırlarını ihlal ediyor muyuz? Ve eğer böyleyse bu sınırlar içinde yaşamayı kabullenebilecek miyiz? (Hablemitoğlu, 2004).

Pre-kapitalist döneminden önce insan, doğaya egemen değildi. Kapitalizm ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte insan, doğa karşısında üstün duruma gelmiştir. Ancak bu ilişkilerin çözümlenmesi birkaç yüzyıl öncesine kadar daha çok felsefenin ilgi alanına girmiş olsa da; son yüzyıl içinde yaşanmış olan Çernobil Patlamasının hala süregelen izleri, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılmış olan atom bombasının bitmeyen sonuçları ve yakın geçmişte binlerce kişiyi evsiz bırakmış olan Katrina Kasırgası gibi olaylar, bugün insan, doğa ve toplum ilişkisini sadece felsefenin ilgi alanı olmaktan çıkarmıştır (Sılaydın, 2006).

Dolayısı ile sorun tüm insanlığın ortak problemi haline gelmiştir. Modernist kalkınma paradigması doğrultusunda yaşanan sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin, üretim-tüketim pratiklerinin müdahalesi sonucunda yitirilmiş; ekolojik denge bozulmuştur. Bu tehlikeyi yaratan diğer etken, tüketim çılgınlığının olmasıdır (<http://www.onergurcan.org>). 2025 ise kuraklık ve beraberinde meydana gelecek hastalıklar için en tehlikeli yıl olarak görülüyor. BM uzmanları 2040 yılını Türkiye için 'kritik bir yıl' olarak görüyorlar (<http://www.suvakfi.org.tr>).

Son yıllara kadar gelişmekte olan ülkeler, kalkınmış olmanın gereğini hızlı ve istikrarlı büyüme hedefini gerçekleştirerek yerine getirebileceklerini inanmaktaydı. Ancak iktisadi büyümenin, beklenenin aksine, gelir dağılımında artan eşitsizlik, geniş kitlelerin yoksullaşması, doğal çevrenin ve doğal kaynakların uzun dönemli büyümeyi gerçekleştirme olanağını ortadan kaldıracak derecede tahribi ve toplumsal barışın bozulması gibi alternatif maliyetleri ortaya çıkarması, yeni bir büyüme ve kalkınma anlayışının doğmasına neden olmuştur (www.akademikbakis.org).

1. EKOLOJİK GELİŞME VE KALKINMA

Yoksulluk sorununu çözmeyen bir büyümenin, son analizde kalkınmayla özdeş sayılamayacağı, dolayısıyla gelir dağılımı üzerinde odaklaşmak gerektiği, bu arada gıda maddeleri açısından bağımlılıktan kurtulma, uygun teknolojileri geliştirme, az gelişmiş ülkeler arasındaki ticareti arttırma, gibi tezler içeren ‘temel ihtiyaçlar’ paradigması tartışma gündemine girdi. ‘Alternatif kalkınma’, ‘ekolojik kalkınma’ gibi kavramlar da ortaya atıldı. Bütün bu paradigma arayışları, geçerli kalkınma paradigmasının artık bir işe yaramadığını gösteriyordu (Başkaya, 1994: 198).

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma

Son yılların yeni paradigması durumuna gelen ‘sürdürülebilir kalkınma stratejisi’, kalkınma sorununa yeni bir yaklaşımı temsil ediyor. Kalkınma, büyüme, çevre kavramıyla birlikte telaffuz edilen ‘sürdürülebilirlik’, doğrudan veya dolaylı kalkınma sorunuyla ilgili tüm çevrelerin anahtar sözcüğü haline gelmiş durumda (Başkaya, 1994:211).

Dünyamız 500 milyon metrekare civarında, bir yüzeye sahip olup, % 70’i sularla, % 30’u ise kara ile kaplıdır. Bu % 30’luk kara parçasında yaklaşık 6 milyar insan yaşamaktadır. Bu insanlar ekonomik büyüme ve kalkınmayı büyük bir hızla gerçekleştirirken, doğal olarak buldukları ortamdaki hava, su, toprak, maden gibi doğal kaynakları kullanmaktadırlar. Bu kullanım esnasında ise insanoğlunun duyarsızlığı ve doğayı hor kullanması bitki ve hayvan türlerinin yok olmasına ve ekolojik dengenin tahrip olmasına neden olmaktadır (Özdek:1993). Tüm bu sorunlar, aynı zamanda insanlarda fiziksel ve psikolojik hastalıklara yol açmaktadır.

Bir kere bugün dünyada büyümenin nimetlerinden yararlanamayan, dışlanmış, marjinalleşmiş çok geniş bir kitle var. Sürdürülebilir kalkınmanın öncelikle bu kitleyi hedef alması gerekiyor. Bugün yüz milyonlarca insan aşırı yoksulluk içinde yaşıyor, üstelik bu durum yaşam için gerekli araçların yeteri kadar üretilmemesinden kaynaklanmıyor. Sistemin işleyişi her seferinde daha çok yoksulluk üretiyor. (Başkaya, 1994:211) Öte yandan sürdürülebilir kalkınma kavramı, gelecek kuşaklara karşı da, haksızlık yapılmaması gerektiği görüşü içeriyor. Eğer çevreye saygılı bir ‘büyüme modeli’ uygun bir zamanda devreye sokulmazsa, gezegen riski büyüyerek devam edecektir (Başkaya, 1994:211).

1.2. Ekolojik Gelişme ve Ekonomik Kalkınma ve Birey ve Toplum Sağlığında Eşgüdümün Sağlanması

Ekolojik gelişme ile ekonomik kalkınma bir uyum içerisinde yürütülebilir mi? Yeni paradigmanın amacına ulaşabilmesi için alınması gereken belli başlı önlemler var. Bu önlemler şunlardır:

- * Büyümenin canlandırılması ve kalitesinin değiştirilmesi
- * Sürdürülebilir bir nüfus düzeyinin garanti altına alınması
- * Teknolojinin yeniden yönlendirilmesi
- * Riski yönetmek, karar vermede çevre ve ekonomiyi birleştirmek
- * Kalkınmanın daha katılımcı yapılması
- * Toplumların eğitilerek bilinçlendirilmesi
- * Büyümenin dinamikleştirilmesi ve kalitesinin değiştirilmesi,
- * Temel insan ihtiyaçlarının sağlanması
- * Doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması
- * Doğal çevrenin sürdürülebilirliğinin sağlanması

- * Kurumsal altyapının ve politikalar arası uyumun sağlanması
- * Etkin bir para politikasının uygulanmasının sağlanması
- * Sosyal Sürdürülebilirliğin sağlanması
- * Siyasal iktidarların rolü
- * Bilimde ve teknolojiye iyileşmelerin sağlanması.

2. EKOLOJİK AKIMLAR

Doğal alan ve kaynakların ‘girdi’ olarak sürekli dâhil edildiği bu üretim ve yapılaşma sürecine tepkiler ise 1960’ların başından itibaren ortaya çıkmış; böylelikle kapitalizmin ve endüstriyel toplum yapısının doğal alan üzerindeki hakimiyetinin doğurduğu olumsuz sonuçlara karşı ekolojik hareketler farklı platformlarda gelişmiştir. Ekolojik dengelerin bozulması sonucunda gelişen akımların başında derin ekoloji, feminist ekoloji hareketi ve sosyal ekoloji gibi ekolojik akımlar gelişti (Sılaydın, 2006:100)

2.1. Derin Ekoloji

Derin ekolojinin öncülüğünü Arne Naess (1973) yapmıştır. Naess, derin ekolojinin amacına ulaşmasının ancak yeşil toplumlarda mümkün olacağını düşünmektedir ve Derin Ekoloji hareketini destekleyenlerin ‘sosyal yeşiller’ ile ‘doğal yeşilleri’ bir araya getirip her iki tarafın ağırlıklarından uzak durmayı başardıklarını söylemektedir. Derin ekolojlara göre, insanı diğer canlılardan ayrı bir yere koymamak ve akıldan ziyade sezgilere dayanarak hareket etmek gerekmektedir (Sılaydın, 2006:100).

2.2. Feminist Ekoloji Hareketi

Yine 1960’larda, Simone de Beauvoire ve Germain Greer gibi kişilerle modernist feminist hareketleri başlamış ve 1974 yılında önderliğini Françoise d’Eaubonne’un yaptığı ve Rosemary Ruether ile desteklenen ‘Feminist Ekoloji’ hareketi doğmuştur. Ekofeministlere göre kadın ve doğa aynı kaderi paylaşmaktadır ve ikisi de aynı hegemonya altında ezilmektedir (Sılaydın, 2006:101).

2.3. Sosyal Ekoloji

Gelişen diğer bir hareket ise, Murray Bookchin’in öncülüğünü yaptığı ‘Sosyal Ekoloji’dir. Bookchin, el değmemiş doğayı ilk doğa, yapılaşmış alanı ise ikinci doğa olarak ele alır. Ona göre insanın doğaya tahakkümünün özünde, insanın insana olan tahakkümü yatar ve toplumsal hegemonya düzeni değişmedikçe, doğaya olan tutum da değişmez. Sosyal ekoloji alanında ilerleyen bir diğer kişi Felix Guattari’dir. Guattari’nin ‘üç ekoloji’ düşüncesine göre: “ekolojik bunalıma gerçek yanıt dünya düzeyinde ve gerçek bir sosyal, siyasi ve kültürel devrim oluşması şartıyla mümkün olabilir”. Bu çerçevede Guattari (1990) üç alan belirlemiştir: sosyal-zihinsel-çevre ekolojisidir (Sılaydın, 2006:101). Olumsuz ekolojik koşullar beraberinde fiziksel ve psikolojik hastalıkları da hızlandırmakta ve değerlerden uzaklaşmaya ve toplumsal ve çözülmeye yol açmaktadır.

3. KYOTO SÖZLEŞMESİ

Küresel ısınmayla mücadeleyi öngören Kyoto Anlaşması, Birleşmiş Milletler’in 1997’de Japonya’da düzenlediği çevre toplantısında katılımcı hükümetler tarafından kabul edilen bir anlaşmadır. Birleşmiş Milletler verilerine göre, 2001’den

itibaren 84 ülke anlaşmayı imzaladı, 34 ülke onayladı. Kyoto Sözleşmesi ile neler değişecek?

- * Atmosfere salınan sera gazı miktarı yüzde 5'e çekilecek.
- * Endüstriden, motorlu taşıtlardan, ısıtmadan kaynaklanan sera gazı miktarını azaltmaya yönelik mevzuat yeniden düzenlenecek.
- * Daha az enerji ile ısınma, daha az enerji tüketen araçlarla uzun yol alma, daha az enerji tüketen teknoloji sistemlerini endüstriye yerleştirme, ulaşımda, çöp depolamada çevrecilik, temel ilke olacak.
- * Atmosfere bırakılan metan ve karbondioksit oranının düşürülmesi için alternatif enerji kaynaklarına yönelinecek.
- * Fosil yakıtlar yerine örneğin, bio dizel yakıt kullanılacak.
- * Çimento, demir çelik ve kireç fabrikaları gibi yüksek enerji tüketen işletmelerde atık işlemleri yeniden düzenlenecek.
- * Termik santrallerde daha az karbon çıkartan sistemler, teknolojiler devreye sokacak.
- * Güneş enerjisinin önü açılacak. Nükleer enerjide karbon oranı sıfır olduğu için dünyada bu enerji ön plana çıkarılacak.
- * Fazla yakıt tüketen ve fazla karbon üreten daha fazla vergi alınacak. (<http://kureselisinma.blogcu.com>)

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hem kalkınma hem de ekolojik gelişmenin birlikteliği sağlanması gerekmektedir. Bunun için kararlar alındı, sözleşmeler imzalandı ama ilgililer tarafından etkin katılım sağlanmadı. Kapitalist sistem, daha fazla kâr için sınırsız kaynak kullanımına devam etti. Sorumluluklarını yerine getirmeyen sadece kapitalist sistem değildi. Sorumluluklarını yerine getirmeyenler üzerine devam edersek, bilinçsiz halkı da unutmamak gerekir.

Eski kalkınma modelinin en çok eleştirilen yönü, yenilenemez kaynaklarının kullanımınıydı. Mevcut kalkınma anlayışının aksine, yeni kalkınma modelinde yenilenebilir kaynaklara ağırlık verilmeli, enerji ve insan gücü israfının önüne geçilmelidir. Yoksulluğu engellemeye yönelik çabalara önem ve öncelik verilmelidir. Sürdürülebilir kalkınmanın amacına ulaşabilmesi için öncelikle, henüz etkin bir şekilde faydalanılmayan yenilenebilir enerji kaynaklarının kısa sürede devreye sokulması gerekmektedir.

Yeni kalkınma anlayışı, doğayı sınırsız bir kaynak arzı olarak gören eski kalkınma anlayışından farklı politikalar sergilemelidir. Sürdürülebilir kalkınmanın amacı, olumsuzlukları ortadan kaldırarak, bireye ve topluma maksimum refah sağlamaktır. Böylelikle doğal döngülerin sürekliliği sağlanarak, hem kalkınma hem de ekolojik gelişme birlikteliği sağlanabilmelidir. Çevre kalitesinin muhafaza edilerek geliştirilmesi, bu konuda tanıtıcı ve duygusal çalışmalara ağırlık verilmelidir. Tüm ekolojik politikaların sağlıklı olarak uygulanabilmesi büyük ölçüde yerel ve merkezi yönetimlerin yetki, sorumluluk ve görevlerini yerine getirmeleri büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Başkaya, F. (1994) **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**. Ankara: İmge Kitabevi,

Hablemitoğlu, Ő. (2004) **Toplumsal Cinsiyet Yazıları “Kadınlara Dair Bir Kaç Söz”**. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Kaya, İ. (1997). **Sürdürülebilir Turizm Kalkınması ve Ülkemiz Açısından Bir Deđerlendirme**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Kar, M.; Taban, S. (2005). **İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü**. Ekin Yayınları, Ankara.

Özey, R. (2001). **Çevre Sorunları**. Aktif Yayın, İstanbul.

Özdek, Yasemin E. (1993). **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.

Sılaydın, M. (2006). **Şehir Planlamanın Paradigmalar Sorgulanması ve Ekolojik Dengenin Korunması Bağlamında Yeni Bir Süreç Önerisi**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

<http://www.tmmob.org.tr>

<http://www.onergurcan.org.tr>

<http://www.suvakfi.org.tr>

<http://www.akademikbakis.org.tr>

<http://kureselisinma.blogcu.com>

(16)

TİKINTİ İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN MARKETİNG TƏMİNATINDA XARİCİ ÖLKƏLƏRİN MƏSLƏHƏT FİRMALARININ TƏCRÜBƏSİNİN TƏHLİLİ

Parham Hossein AHMAD

İbrahim İBRAHİMOV Hüseyn oğlu

Məsləhət firmaları (şirkətlər) – investisiya layihəsinin işlənməsinə köməklik edən və həyata keçirən təşkilatlardır. Onlar öz miqyasına görə geniş dairədə olurlar: məsləhət verən, bir nəfərdən başlayaraq, əsas funksiyanı öz üzərinə götürməklə yanaşı idarəetmənin qalan funksiyalarında götürür, marketing, maliyyələşmə, sazişlərin bağlanması və iri korporasiyaların qurtarmasına qədər.

Məsləhət xidmətlərinin struktur tərtibinin ən yayılmış forması birgə müəssisələrdə partnyor hüququnda iştirak etməkdir. Həmin əsasla görə təşkil edilmiş məsləhət verən firmalar təcrübəni və hər bir ixtisasçının potensialını ən yaxşı istifadə etməyə malikdirlər. Onlar işlərin ritmik təşkilinə, avadanlıqların yaxşı istifadə olunmasına, ştatda olan heyətin və inzibati sahələrin istifadəsinə ən mürəkkəb məsləhətlərin verilməsinə malikdirlər.

Belə təşkilat firmasının qüsurları ondan ibarətdir ki, hər bir məsləhətçi digərlərinin səhvlərinə məsuliyyət daşıyır. Bu qüsuru aradan götürmək üçün məhdudlaşdırılmış partnyor adlanan sistem müəyyən edilir. Burada bir və ya bir neçə partnyorun tam məsuliyyətli olması nəzərdə tutulur və qalanı məhdudlaşdırılmış olur.

Məsləhət verən firmaların çoxunun təşkilat strukturu matris formasında olur və firma daxilində ayrıca işçilərin funksional ixtisaslaşması ilə məsləhət vermənin məqsədli istiqamətinin uyğunlaşdırılmasına nail olmaq lazımdır.

Məsləhət verən firmaların daxilində idarəetmənin baza funksiyalarının reallaşdırılması, funksiyaların növlərindən asılı olaraq müxtəlif formada həyata keçirilir. Məsələn, məsləhət xidmətlərinin inkişafında başlıca rol oynayan, marketing funksiyasının inkişafı üçün marketingi idarə edən vəzifəsi daxil edilir və firmanın miqyasından asılı olaraq ya bütünlüklə o funksiya ilə məşğul olur, ya da onunla yanaşı digər funksiyanı da yerinə yetirir. Marketingi idarə edən tikinti bazarının təhlilinin aparılmasına və hazırlanmasına, marketingin strategiyasının işlənməsinə, həmin funksiyanın inkişaf proqramına və innovasiya proqramının maliyyələşdirilməsi üzrə təkliflərə cavabdehdir.

Sifarişçi üçün xüsusi xidmətlərin təşkili məsləhət verən firmanın fəaliyyətinin başlıca elementidir. Firmanın heyətinin öyrənilməsi sahəsində xidmətlər göstərmək məqsədilə, elektron – hesablama texnikasının tətbiqi sahəsində, xüsusi informasiyaların, sənədlərin və texniki-iqtisadi əsaslandırmanın hazırlanmasında, iqtisadi və ekoloji tədqiqatların aparılmasında, sifarişçi-firmanın sistemli inkişafında məsləhət verən firmanın tərkibində xüsusi bölmələr yaradılır, ya da idarə edən təyin olunur. O göstərilən xidmətlərin yerinə yetirilməsinə məsuliyyət daşıyır.

İdarəetmənin xüsusi sferası xarici sazişlərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar beynəlxalq əlaqələr sahəsidir və ya məsləhət vermək üçün xarici firmaların cəlb edilməsidir. İri məsləhət verən firmalar və ya korporasiyalar özünün digər ölkələrdə filiallarını və ya nümayəndəliklərini yaradır. Göstərilən bölmələr yerlərdə yerli tələbləri və milli ənənələri nəzərə almaq üçün yerli məsləhət verənləri cəlb edirlər.

Məsləhət verən firmalar informasiya xidmətinə və kitabxanaya çox böyük əhəmiyyət verirlər. İnformasiya xidməti əvvəlcə yerinə yetirilən məsləhətlər haqqında

informasiyaların yığılmasını və ümumiləşdirilməsini təmin edir, sonrakı sazişlər üçün normativ bazanı formalaşdırır. İnformasiya bazası təkcə firma tərəfindən konkret məsləhət vermənin nəticəsini yox, həm də layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması üzrə məmullatların hesablanması metodları və üsulları haqqında da informasiyalar daxil edir, hansı ki, səmərəli qərarın verilməsinə və ya yeniliyin əmələ gəlməsinə səbəb olur. İri məsləhət verən firmalarda müasir EHM-in istifadəsinə əsaslanan, informasiyaların elektron işlənməsinin sistemi yaradılır.

Məsləhət verən firmanın və ya korporasiyanın ali rəhbərliyini direktorlar şurası həyata keçirir və məsləhət xidmətlərinin, firmanın özünün gələcək inkişafına aid olan strateji qərarların qəbul edilməsinə məsuliyyət daşıyır. Bəzi məsləhət verən firmalarda direktorlar şurasına «kənardan» mütəxəssislər dəvət olunur və onların həmin firmanın birbaşa kommersiya maraqları ilə əlaqəsi olmur. Ona görə də belə şura tərəfindən qəbul edilən qərarların obyektiv olmasına heç bir şübhə olunmur.

Məsləhət verən firmaların idarə edilməsində əsas rol direktora (prezidentə, ümumi işlər üzrə idarə edənə və ya sadəcə idarə edənə) məxsusdur. O öz qərarlarında idarə edən komitənin (onun tərkibinə firmanın aparıcı mütəxəssisləri daxildir) fikrinə əsaslanır.

Məsləhət verən firma kadrların seçilməsi və hazırlanmasına çox böyük əhəmiyyət verir, xüsusilə əsas vəzifələrə. Təcrübəli məsləhət verənlər həmişə yaxşı rəhbər olurlar, ona görə də firmaya çox halda texniki ekspertiza məsələləri ilə əlaqəsi olmayan, insanları «kənardan» ümumi rəhbərlik təcrübəsi olanları dəvət edirlər.

Məsləhət verən firmalara kadrların seçilməsi tələblər və meyarlar sistemində əsasən həyata keçirirlər. Təhsil haqqında tələb – universitet diplomu ya doktor və ya bakalavr elmi dərəcəsi. Praktiki təcrübəsi 5-10 il olmalıdır, ancaq axıncı illərdə universiteti qurtaran kimi məsləhət vermək üçün seçirlər. Yaşı 25-30 ildən az olmalıdır. Bəzi hallarda həmin hədd artır. Yuxarı hədd 36-40 yaş təşkil edir.

Universitetlərdən seçilmə çox ciddi aparılır: 20 iddiaçıdan orta hesabla biri seçilir. Ona görə də gələcək məsləhət verənlər bütün mümkün olan testlərdən keçirlər.

Xarici təcrübə göstərir ki, firma, adətən, çalışır ki, idarəetmə bölməsini azaltsın, çünki yuxarı kanturun saxlanılmasına ayırmaları minimuma endirmək istəyir və öz rəqabət qabiliyyətini yüksəldir.

Təkcə xaricdə yox, həm də Azərbaycanda tikintinin idarə edilməsinin strukturunun təkmilləşdirilməsinin yeni və perspektiv istiqaməti sistemli yanaşmadır və kompleks tikinti proqramlarında, podrat müqaviləsi sistemində, tikinti şirkətlərinin təşkilat strukturlarında özünü göstərir. Tikintini idarə edən, layihəni idarə edənin qarşısında işlərin müəyyən edilmiş müddətdə və smeta hüdudunda yerinə yetirilməsinə cavab verir.

Tikinti-quraşdırma işlərinin rəisinə iş icraçısı və ixtisaslaşdırılmış podrat firmaları tabedir. Obyektin istismara verilməsini baş operator həyata keçirir və obyekt üzrə işlərin yerinə yetirilməsinin qadağan edilən mərhələsində tikinti iştirakçıları arasında olur. Sənədlərin işlənməsi müəyyən edilmiş müddətdə qrafikə uyğun işlərin istehsalının texnoloji ardıcılığına müvafiq həyata keçirilir, bu isə tikinti meydançasında bütün texnoloji sənədlərin həcmnin 25-30%-i hazır olanda işlərin başlanmasına imkan yaradır.

Məsləhət verən firmada tikinti layihələrinin ekspertizasına çox böyük diqqət yetirilir. İnvestisiya layihələrinin, layihəqabağı əsaslanmanın və layihə həllərinin reallaşdırılması sistemi özünə ekspert qiymətləndirilməsini və tövsiyələrin

hazırlanmasını daxil edir.

Ölkələrin çoxunda həm dövlət, həm də bələdiyyə səviyyəsində müəyyən edilən şəhərsalmanın, normaların, standartların, qayda və məhdudiyətlərin tələblərinə uyğun layihələrdə riayət edilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi üçün xüsusi orqanlar yaradılıbdır.

ABŞ-da və Kanadada, məsələn, investisiya prosesinin bütün iştirakçılarının fəaliyyəti ciddi yoxlanılır, tikintini yoxlamaq üçün təşkilat strukturunun yaradılması vəzifəsini hakimiyyətin yerli orqanları həyata keçirir. Ekspert strukturları müxtəlif növlərdə olur: bir nəfərdən ibarət olan şöbə, o əsasən mərə və ya qanunvericilik iclasına tabe olur: şəhərin və ya dairənin idarə edilməsinin əsas şöbələrindən biri kimi fəaliyyət göstərən, iri təşkilatın mühəndis istiqamətində işləyən bütün mütəxəssisləri vardır. Ekspert bölməsinin tərkibi hər halda həmin yerdə aparılan tikintinin həcmi və xarakteristikası ilə müəyyən edilir.

Nəzarət və ekspertiza lisenziyanın verilməsi yolu ilə təmin edilir, burada təklif edilən layihə yoxlanılır, texniki nəzarət həyata keçirilir və tikintinin həyata keçirilməsi üçün son icazə (lisenziya) verilir.

Amerika normaları tikintinin layihəsinin təklifləri təsdiq olunana və tikinti-quraşdırma işlərinin istehsalına icazə verilənə qədər tikintiyə başlamığı qadağan edir. Torpaq sahəsinin sahibkarı planlaşdırılan obyektin təsviri üçün zəruri layihə materiallarını, bütün planı, spesifikasiyanı, hesablamaları, sınağın nəticələrini və digər materialları ərizəyə əlavə etməlidir.

Təlimatçı (şəxsən və ya mütəxəssislərin cəlb edilməsilə) layihəni yoxlayıb, sonra isə qərara gəlir ki, təqdim edilən sənədlərə dəyişikliklər tələb olunur ya yox. Ancaq ondan sonra torpağın sahibkarı şəxsən və ya öz agentinin vasitəsilə tikintinin aparılmasına icazə (lisenziya) alır. Tikintinin gedişində sistemli olaraq obyekt yoxlanılır. Adətən, tikinti, santexnika, texnoloji həllər və işlər yoxlanılır. Əgər yoxlamanın nəticəsində məlum olsa ki, hər hansı bir tikinti işi təsdiq olunan layihəyə uyğun gəlmir və ya onların keyfiyyəti təsdiq edilmiş normalardan aşağıdır, onda təlimatçı həmin qüsurların ləğv edilməsi haqqında podratçıya xəbərdarlıq göndərir.

Həmin xəbərdarlığa podratçı əhəmiyyət vermədiyi halda tikinti göstərilən zədələr düzəldilənə qədər dayandırıla bilər. Normaların kobud surətdə pozulması halında hüquqi xarakterli ciddi tədbirlərin qəbul olunması baş verə bilər. Belə halda məhkəmə günahkarı pul ilə cərimə edir və hətta tutub həbsxanaya sala bilər.

Tikinti işləri müvəffəqiyyətlə qurtardıqdan və tikilən obyektin axırını yoxlanılmasından sonra sahibkara binaya köçmək üçün sertifikat verilir və göstərilir ki, tikilən bina normalara uyğundur və onu istismar etmək olar.

Maraqlı odur ki, tikinti təlimatı xidməti həm tikinti mərhələsində, həm də istismar prosesində nəzarəti həyata keçirir. Nəzarət üzrə təlimatçı tikilən obyektə bəyənməyincə (hətta binanın kiçik yenidən planlaşdırılmasında) heç bir dəyişikliyin aparılmasına icazə verilmir.

Layihənin təşkilinin Amerika təcrübəsinə əsasən aparılması açıq sistemdə həyata keçirilməsini göstərir.

Tehranda tikintinin idarə edilməsinin səmərəlilik meyarlarının qiymətləndirilməsinin əsasını beş ballı şkala təşkil edir. Burada yuxarı bal (5) ən əhəmiyyətli alternativə verilir aşağı bal (1) isə – aşağı əhəmiyyətliyə.

İdarəetmənin səmərəlilik kateqoriyası meyarları aşağıdakılar hesab edilir:

- dəyərin minimuma endirilməsi;
- tikintinin müddətinin azaldılması;

- tikintinin texnologiyasının yüksəldilməsi.

Axırcının nisbi əhəmiyyətini nəzərə almaqla verilən meyarların hər biri üzrə alternativin miqdarı qiymətləndirilməsinin seçilməsi matrisa adlanır.

ABŞ-da tikinti sferasında ekspert işlərinin müxtəlifliyi mühəndis-məsləhət vermə fəaliyyətinə aiddir. Tikintidə kənar məsləhət vermə xidmətləri aşağıdakı hallarda istifadə olunur:

- firmadaxili ixtisaslı mütəxəssislərin çatışmamazlığında;
- xüsusi texniki məsələlər üzrə ekspertizanın yerinə yetirilməsində;
- düzgün olmayan qərarların tələb edilməsində;
- elektrik-hesablama texnikasından istifadəsi ilə tətbiqi hesablamaların aparılmasında;

- mürəkkəb və iri layihələrin yerinə yetirilməsində.

Almaniyada sənaye və əhali cəhətdən ən iri olan şimali Reyn-Vestfaliya torpağında, tikintinin problemi, ərazinin və şəhərin təşkili ilə iki Tikinti Nazirliyi məşğuldur: birinci mülki tikinti məsələlərini həll edir, ikincisi – ərazinin mühəndis inkişafını. Bavariyada isə tikintidə ali orqan Daxili İşlər Nazirliyidir. Burada tikintiyə icazə almaq üçün layihənin yenidən işlənilməsi üçün aşağıdakılar göstərməlidir:

- bütün razılaşmalarla sahənin planı;
- tikinti cizgiləri;
- layihənin texnoloji hissəsi;
- layihənin xüsusi bölmələri (su borusu, kanalizasiya, istilik və s.);
- binanın statistikasına əsasən istilik xarakteristikası üzrə, səsdən və yangından mühafizənin hesablamaları;
- torpağın möhkəmlilik qabiliyyəti, binanın həcmi üzrə bünövrələrin hesablanması və s.;
- tikinti sahəsinin mühəndis təminatı haqqında məlumatlar;
- tikintinin dəyəri;
- izahat vərəqəsi.

Layihənin ekoloji hissəsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Bir ay ərzində layihə materiallarına baxılması cəmiyyət üçün əlverişli olmalıdır. Ekspertlər layihələrin, planların və proqramların işlənilməsinin və həyata keçirilməsinin bütün əsas mərhələlərinin yerinə yetirilməsini müşahidə edirlər. Ekspertlərin rəyi müvafiq orqanlarda baxılır və son qərarların formalaşmasında nəzərə alınır.

Yaponiyada tikinti layihələrinin ekspertizasının aparılmasının və müvafiq orqanların təşkilinin öz xüsusiyyətləri vardır. Məsələn, Tokionun bələdiyyəsində tikintiyə nəzarət etmək və layihələri yoxlamaq üçün xüsusi xidmət yaradılıb. Burada şəhərin baş planının işlənilməsi və reallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. İşin devizi ondan ibarətdir ki, hər bir adamın günəş, işıq və sakitlik hüququ vardır. Yaponiyanın bu təcrübəsini ölkəmizin şəhərsalma sənədlərinin ekspertizasının metodiki tövsiyələrinə əlavə etmək olar.

Yaponiyada tikinti sferasında elmi-tədqiqat fəaliyyətinə xüsusi əhəmiyyət verilməsi (avtomatlaşdırılmış ekspert sistemlərinin istifadəsinə) qeyd edilir. Yaponiyada bütün tikinti obyektlərinin ekoloji ekspertizasının aparılmasına çox böyük fikir verilir.

İnvestisiya layihəsinin ekspert qiymətləndirilməsində çox halda risk problemi meydana çıxır-maliyyə, istehsal-texnoloji, kommertiya, ekoloji və s. Bununla əlaqədar olaraq mütəxəssislər riskin qiymətləndirilməsinin müxtəlif metodlarının istifadə

edilməsinə çalışırlar, o cümlədən də ekspert sisteminə.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. M.A. Allahverdiyeva. Beynəlxalq marketinq. Bakı- 2010, s. 444.
2. A.T. Məmmədov. Marketinqin əsasları. Bakı- 2007, s. 306.
3. A. N. Asaul, V. P. Grahov. Marketinq – Management in Construction Complex – saint – petersburq, “ Humanistica”, 2007.
4. Patrick J, Robinson W. Faris and Yoram Wind “Industrial buying and creative marketing” “Allyn & Bacon”, 2004.

KİTAP TANITIMLARI ve REKLAMLAR

"TÜRK BİRLİĞİ PROJESİ"

Türk demek, dil demektir. Milliyetin çok bariz vasıflarından birisi dildir. Türk milliyetindenim diyen insanlar, her şeyden önce mutlaka Türkçe konuşmalıdırlar. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz. M.Kemal Atatürk Mustafa Kemal Atatürk Diyor ki : “ Bugün Sovyetler birliği dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağına kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya – Macaristan parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim dostumuz idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir, kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak Dil bir köprüdür... inanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların (soydaş Türk kardeşlerimizin) bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli.” “ Türk birliği'nin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile gözlerime dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. TÜRK Birliği'ne inanıyorum. Onu görüyorum. Yarının tarihi yeni fasıllarına TÜRK birliği ile açacak. Dünya sükununu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türklüğün varlığı bu köhne aleme yeni ufuklar açacak. Güneş ne demek, ufuk ne demek o zaman görülecek. Hayatta yegane varlığım ve servetim Türk olarak doğmamdır.

Kitap isteme: Yrd. Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAIL, e-posta: emikail@turansam.org